

КОМАР (КАМАРА)

Великоновосілківський р-н Донецька обл.

ДЕМИШЕВА Мария Петровна. Опыт словаря урумского языка (говор с.Новый Комаръ Великоновосёлковского района Донецкой области): Дипломная работа.— Донецк. ун-т, 1980. — 92 стор.

АЛЕКСАНДРОВА Кир'якія Митрофанівна, 1909 р. н., *НК*

АЛЕКСАНДРОВА Ольга Назарівна, 1907 р.н., *НК*

АЛЧІЄВ Федір Степанович, 1914 р. н., *Дн.*

АЛЧІЄВА Ксенія Митрофанівна, 1904 р. н., *НК*

АЛЧІЄВА Єлизавета Дмитрівна, 1916 р. н., *НК*

АЛЧІЄВА Марія Андріївна, 1948 р. н., *НК*

АЛЧІЄВА Марія Петрівна, 1913 р. н., *Дн.*

АНДРІЄНКО Ольга, 1963 р. н., *НК*

БЕКЕЄВА Варвара Микитівна, 1921 р. н.

БЕРБУШЕНКО Любов, 1964 р. н., *НК*

БІЯДЖІ Галина, 1964 р. н., *НК*

БОРИСОВ Василь Сергійович, 1909 р. н.

ГАРГИН Ілля Спиридонович, 1908 р. н.

ГЛИЧЕНКО Єфросинія Іванівна, 1907 р. н.

ГРИГОР'ЄВА Уляна Захарівна, 1907 р. н., *НК*

ГРИГОР'ЄВА Марія Іванівна, 1893 р. н., *НК*

ДАРДА Катерина Дмитрівна, 1907 р. н.

ДАРДА Марія Гнатівна, 1927 р. н.

ДАРДА Степан Ілліч, 1904 р. н.

ДЕМИШЕВА Феофанія Олексіївна, 1903 р. н., *НК*

ДМИТРІЄВА Антоніна Григорівна, 1927 р. н.

ДМИТРІЄВА Людмила Антонівна, 1921 р. н.

ЗОГРАФОВА Феофанія Митрофанівна, 1897 р. н., *НК*

ІВАНОВ Микола Дмитрович, 1929 р. н., *Я*

ІВАНОВА Євдокія Андріївна, 1908 р. н., *Я*

ІВАНОВА Кир'якія Федорівна, 1913 р. н.

ІВАНОВА Марія Іванівна, 1928 р. н., *Я*

КИРИЛОВ Григорій Савич, 1924 р. н.

КИРИЛОВ Сава Григорович, 1889 р. н.

КИРИЛОВА Євдокія Юріївна, 1929 р. н.

КОРЕНЕВА Кир'якія Антонівна, 1912 р. н.

КУРКЧІ Олександр Миколайович, 1905 р. н., *Зап.*

КУРКЧІ Февронія Борисівна, 1907 р. н., *Зап.*

КУРКЧІ Харлампій Федорович, 1899 р. н.

МАЛИЧ Анатолій, 1963 р. н., *НК*

МИХАЙЛОВА Ганна Андріївна, 1901 р. н.

МУЛЕСА Олександр, 1963 р. н., *НК*

НЕСТЕРОВА Лариса, 1963 р. н., *НК*

НЕСТЕРОВА Сара Матвіївна, 1925 р. н., *НК*

ПАПАЗОВ Олександр Пантелійович, 1931 р. н., *НК*

ПАПАЗОВА Віра Олексіївна, 1940 р. н., *НК*

ПАПАЗОВА Євгенія Данилівна, 1927 р. н.

ПАПУНОВА Надія Антонівна, 1907 р. н., *НК*

ПОПОВ Антон Іванович, 1913 р. н.

ПОПОВ Іван Іванович, 1902 р. н.

ПОПОВА Марія Василівна, 1912 р. н., *НК*

САВИН Петро Федорович, 1902 р. н.

ТАХТАРОВА Є. А., *НК*

ТАХТАРОВА Євдокія Василівна, 1902 р. н., *НК*

ТЕМЕРБЕК Олександра Федорівна, 1912 р. н., *НК*

ТОДУРОВ Федір Федорович, 1918 р. н.

ФЕДОРОВ Григорій Федорович, 1926 р. н.

ШАБЛАТОВА Анастасія Степанівна, 1912 р. н.

ШАБЛАТОВА Ірина Миколаївна, 1899 р. н.

ЯНИХБАШ Марія Пилипівна, 1912 р. н., *НК*

Урум ашавлары

Є. Ю. Юр'єва

БЕТМЕЗ – урум ашавы – йапылый беле. Йұвайсы харпузу, хырайсы таш сүтне, сора сүзийиси электэн, хойайсы йири тавачеэ, хайнатыйсы плита сүтне, хор сүтне. Бир себеркадан чыхай бир (йа о наз айтажағым?) бир литр... бир оха бетmez. Сора хойайсы, ашайсы хатыхнен. Алайсы хашыхнен, хатых харыштрыйсы бетмезнен, ашайсы. Бахланен ашайсы, хаймахнен ашайсы.

Дүгү шорбасы пиший беле. Артлайсы картоп. Хойайсы суйуну. Ташлайсы картобуну ичне, тузлайсы. Соған дөгрейсы ичне. Ташлайсы дүгүй ичне. Хайнай, пиший. Дадыны баҳайсы. Стәсен, хавруйсу соған, хойайсы йағнен, стәсен, саланен хавруп. Т'им наз бед'ений – ѿле. Ӯгне, гарип заманнарына, пишиир эдлер байат саланен. Шини, т'им нас стий, ѿле хавруп ашай.

Кöбетэ. Наз йапайлар кöбетэ? Басайлар амур. Тузлайляр суйу дадынен. Сора басайлар – пек хаты олмасын. Турой амур бир йарым saat, алышый. Сора йапайсы йырмы йомалах. Түбён дэ, сүтүн дэ йағлайсы. Ачайсы эписин дэ, йырмысны созайсы. Таваны азырлайсы. Жылытыйсы йағы, жылыштрыйсы таваа. Сора бирни тава сүтне йағлайсы, сора ёбўрнү. Йырмысны ѿле йағлайсы. Сора хойайсы сүтўндэн хабах, шет'ерлийси дадынен, йўзўмнен сепийси йа фишненен, йағлайсы ону да. Сора йене дэ йырмы йапрах таачайсы, созайсы ѿле, ёртийси. Кругомуну гүзель басайсы. Таваан кругомуну, сүтўнү т'есийси охловнен, абеле т'есийси сүтўнү, йағаларын, абларын да т'есийси пычахнен, ташлайсы. Сора хойайсы собаа. Пиший бир saat. Чыхарыйсы сыжах. Сыжах ашайсы. Сора софра хойажахта т'ерек жылытмаа собачеэ хойуп йене.

Хавун хаймах билийси наз олуй? Сығыры сағайсы. Сүзийиси йири чойунчеэ, хойайсы плита сүтне, хайнатыйсы. Сора да шапрўйсү ону – хатай хаймах, турой бир сутка. Жытайсы. Халыны эт'и пармак олуй. Сора хойайсы савутнен софра сүтне. Дүгүне дэ, байрама да.

Хаймах, хатых. Баарьдэ бузовлай сығыр. Сүтү арынйи бир афтадан сон пенирдэн. Сора сағайсы сығыры, сүзийиси сүтү чойуна, хойайсы салхына. Турой бир-эт'и saat. Сора хойайсы плита сүтне, аш пиширен плита сүтне. Хапатыйсы стү. Кötэрлий сүт – алайсы хадэйи, шапрўйсү сүтү. Кöпрўй стү. Бир-эт'и saat турой атөш сүтне, хатай, алый кöпүк, сөний, тәшижик-тәшижик, олуй хаймах. Эртэс күнү жытайсы о хаймасы, жылытыйсы, ии-

берийси ону экши чий хаймахнен. Тутайсы йа-рым күнү – экший. Алый ташлайсы йанаша, су-вуй. Сора хойайсы хатых селейе, сүтне йайдырыйсы сүзен ший, пенир-хатых бези. Бўльданен алыйсы, тёкийси азжых-азжых – сўзлўй. Сора олуй хатых. Ашайсы.

Хатлама йапайлар беле. Басайлар минд'ен амурдан. Сыжажых. Миний ўч saat. Сора эзийиси. Сора бир тосат таа миний бир saat хадар. Сора йапайсы. Ачайсы бир алты-иеди йапрах, кёбетэ йапрахлары т'ибик. Сора созайсы, йағлайсы, наз йағлайсы олсун, назын бед'енийиси. Сора хойайсы тавачеэ, хойайсы сыжага. Йене миний, ѡкмек т'ибик, котэрлий. Йахайсы собайы, хойайсы соба-чээ. О да бир saat пиший. Сора ашайсы.

Дögүш

Г.С.Кирилов

ХЫРХ БИР сенедэ дögүш чыхты. Немсе пек тээз т'еий дögүшүп. Энди мында бир йўз километр халғандыр. Колхоза башладлар список йапмаа, т'им т'итэжек, в тыл эвакуироватся этэжек, ардына т'итэжек. Бизим хорандай... Бабам чобан эди (чобан – хойун жайай). Алты колхоздан алты жан хорандаларынен назначить эттилер эвакуировать этмеэ малы: хойу, домуз, сығыр – ардына айдамаа малы, немсейе халмасын. Бизим эв йири эди. Эр биший алма алы йоҳ арабачеэ... Чинженелер т'ибик. Не пек т'ерек, аону алайсы. Савут тэкаран, ашамаа. Халан авеле эвчеэ халды.

О йылы, абу дögүш башлағанда, дэйим дэ, бир ўч йыл пек веэр эдлер. Бир единицаа (трудодень – единица) ўч килограм. Сонунт'и йылы, дögүш башлаған йылы беш килограм веэр эдлер бир единицаа, заре. Заре – эв толу. Тökмөэ йер йоҳ.

Ну, малнен чыхтых, алты хоранда. Халан – комсомолецлер эди чохусу, йаш-йуш, тайлярсне. Тай – йаш ат, йашна тай дийлер. Мен лиштим сығыр айдамаа. Хомушум орада. Баба да олған эди назначенный айдамаа. Чыхтых күйдэн ахшам стү айдал малы, Йени Салаа доғру, района доғру айдайых. Онда, Йаны Камаранен – абу Днепро-энергия вар йа, Днепроэнергия хутра, Йени Салаа т'иткендэ – аонда бир тарама вар.Ao тарама чыхай чаҳ Улахыл күйне. Тарама йол т'итий ардына доғру, эм бирне көрүнмийси, баҳшаларына.

Т'иттик чыхтых биз Камарадан ахшам стү, йе-ди километра айдадых. Сүфтэнт'и көрўй – мал болдуруду энди. Энди ахшам стү, бўтўн күн жа-

йылған. Йаттых сарпелер йанна. Сойдлар бир хойун. Пширдлер. Ахшамдан алх чох, айдағаннар. Он алты дәне тәк атларсне абелे йаш комсомолецлер. Мен дә комсомол эдим. Алты жаң хоранданен. Сора хартлар вар эди. Партийныйлер эди. Партийный оланнار. Олары.., шоп немсейе халмасын. Онда олары немсе соймаа алы вар, дәр эдлер.

Хойун сойдлар. Ахшамнан пиширдлер. Ашадых. Ахшамдан азырланыйых саба эртә туруп т'итмеә, айдамаа мал. Саба турдух — хар йағған. Абеле бир йирми сантиметр халыны. Хар йағған. Сувух. Октябрьче. Йедиси, сөт'изне харшы. Йедисне эди бу. Айдадых о күнү. Сөт'изне турдух — саба хар йағған. Айда, көчүрдүк малы. Тарама бойу айдайых. Айдадых о күнү. Тарама бойу айдайых. Тарама хулахлары вар. Йанашалара т'итий — олар хулах дийлер. Бахайых — бизим красноармеецлер. Хулахларче орудъялар туруй. Дийлер:

— Анда т'итийсиз сиз? — т'ельди бир, старший лейтенант. Верди т'аатчых йазып — хойун аллар соймаа. Дий:— Сиз т'итамасыз. Биз энди сарылып алынғаных немсенен окружена. (Урумжаз наз айтам мен?) Ну, сарылып алынғаных энди. Энди чыхмаа күч олажах. Мындан сиз айдаман — малнен лишерсиз дöгүшчөэ. Патлатмахчээ лишерсиз.

Йа бизим старший, башчы, партийный:

— Чар йох! Лишсек, лишерик — айдамаа т'ерек. Бизим ёле эмириимиз.

Т'иттик о күнү дә. О красноармеецлере хойун вердлер. Йахыннадых Ройа. Ройа станция. Онда күй вар Елизаветовка. Бир йаны — дағ. Антоновский дағ дийлер. Мал суваражах — дәріаа түшүп, öзене.

— Олан,— дийлер,— немсе көрдүк ао күйчөэ.

Мен көрмедин. Айтый атлар сне домузлар айдааннан. Көргеннер — мотоциклетлернен т'ельдер, йувунуйляр, öзлерижаз лафетип.

Бизим дә бүйүк фурт. -урта бүйүк олан дий:

— Сиз паника йиберийсиз. Немсе олма алышох мында.

-урт — чох мал. Абу фурт, айлем, хазахчасна да дыр фурт. Олан, топладых малы. Лафетилер, наз олажах. Эпси алхы жыйды бүйүк:

— Напажаах? Штэ, немсе көргеннер.

Олар дийлер:

— Точно көрдүк. Мотоциклетлернен эди. Догру, — дийлер.

— Осун ёле. Саба турсах, белли олунур.

Йеже башланды дöгүш. Биз стнен дә т'итий снарядлар. Уруй. Артиллериядан да уруйляр, тү-

фектэн дә патлатыйляр. Саба турдух — пек бүйүк дöгүш олған. Абу комсомолецлер парлааннан — олары хулахларчеэ тапхан снарядлары.

Напажаах? Анда т'итэжеэк — бильмейик. Йерийе хайтмаа да хорхайых. Чыхтлар ишчилер, абу Ройдан шахтёрлар — шахталара ишлеэн. Узун арханнан. Чыхайлар хойун ѡгнен. Архан абеле сырыхнен, шоп тутмаа (шопсуз урумжасна чыхмай айтмаа) — тутмаа хойун да алыш соймаа.

Меэм бабам да дий:

— Нас ший ёле! Бу колхоз шийи, малы — наз ёле тутуп чаре?

Олар да дий:

— Йа сиз анда айдайсыз? Сиз энди айдал чыхарма алышын йох. Немсе энди... (Мариуполь эди о вахты, шеэри, шини Жданов) Мариуполь энди алған. (Сталино эди абу Донецк. Юзов дöйль, Сталин эди). Сталиной алған. Сиз анда айдайсыз? Всё ровно немсе олары алажах. Сизе о дэгмежек. (Тапмайым абу всё ровной наз дэйжем-э). Эп тэ бир олары немсе алажах. Сизе о халмажах,— дий.

— Алха верин, ашасын алх. Биз т'ибик кишилер ашасын. Öзүнүз дағытын.

Биз тохтадых, айдамайых. Лафетилер, напажаах. "Айда, бир күн бырада отраах". Кишилер т'елип алый. Верийлер, ама йазайлар, анда не алған. О, не вар да оса, билинежек, напхан сығырлары, напхан о хойуннары, шоп эпси дә айдааннан бильсин, анда не вердик. Бир күн отурдух о тарамаче. Сора башладых йерийе хайтмаа, йене күйе т'ельмейе, йерийе. Т'елийик жап сна — айтыйляр:

— Немсе мында т'ельмейн. Итальянцлер т'ельген. Чечип т'иткеннер күйлер штэ.

Т'ельген комендант. Немсе комендантты. Анда колхозун канторасы эди, онда, канторачеэ, дәэн:

— Йене колхоз олажах. Наз ишлер эдиниз, ёле ишлежениз, колхоза. Бир ший дә изменить олунмай. Бир ший дә дэгишильмий. Бир ший дә дэгисильмейжек, наз эди, ёле олажах,— буну күйе халан алх айтты бизе. Биз мал айдамай халдых жап ардна. Орада тохтадых. Олар т'елип айтты. Мында дий бизим бүйүк:

— Т'ерек дағытмаа алха малы, колхозниклере дағытмаа. О фурт т'етрип абеле... о сүрүйү дағытмаа эпсине дә, эр бир хорандада да, эпсине дә вермәэ т'ерек. Одна бир ат дэгий, эт'и хойун ну, онда ўч хойун ну — дағытаах.

Йаздар т'аатсне лабларын эпси колхозниклерин дә — пай этмеә. Пай этәжеклер. Анда колхозун азбарлары эди, онда хапажахлар. Мында да йазайларын т'аат ўсне — сора оннан т'елип, т'име не хадар йазылған, алмаа. Не дэгийсе — ат дэгий

ни, хойун ну, домуз ну — пай эттлер. Т'ельдик эве — бири дэ йох: немсе дэ йох, бири дэ йох. Онда комендант — биз ону кёрмедин.

Бир даа, ахшам стё сүрү т'ейй — ғала-гула! — итальянецлер. Йени Саладан, район да йандан. Сохах бойу т'итийлер. Чызыхларчеэ түшнийлер, тавух хувалайляр. Домуз көрсө дэ, патлатыйлар харшина. Авеле басхын, хырсызлар т'ибик түшнийлер. Түштлер күйчээ — эр бир хорандачээ дэ беш, алты, йеди жан йежелик халдлар. Бизим эве дэ халды бир сет'из жан. Бүйүклери дэ (мен бильмейим олары) — бет'им, лейтенанттыр, ғалифече. Солдатларын беле узун шалварлары. Офицерларин дэ нестэ... ғалифе. Айтый:

— Т'им эдин сен? Комунист ни?

Меэм жижжаларым да — абу, Йузова, Донецке отурган — олар халған эди мында партизанинг этмээ. Эве эди. Жижам дий:

— Йа не саа комунист? Комунист оса, напажаах сен?

— Асажаам,— дий.

— Мен комунист,— дий жижам.

Алды хушах, хушағыны, чезди, лиштириди.

Мен йирим дöрт сене доғган эдим. Бу хырх бир сенедэ он йеди йашна. Өле ни? Өле чыхайны? Он йеди йашна. Мен дийим:

— Дуся, этмен, айтман өле — асар.

— Хорхмайым мен сиздэн — ас,— дий.

Хушағы абелे кётэрильген. Мен ағлайым. Мендэн кичик тэ эт'и хардашым вар. Ағлайых:

— Йиберин,— дийик.

Жижам да:

— Эй, мен комунист — асын,— дий.

Сора бир дэне даа офицер т'ельди, тохтатты.

— Айт,— дий,— сен комунист ин?

— Эй,— дий.

Мен дийим:

— Айтма.

Мамам:

— Айтма өле,— дий.

— Йа не чў? Мен хорхмайым олардан: стэсе, асыннаар.

Ну, сора не — лафеттлер, йибердлер жижамы. Хушағы чездилер.

Бир афта хадар отурдлар ао итальянецлер күйчээ, абу Камарачеэ. Бирин тавуғу да халмады. Туруп сығыр да сағар эдлер. Өзү сағып алый, йе же, бир бириндэн. Эпсиин сығыры йох. Сеэн вар

сығырын, меэм вар. Бизим эве отруй ун йеди жан, сет'из жан, олар дийлер:

— Турсах эртэдэ, бизе вермеэ сүтёнү.

Туруй — мaa сығыр энди сағылған. Олар йежедэ, абу итальянецлер, мында отруй ну — ёбүрүн чызыындан варып сағай сығыры. Тавух та халмады. Биший дэ. Бизим вар эди домуз, йири домуз. Т'иткендэ хомушлара верип, хайтханда биз алмадых. Ну, эпсин алмаа алы йох. Халған эди. Аону ёльдүрдүлөр, түфектэн, патлатып. Башладлар парча-парча алып т'итмеэ. Бизим эвчэ отуран абу итальянецлер олара вермей. Бахшалар т'елип ёльдүрдү. Хомушудат'и итальянецлер. Бизим эвчэ эди йеди-сет'из жан — олар этмеди. ёбүрлери т'елип ёльдүрдү. Йарысындан чохусун олар алды. Булар вермей. Чинжене, олан, о итальянецлер. Авеле. -урбет дэсем, наз дэйежен, авеле алх. Тэк хырсызлых этип. Бир афта отурдулар — пиширийлер эвчээ, ортаа яхып, пол стнэ. Тэрбийасыз. Бир афтада күй сасып халды. Чыхары отруйлар, хапögнэ. Сийй хапögнэ, сырчай да хапögнэ. Абел. Утанмайляр. Башын абеле шинельнен ѿртий, коттүн абеле айляндырий, сырчай. Хары да бахмай, биший дэ. Пек рызызы алх. Бир афтадан сора олары алдлар. Т'иткендер олар. Бу эди хырх бир сенэдэ, октябрьчеэ.

Т'ельди немсе мында хырх эт'и сенедэ. Абу Сталинграда олары бизимт'илер гүзель яхтлар. Абу итальянецлер, анд'и бизим күйчэ эди, руминнер, сахат, йарапланғаннар, хайтып йене абеле күй күйдэн т'еийлер. Оларын ахылы вар, анда тохтап... т'иткендэ эпси күйлердэ. Тохтады эт'и итальянец.Ao, бизим эве отураннар. Халаны ёльд'ен. Чананен. Бири чана сне, ёбүрү чекий, сахат оланы. Бу ону чекий т'итий. Олар ташлааннар дöгүшү. Руминнер дэ. Итальянецлер дэ, ao Сталинграда авеле олған сора. Немсе дэ олары тэпелий. Күйчэ олара квартира да вермийлер, биший дэ. Йатмаа анда бöльме вермийлер. Бизим эве т'елип т'иткендэ сет'из дэне эди, эт'и дэнеси т'елип бизим эве йаттылар. Сора урбаларын дэгизтирилдер, т'ийилер бизим урбалары, шоп бильмесин немсе оларын не адам олғаннарыны. Бир румин шини дэ вар. Сойундурулған эди бизим урбаларче дэ халды мында. О шин дэ Днепроэнергия отруй. Румин Ваня дийлер. Руминиядан. Мында эвлэнди, энди оон хорандасы вар. Мында халды. Авеле ха-чар эдлер йерийе, дöгүшү ташлап. Алх та дий:

— Ну, энди тээ хутаражхалар, йери алажхалар.

А т'ельлер бизимт'илер, красныйлер, чах хырх ўч сенедэ, сентябрин он ўчёне. Биз эдик немсе йерине. Немсе оккупировать этэн йерине халдых. Абу бöйн энди башлады немселер эвлери яхмаа. Сучсуз. Фронту не хадар узахлы. Ахшамдан эрле-

ри жыйайлар – адамнары, эр балалары. Мен т'ибик – он алты, он беш йашна. Немсе сохах бойу айдал т'итий. Биз сахланых тавана. Йа эвлери дэ туташтырийлар. Бензин атайлар, йахайлар, т'итийлер. Немселер. Алх айдайлар. Сора ардынан эвлерин йахайлар. Маты меэм чыхарды... Немсе т'ельди йахмаа. Олар сохахнен т'итэр эди – бири сохаан о йандан эвчеэ т'ирий, бири бийандан, йахып-йахып. Чыхарды матым йымырта, верий:

– Йахман, – дий.

Йахмады. Т'итти.Ao хомушунт'и т'ельди, көрий – бу йахмаан. Башлады хычырмаа. Маты дий:

– Мен сизе-а йымырта вердим. Йахман.

Айда, йахмадлар. Бизим сохахчеэ бир хач эв халды. А то йахып-йахып т'итийлер. Йахканды да эвчеэ сахлы ны – хачмаа т'ерек. Чыхайсы. Чыхсан – хафана патлатый. Чыхып сөндүрмежес – хорхулу. Авеле, ахшам стү башладлар – бүтүн йеже күй йанды. Орталых йанай – т'итийлер йахып. "Ну, – дийик, – энди битти, энди т'ельмежек немсе. Раз энди йахып т'иттилер".

Йежеэн бир вахытна, йары йежедэ, башлады артиллерия урмаа, бизим. Олесем немсе дэ Камара чиндэн чыхты ама, абраада... ао валлар öзен о йандан... онда артиллерия хойған. Колхозун суварлан чызылар обалар ардына хойған артиллерия. Бизимт'илер урой, олар да о йандан урой. Камара сне түшүй снарядлар. Чох алх ранить олунду. Камараче дэ. Сабалых, саба эртэ... биз сахлы, пörüлперче, Абу йараланған алх чох. Сағы да чох халды, йараланған да чох. Ама сағы да чох халды да.

Сабалых тынды аз. Чыхых, баҳайых – күн четне красныйлер, бизим армия. Бир дэне баҳайых (биз билийик, пагон йох эди) – олар пагон-нарчээ. Вардых, интересно кёрмээ. Ошчалы кёрүний. Биз билийик, петлица эди йахаларна – шинни пагон. О күнү хувдулар немсейи бир йирми километр биздэн. Бизим армия түшкен сора күйчеэ алх севинч-хуванч. Ашамах-ичмек. Көрүшмек özү армиямызнен. Гүзель.

О күнү, күйчеэ т'им ишледи полицийаа, олары жыйып алдылар. Бöён саба красныйлер т'ельди ни – о күнү аман о саат. Эртэс күнү олары судить эттлер. Бизим суд энди. Йирим бешер йыл вердлер эт'и дэнесне, полицай ишлеэннере. Олар хошулған эди партизаннары тутмаа. Меэм жижаларым т'ибик мында, района да вар эди – аолары тутмаа.

Үчүнжү күнү дэ башладлар полевой военкоматнен бизи армийаа алмаа. Аллар, абу йаш-йуш – эпсин дэ. Т'им ёгне комсомол эди. Кötүрдлөр бизи Большемихайловкаа. Онда... биз дэ йаш, ан-

намайых, хорхайсы, дöгүш кёрмээнси. Онда түфек патлатмаа ёгреттлер, эр бир ший. Сора энди частяя алт'иттлер. Мен лиштим ПТР сне – танк уран түфек. Т'им анда лишти: артиллерия, патлавжу.

Мен чыхтым дöгүш... Большой Токмак вар... Блиси ни Большой Токмак? Большой Токмактан башланды штэ. Мелитополяжеэ... Мелитополя мени ранить этти, йаралады. Йаралады мени бир т'еретин аяаама, бу эльми, башмы. Командир ввода бизим эди. О дий:

– Чыхмаа талашын ардына т'итмеэ. Мында санитарлар т'елямай, дöгүшчеэ.

Пулялар абелे йүрий. Минометлар урой. Авеле дöрдайахлап чыхтым мен. Йараларымы йапмадлар даа. Бинтнен сармадлар.

Чыхтым дöрдайахлап. Раств'ельди санитар бизим. Йапты, дий:

– Тохтама. Эвдэ санчасть, дағчеэ... бахче эвleri. Онда ағыр йаралылар. Т'им йүрмээ алы вар, дöрдайахлап та оса, чыхын, а то немсе аэропланнен т'елип бомбить эттий. Чыхмаа т'имин алы вар, чыхын.

Йапты перевязка. Байляды башымы, айымы, элими байляды ны – башладым йене дэ дöрдайахлап чыхмаа.

Танктан чухур хазған, танк т'итмесин дэп. Аорада да онда т'ельдим – бир эриф даа раств'ельди. Йене йаралы. Йараланған эриф. Мен дийим:

– Ичне түшээк, – дийим.

Ао чухурчээ, танклардан йаплан чухурчээ. Танк тохтаан чухур. Чухурлар хазғаннар онда. О дий:

– Мен тэкаран раатланаам, сора түшерим.

Мен түштүм аман о саат, чухурчээ. Түштүм мен чухурчээ, ао эриф жап сне халды яа, чухурчээ түшамады – арада снаряд түштү, öльдүрдү ону да.

Мен авеле дöрдайахлап чыхтым йолажеэ. Онда öзен, Молочная ады. Мелитополь түбүне. Баҳайым – алх т'еий о йандан. Бизим армия. Раств'ельди меэм күйдэшлерим. Т'еий. Хужаҳлайлар, ағлайлар. Мен дийим:

– Не ағлайсын?

– Йа башын да парланған, аяаан, элин дэ! Хан ахай.

О йаралары байляды ны – ахай.

Харт адамнар да вар, күйдэшлер. Олар дийлер:

– Айда, о сағ халды. Биз т'итийик. Бет'им öлөжээк тэ, – дийлер.

Чыхтым йола. Бахайым – дреклик, дреин о йандан лаф чыхай. Чыхтым, бахайым – онда да йаралы алх вар. Йеди жан олду йеримизе. Йаваш-йаваш йерийе хайтыых. Фронттан ардына хайтыых. Машиналар т’еий, анд’и ѿгүне алт’итий снаряд, эр бир ший, бош хайтыйлар. Бизи тохтап алдылар. Алдылар кузовчеэ, котёрдлер... Елизаветовка күй, эм станция о. Онда йаных эвлер, пенжере-хапсүсүз, матрацлар толу саманнен. Аолар сне йатхыздырлар. Тимин шинели вар ѿзнен барабар. Меэм шинелим дэ йох эди. Йаралады – мен шинель дэ аламадым, тартамадым. Тащладым. Сувух. Бир йеже йаттых. Эргэс күнү бизи йаралары байлямаа алыйлар т’елип санитарлар. Т’им пек йаралы, айтыйлар – машинанен котуре-жеклер станция Токмак дэ йерийе хайтаражжалар. Мен дэ күйдэшиими раст’ельдим, Чарик Мишка ады. Харт адам.

– риша, – дий, – айда чыхаах. Т’ерекмей бизе о поезднен алыш т’итэжеклер. Эве т’итээк, Камараа. О мындан эт’и йүз километр, Мелитополь. Машиналар т’итий ардына, олар бизи алыйлар. Бир күндэ, эт’и күндэ йетиширик. Эве вараах.

Мен дийим:

– Йа мен ўрмэ оламам.

– Хорхма, – дий, – меннен барабар.

О эльне йаралы. Меэм абу айым, сағ айым, элиим, башым. Хайль олдум мен она... оннен. Маа йаптлар, байляллар энди башымы, элими, айамы. Йатыйым. Бир даа т’аат охуй сестра, лаабыны айтып. Штийим, меэм лаабымы айтый. Түштү ахылма: "Мишкаганен биз лафеттик: т’игэжеэк машиналарнен, раст’елий машиналар". Айтый – поезда алт’итэжеклер бизи, т’им пек йаралы. Алдлар мени. Машиначеэ носилканен алт’итип хойдлар. Бахшаларын да бу пек йаралыларны. Бахайым, Мишкаға анда? Бахша эвчээ эди. Меннен бир эвчээ дöйль эди. О т’еий мaa, бильмээ. Мен дэ энди машина сне. Машина да энди кочий. Хычырмаа да оламадым, айтмаа да, шо бизи энди алт’иттилер, дэп. Авеле дағылдых биз оннен.

Сет’из күн тахтадан йапылған абелे софа т’ибик нестелер... нары дэдилер. Тöшек йох. Рафлар т’ибик йапылған. Аоларнен сет’из күн т’ечти Сталине т’елинжээ. Донецк Сталин эди о вахт. Сталинежээ. Сталине тохтадлар. Поезд тохтады. Дийлер – т’имин башна йарасы вар, олары түшүрэ-жеклер. Мен башма йаралыйм. Йаздым мектуп – жижаларым Донецке, дийим, т’елип бахарлар. Ахшамаже туттлар, мени түшүрмөдлөр: меэм айама да, элиме дэ вар ны йара – йерийе даа алыш т’иттилер. Махачкала блис ни? Чах Махачкалаа. Махачкаланен Дэрбент арасна шийери вар, Изберг ады. Аонда бизи бошаттлар. Тохуз эв, дöрт

хатлы. Беш хатлы да вар. -оспиталь. Аонда бизи бошаттлар.

Алтай мен йахшолдум ғоспитале. Мартчээ мени эве йибердлер. Оле дэ битти дöгүшүм.

Хорандамыз

Г. С. Кирилов

МЕН, НАЗ ВАР, ѿле айтажаам. Т’ерекмий? Айтаам, Дуся? Йазаам аблары – наз эвленгенми, наз олғанмы? Т’ерекмий? Не рассказывать этэм о вахт?.. Хайль олмай Дуся. Көр, нас ѿкели харым! Тохта. О вахт мен не айтам?.. А Дорофейин бильмез эдим, хач т’ере эвленген, – түнен рассказывать этии, – о Камараче. Лиштири-т’и Дорофейинт’исин штэ, шитсин Дуся. Дорофей энди бешинжи харынен отруй. Мен бильмез эдим. Камараче, – айтты о, – т’имне олғанни. Штэ, лиштири Дорофейи. Диннен сен – сора мен рассказывать этэrim. О Камараче эвленген дöгүш ѿгне, Дуся. Билисин, т’име даа? Абу сизин учётчица т’им ѿле? Женя ни? Женя да эвленген. Сора, бир харийе даа эвленген сон, ўч харынен отурду. Сора Катя, сора Романовна, шин дэ Федора. Беш хары чыхай.

Мен Дусяйы раст’ельдим клубчеэ. Йазлый ны? Ойуна раст’ельдик. Оле ни, Дуся? Нас ойуннар? Кроковяк о вахты, яблочко – ѿле авалар эди. Тайылға йох эди. Тайылға – о фокстрот. Дöгүш ѿгне йох эди ѿле. Тохта! "Дöгүш ѿгне", – дийим. Яа мен дэ, олан, дöгүш биткен сора эвлендим оннен, Дусянен! Ойуна раст’ельдик. Ойуна алыш ойнадым. Сора көрүштүк. Хахып алды мени:

– Мен сени йибермем бир йере дэ! Олурс маа хожа.

Мен дийим:

– Хайыл.

Т’ельдик онда, хайнанаан эве. Вермээ стэмий маа хызыны, шоб мен эвлений эдим она:

– Т’ит, -риша, – дий. Хайль олмай. Калатам шиткен мен ону алажаамы, т’ельди худама.

– Ал, -риша, – дий, – мен хайнананен лафеттим. Хайыл, – дий.

Сора варып алдым, Дусяйы. Бабамы алдым, двоюродный братмы... Яа урумжаз наздыр? Вардых хайнанама. Дусялара. Лафеттик – хайль олдлар. Хайль олдлар – дöгүн т’ерек йапмаа. Олар той дийлер. Бизжасна дöгүн, баатырлара – той. Дусяан баба:

– Сен ѿзүн йап, пайынна.

Хардашлары вар, хыз. Тётялары Дусяан вар. Вардым йардым алмаа, хоч ондан, шоп дүгүн йапажах. Ама олар т'ельмеди тойа. Тётялары. Бильмейим, не чүн. О директор школы эди. Ишлер эди о. Майысын бирне йаптых той. Элли ўч сенедэ.

Ну, той йаптых энди. Сора мен т'иттим ёгренмеэ. Харкова. Дуся халды эве. Мени йибердлер Харкова ёгренмеэ. Т'иттим мен Харкова. Дуся колхоза ишлер эди. Чыхты колхоздан, дий:

— Мен т'иттим совхоза ишлемеэ.

О доярка эди. Күч иш. Дояркалых (сығыр сағмаа) ташлады. Совхоза т'итти.

Бир дaa алыйым мектуп. Т'ележек маа, Харкова. Мен дэ айттым: "Стэсен, т'ель". Онда мен ёгренийим. Бизе бöльме дэ вердлер. Биз, дöрт ёгренген адам, бир бöльмече отруйух.

Чыхтых ахшам ашамаа т'итмеэ, столовкаа. Бахайым – бизе харшы т'елийлер: бири Дусяя бензий, бири дэ хайнанама бензий. Мен дийим оланнара, ортахларма:

— Точно меэм харым т'ей. Хайнанам да.

Тэк яхыннадлар – Дуся дий:

— Сен мында йүрүйс бахшаларынен. Хызлара йүрүйс, – дий.

Мен дийим:

— Этме ёле.

Селам вермездэн башладлар хайнанам да, Дуся да:

— Анда сен отруйс? Йүр, вараах квартираа. Бет'им сеэн онда харын да вар.

Мен утандым. Дöрт жан... ортахларымдан утандым. Урумжас олар маа... лафетийлер менен. Ортахларым вар: т'ерек эди хазахчас лафетмеэ. Мен утандым.

Вардых квартираа, хонаға. Бу меэм кроватым, о – ортаан. Дöрт жан отруйух. Сорайлар шорбажие, анда отруйух:

— Хызлар мында т'ейилер ни? Олара.

О дий:

— Йох. Йа т'имдирсиз сиз? – дий шорбажи.

— Штэ меэм хожам, – дий Дуся.

Хайнанам да:

— Меэм күйевим о, – дий. – Мында йүрүйлер ин хызларнен? – дий.

О дий:

— Йох.

Хайнанам дий:

— -риша, сен т'иттин ёгренмеэ. О пайынна. Йашлых т'иттий. Айырылмаа т'ерек, – хайнана маадий.

Мен дийим:

— Йа ние, нине, айырлаах? Т'есин мында. Мен она мында иш тапайым. Отурух мында.

— Т'ерекмий. Сен ташла. Т'ель Камараа. Т'ерекмий ёгренмеэ, ёле айыр отурмаа.

Мен дийим:

— Т'есин мында, Харкова. Мен хайыл.

— Т'ерекмий. Ташла ёгренмеэ. Т'ель эве! Хайль олмасан, ёле... О вахты... – Дуся ағыр аяхли эди. – О вахты вер ахче, жойсун балайы, – дий хайнана маа.

Мен дийим:

— Тэк чирт'ин ший айтыйс. Сен гүзельлик хызына да стэмиси, күйевине дэ, маа да стэмиси, ёле айтсан. Не балайы жоймаа? Отурмаса да, мен веरим балаа. Т'ерекмий жоймаа. Отурмасах та, мен ахче саа верим йылда да. Жоймаа т'ерекмий. Мен эвлендим айырылмах чү дöйль.

Пек чох отурдлар. Сора мен аннэттым Дусяя:

— Йанныш айтый. Чар йох ону динненмеэ, – дийим.

Сора мен оздурдум олары поездэ. Т'иттлер.

Бала олду. "Адыны не хойаах", – йазды мектуп. Мен дийим: "Не стийс, ону хой. Не бед'енийси". Харыны бабасын ады Юра. Меэм бабаам ады Сава. Мен дэдим: "Г'имин адыны стийс, онун адыны хой". Ну, оон бабасы дöгүштэ файып олду. Хойдлар Юра. Меэм бабам сағ. Бала оса, даа хойарых. Юра хойду.

Т'ельдим мен. Энди битирип т'ельдим. Мени йибердлер бригадир ишлемеэ. Абунда, узах дöйль – бир он эт'и километр, он сет'из. Колхоза. Узах дöйль. Он алты километр. Вардым онда. Онда да парторғ дий:

— -риша, сен инвалид. Сен бу алхнен ишлеме оламасын. Лучче эве, колхозунуза ишле. Мында саа пек күч олур. Динненмейлер, – дий. – Алх хырсыз: ташыйляр колхоздан. Сен ёле шийе алышмассы. Сен уйушамассы.

Кöчтүм эве. Дуся да совхоза ишлер эди. Кöчтү колхоза. Раз меэм бабам-анам колхоза ишлер эдлер. Эт'инжи балам олду, хызжым. Хыз. Адын не хойаах? Мен дийим:

— Не стийсиз.

Ну, хойдук Оля. Меэм анаам, доғмуш, Оля ады. Хызжым да адын Оля хойдлар.

Йыллар т'ечий. Оғлум сколяя варий, хызжым даа вармай. Беш йашна эди. Мамам ёльдү. Анам мээм. Анам ёльдү алтмыш ўч сенедэ. Абу хызжым беш йашна эди. О элли сет'из сенеэн доғмасы, декабрь айын, йирми йеди декабрь. Бала пек ёгренмээ авеслии вар эди. Оғлум сколяя ваар эди. Онда язазар эди. Бахып она стэр эди пек сколяя вармаа. Алты йашна олду. Ағлай! Титий сколяя балларынен. Портфель алдым. Букварлар. Да-скальлер хувайлар: "Йаш, чар йох алмаа". Вардым мен, директорнен лафеттим.

— Пек йаш,— дий.— Бизе юкүмүнүз йох. Чар йох: йаш бала.

Сора т'ельди жижам, шеэрдэн. О дий:

— Ёле положение йох. Бала стий им, йаш та оса. Мен лафетирим — алырлар.

Аллар, сувухлар олунжәэ: "Сувух олунжәэ вар сколяя, сувухлар оса, сора безер варып. О даа йаш", — дийлер. Ну, хайль олдух. Башлады вармаа бириңжи класа. Бириңжи класнен — олардан гүзель ёгрений. Стэп варый. Сора ёле башлады. Дөрт клас битирди. Бешинжийе көчкендэ немсө тили эди, четэль тили оларын. Башлады ёгренмээ — эпсинен гүзель. Йырламаа да пек севий хызым, рисовать этмеэ дэ. Абелे көрий — рисовать этэр эди, авеле.

Этгэ жижам вар. Т'ельди жижам. Бири Львова отуур эди, о т'ельди:

— риша,— дий.— Айда, мен ону алайым Львова. О суретчи олајжаах. Мен онда веэрим — ёгренир.

Дуся хайль олмай. Харым хайль олмай балайы вермээ.

Бу жижам да, Донецкийдэн т'ельди:

— Мен алайым ону. Шитмеси гүзель. Т'амильлии вар. Мен алайым да веэрим ону т'емене сколясна, чалан сколяя, ёгренир.

Ну, брада, Донецке. Дуся хайль олду. Вердик. Сколя да ийбермээ стэмий: гүзель ёгрений. Дий:

— Псүр бала оса, халсын мында. Т'ерекмий. Күч гүзель ёренен балайы ийбермээ.

Ну, ийбердлер. Т'итти онда. Онда четэль тили немсө дöйль, аглисий. Гүзель битирди сколяйы. Он клас битирди.

— Папа,— дий хызым.— Сен Юрайы ёгреттин. Юра бүйүк. Сен она йардым этэр эдин. Сколяйы битирдим мен. Стэмейим сеэн йардым эткенини. Мен ёзүм ишлерим, хазанаарым эм ёгренирим. Заочно. (Урумҗаз наз айтмаа?) Заочно поступить этэrim.

Ёле этти дэ. Т'итти пионервожатый ишлемеэ сколяя. Бир йыл ишледи. Поступать этти институ-

та. Башлады ише вармаа. Института поступить этти. Ёгрений. Бир курс битирди. Эт'инжи курсу ону ийбердлер продлённый ғрупалара, даскали. Сабахтан ёгретий, даскали ёгретий, ўледэн сора да олары халдырийлар — продлённый сайлий. Онда ашамаа да верийлер сколяя. Саат бешежеэ. Узынылдырылған ғрупа чыхай.

Ишлер эди о Баатыра. Йаны йылаже ишледи бир йыл Баатыра. Сора районоо варды о — кёчүрдлер Оляы шини эве. Энди ўчүнчү курса шини экзаменедир. Ўчүнжү курсу битирип т'еий. Энди олары сабахнен ёгретмээ хойажаҳлар. Ўледэн сора дöйль, сабахнен. Ўчүнжү курс битирген сора практика сайлий бу. Гүзель ёгрений. Английский тили дэ... Он клас битиргендэ гүзель битирди. Баатыра вожатый ишлеэндэ, даскали олмаанды английский тили верен даскали, Оляйы група... класчээ ѹибеэр эдлер о даскали ѹибине. Бир хач күн олмаса английский тили верен даскали, онун ѹибине хызым ѹибеэр эдлер... О бу күннери т'ележек энди. Т'ельсе, билерик, наз олду экзаменнири.

Чөль ишлери

Г.С.Кирилов

БААРЬ Т'ЕСЕ, пек чох иш ачылый. Турдун, саба т'ерек арабайы ѹекмээ, чөле т'итмээ, ѿгүзлер ѹекип. Т'елийси онда, т'ерек башлап сүрмээ. Сүрийси бүтүн күн, хайтыйсы эве. Эртэс күнү т'итип т'ерек энди бороналамаа, дағытмаа сүтнүү, тэкаран. Сора, бир хач күндэн сора, осадок версе ѹер, ѹер чёксе, т'ерек башламаа сачмаа. Сачмах та ѿгне эльнен эди. Торбайы асып, зареи алып торбачеэ, эльнен атып сачар эдин. Сачхан сора тырнамаа т'ерек, харышылсын ѹер гүзель. Сора энди бахайы заре чыхынжәэ. Чыхкан сора заре, чаре ашав вермээ ѹере, шоб гүзель ѿссүн, чаре атмаа тувар чүрүгэн бох, пишкен. О вахты заре гүзель ѿсер. Сора, ѿскен сора, энди пишсе, башлайы чалмаа. Чалмах эди эльнен — чалғынен. Чалып күльтэ байляйсы, т'етрийси армана, эве. Ташыйы арабанен. Ташып битирген сора сарпайе хойайы арманан йағасна. Башлайы азар-азар чекип арманчээ басмаа. Т'имин арман ташы вар — арман ташнен басай, ат ѹекип. Т'имин ѹохту — ціпанен (ёле этгэ тайах, бири салланый харшына, уруп ѹере харшы). Заре йуфатый ціпалап. Ўч пармак ағач сенекнен котэреклийси саманы. Түбүне заре көрүйси. Йуфаланып биткен сора саманы бир йанна чекийси. Сора ѹене алый-сы йаны күлтэлэр. Чекип олары да басайы. Би-

тирген сора басып, башлайсы савурмаа жельнен, желе харшы. Күрекнен атай жель олғанда – жель савуруй палавыны бир йанна, данеси дэ бир йанна. Бу бир хат савурлуй. Эт'инжи хат та йене дэ желе харшы тутуп савурур эди. Вийалка да вар эди югне – вийалканен савурур эди. Сора энди савурған сора алыйсы хавузларыны, йуфах, пүсүр заре (югне жель атай палавнен), оларыны айрыйсы: тэмизини айыр алыйсы – тувара да т'итий, хуша т'итий, домуз, югүзе.

Хошу

О.М.Куркчі

ОБИЗИМЧАС хошу, а хазахчаз да о скакча. Хошу сайылий. Мен вармадым хошуя. Оле атым йох эди.Ao урум адама вар эди бир чал ат – йенижи эди эр замана. Мариуполя да йенди, мында да йенер эди.

Дүгүннер олур эди. Дүгүннere шорбажы дöртбеш күн югне айтый: т'имин вар чапан атлары, шоп хошуй азырлансыннар, хошу олажах. Т'елин-күйев т'ельген соратын бабасы чыхарый хошуя пешт'еш: "Бир хойун хойайым, бир пошу хойайым, беш күмүш тэ ахча рахыйа хойайым". Т'им йений, о алажах олары. Авеле. Сүфтэт'и т'елленнен авеле хурйух баш т'есе эт'инжи ат, она да верилий пай. Ардындан т'егеннере энди йох эди, олара йох. Ao хурйух баш т'елен алый. Хурйух баш т'елен: атын хурйугу абу – оон да башы абрада. Хурйух башына олмаанна йох. Йохтур. Вермийлер.

О ат, хурйух баш т'еген, о бет'им т'ечежек тэ сүфтэт'и аты. Атлысы да ийбермей ону – ону абелесне доғру прорезать этий. Авеле айлянған – ийбермей, чыхамасын югне. Ao хурйух баш т'итэн ата пешт'еш верилий.

Күреш

О.М.Куркчі, Ф.Б.Куркчі

КҮРЕШ БИЗИМ башланый йашлардан, он бешер – он алтышар йашна. Чыхай энди ао күрешчилер, хушахтан күреший. Ao күрешчилер абрада энди. Т'им йений, пешт'еш алый.

Жемаат сатын алый балабан хушахлар, басмадан, т'ен. Т'енниги аршын. Узуннуғу да дöрт аршын. Аолары гүзель бағлайляр. Бағлайляр олары.

Аоларнен күрещийлер дэ. Авеле тутайляр. Бу оон ардындан, бу да оон ардындан. Энд'ерим күреш на захват – нерадан лиштиридин, орадан. Унутуйум айтмаа ёз тильми. Авеле башлайляр күрешмээ. Кötэрий дэ онда дүйна түрлү. Айах та сарай. Штэ, чаре вар – айах та сарай. Архасна йатхызыса, күреклери йере дэгсе – йенди энди, сайылий. Хартлар баҳай да, жемаат.

Бир оғлумуз күрешчи эди. Күрешти. Ёгренген йерне дэ күрешти. Соратын армийаа хызмет этти. Армия да күрешти.

Нас т'ечий күрешмээ? Нас т'ечий күрешмээ? Бизим вар ѿле. Бир сойу да абеле – бир сойу хушахтан күреш, хушахнен күреший. А бир сойу да абеле – т'им нерадан лиштириди, на захват. Абелे т'ейиси сен маа харшы, мен дэ саа харшы варийим. Абеле, не сен мени лиштиридин нерадан, не йериндэн лиштиридим яа мен, яа сен меэм, авеле. Бир даа – хушахтан йапушчай. Сен... мен дэ йапушчайум. Энди онда кötэрип тэ, айах та сарай, онда дүйна түрлү усул йапайлар. Күргене дэгди – йений. Күргене йатхызымаан – йох. Сайылмай о. Тэж күрексне. О, дэгди архасы йере, күреклери дэгди йере – жемаат көрий эбет – аман о саат чапинилер, сайайляр: йенди.

Ленка bekana

Ф.Б.Куркчі

НАЗ АЙТАЙЫМ мен ону саа, шоб о азжых прикладно чыхсын?

Оланнары хырсыз эт'ен. Хырсыз – аннайсы, эбет, не ѿле? Хомушун да, хомшусун да гүзель атлары вар эт'ен. Хырсламаа т'ерек эт'ен. Эй. Бир түрлү аламайляр. Көпек, шайли көпек атлар йанна бағлы. Пуховларнен дэ, дэмир пухов, дэмирен бекли айахлары.

Олар уйдуруйляр анахтар ао т'илитлере. Көпек тэ ийбермей алмаа атлары.

Абу нинелери дэ, Ленка bekana... Хомушу отройляр – нинелери дэ дий:

– Мен тапарым чаресин.

Бёйн дэ алый бир парчажых ёкмек, кötүрүй, ёкмегинен көпекнен йахшыланый. Йарын да кötүрүй. Обүр күн дэ кötүрүй. Бир афта сүрүй. Көпек тэ энди альшты она. Сора алый анахтары, варий хутарий ао атлары, т'ейи эве, оғлуна дий:

– Анда кötүрээм?

Алексювкаа кötүрүй да. Абрада Алексювка вар. Баатырын о йандан.

— Онда кötүр,— дий.— Вер урбаларын, Тодур.

Шорбажиси да Тодур. Чыхарий оон урбаларын, т'ий эр урбалары, кубанка башна, шорбажисин кубанкасы.Ao вахта уйдурған öзне түркү:

Шинеже эдим Ленка,
шиник олдум Тодур.

Ao атлары алт'иткен заман штэ абу пийитлери уйдурған ao вахта ao Ленка бекана. Алексювкаа кötүрген ao атлары, верген онда хырсызлара.

Олар хырсласа, тапылмай атлар бир даа. Хыдырмаа да öкүмнери дэ йох. Хыдырмаз эт'еннер. O вахта урядник эт'ен, ao хырсызларын сойу. Эм сучлу, эм күчлү. Хыдырмайлар. Түштү — йохтур.

Саваан түркүсү

К.Д.Дарда

ОЛАР Т'ЕРМЕНЖІКЛІ эт'еннер. Зенд'ин бир хоранда, шорбажи. Баба, нене, аға-хардаш. Бир хызы, бир дэ оглу. Эпси дэ энди бүйүк эт'ен. Оларын да хазаххызы эт'ен, жиҗасынен айахташ эт'ен. Сава да ойнаан оннен. Ойнаан, алмаан. Бабасы да айтхан:

— Алма. Не дэ олса, алма. О бизе т'ерекмей — о хазаххызы, ғарип. Биз шорбажи. Бизе о т'ерекмей. Айы мында олмасын.

Сава хайиль олған, алмаан.

Энди, бала олған сора хыз верген суда, Савайы верген. Суд да т'еп чағрый ны ону, т'елий полиция, алыйлар Савайы. Алып т'иттийлер онда. Верийлер ao хазаххызы алмааны чүй ийirim беш йыл. Ao ийirim беш йылы o Сибире эт'ен, алтыннара.

Ao алтын ишлеэн заманы о жыйған алтын. Onу да алмаа чаре йох эт'ен баҳша түрлү. Ама о жыйған да, йуғажых-йуғажых, куфайкасна сайлаан. Абу куфайкалар эбет, ao камзол. Ондаче абу сайа ны абелे — абуларче о тизип-тизип сайлаан, памухчеэ. Аону штэ алып т'ельд'ен эве. Ийirim беш сенедэ т'ельд'ен эве.

Т'ельд'ен эве ни — ao эве бир дэ йох эди. Баба йох, нене йох, о шорбажилик тэ йох. Олар эт'ен шорбажи. Халый абу жиҗасы. O дэлханны эт'ен т'етт'ендэ. Дэлханны судить этт'еннер ону. Т'елий — эвлери туруй. Оларын тута эв, гүзель эт'ен. Ao эв туруй, жиҗасы отруй, o эве, ao эвче отруй. Жиҷа эт'ен баҳша йере т'елин, a энди, хоранда öльд'ен сора о хайтый, бабасын эвиче отруй.

Сава т'елий, кругом сохатан т'ей. O билий эбет. Т'ей жиҷасна. Просить олунуй йатма онда:

— Алыйсыз ын хонах? — дий.

— Йох-йох,— дий жиҷа. Мәэм эве йерим йохтур. Мен öкмек йапайым бөгеже. Анда мен сизи хойаам?

O да йалварый она. Отруй хапусна, йалварый. Сава таный — жиҷайы таный да энди, хорандайы да, эви дэ, эпсин, эбет.

— Алмайым,— дий.

Сора, эвчеэ, бильмейим, яа т'им эт'ен:

— Ал, нине,— дий.

— Яа анда хойайым? Öкмеэм вар, майам вар,— дий.

О дий:

— Айда, тапарсы бир йер.

Алый. Сойунуй Сава, отруй. Энди хойай она ашамаа. Ашай о. Йайдырый она оражыға, софа сне. Йатый.

— Мен селам айтайым сизе,— дий Сава,— селам т'етирдим.

— Т'имдэн олма алы вар? — дий абу Хрисна жиҷа.

— Яа сизин Саваныз меннен селам йиберди. T'есе Сава, сен ону танырсын?

— Иштэ, яа не чү танмайжам? O меним доғмушум да!

— Яа нас танырсы сен ону?

— Танырым,— дий.

Сава да öзү! Öзүнен лафетий! Таныр оса, ама о танмай ону. Сахалнен т'ед'ен.

Сава дий:

— Йалварайым, хойун су — мен йувайым эль, бет, нестэйи.

Аға! Бу — ахшам эт'ен. Bu да — сабадан энди, эртэс күнү. O дий:

— Танырсын сен? Точно танырсын Сава ағаны?

— Яа, эбет, танырым! Нас танмайжам?

— Айда, вер маа су — мен чыхараым көльмеэм, йувайым нестэми. Нас танырсын?

О да дий:

— Нас танырым да? Беле танмасам... Кичик олғанда нинем ону йувғанда мен алдым сыйжах су, йаннышын аттым он сне, o онда омузна йахкан.

Апансыз да йахкан о. Йахкан сора — ao берч туруй.

— А сен точно танырсын?

— Беле танмасам,— дий Хрисна жижа,— мен ону берчиндэн танырым.

Сойунуй Сава, чыхарый кольмеини:

— Бах,— дий,— танырысын?

Бахай... Эртэ сабасы да бу. Бу йатхан да, штэ саба. Бу башлай бахмаа, башлай нестэтмеэ... Бетиндэн дэ, эпсиндэн — танамай ону. Абу берчиндэн таный ону. Танған сора:

— Сендерисин,— дий, ама чох йынанамай да.

Сора энди айтый:

— Мен — Сава. Мен т'ельдим.

Беле-ёле. Айтый жижаасна эпсин. О энди ийбермей, эбет, ону. Айда, отруй. Апансыз да ао күнү алсызланый о, асталаный.

Т'ечий бир хач күн — бу йатый. Дий жижаа:

— Жижа,— дий,— эр бир ший дэ саа халды. Сүфтэнт'и малымыз да саа халды. Сонг'и малым да мээм саа халсын.Ao куфайкайы сök — ончөэ алтын вар. Ao сайаларче — алтын. Olар осун сен,— дий.

Дэ ўч күн т'ечмей — о Сава ёлүй. Ao куфайка да халый жижаа. O да кöмий ону.

Ao түркүйү чыхарыйлар ao Саваа. Ao т'ерменчили. Oон да, бет'им, даа вардыр Т'ерменчиге дэ сойляры. Ya онда энди хазахлых оралара шини. A хтойзна, чаре вар, билен дэ осун. Абу түркү — ao Саваан түркүсү. Чыхарғаннар энди Т'ерменчиге. A штэ аону мен билийим.

Мен хазахлардан эт'еним

Г.Ф.Федоров

НАЗ Да ОСА, мен дэ хазахлардан эт'еним. Папумун бабасы йаш эт'ен. Эриф. Йирми йашна эт'ен.

Бир күнү сығар ичип отуур эт'ен, кörүй бабасы т'егенини. Бабасындан да хорхай. Эви дэ хамуш тэпели. Тыхай сачахламаче сығарыны. Сығардан түтүн ахай. Туташий йанай эв. Йанган сон хачай эвдэн.

Т'елий Камараа. Башлай ырғат йүрмээ мында. Сора эвлений о мында. Эм урумжас билий, эм хазахчас билий, украинжас. Башлай т'ислеэ ишлемээ энди.

Папум да ишлер эди мында хазнахы жемаата — эм т'ислеэ, эм дэ жемаата. Папум харысы да бу маскаллардан, мээм папумун. Маскал ны, кацип ны, хазах ны — эпси дэ бир, хазах.

Бабам да йазылған урум. О йазған, ама хазах эт'ен о. Украинац эт'ен. Хазахлара да йер верmez эт'еннер о вахта — т'ельме, дэп. Т'ельме — йер вермийлер она, потому шо т'ельме сайылий мында, йабанжы. Тэк урумнара верийлер. Йазылды урум. Беле дэ бизим харта да йер вергеннер. Башлады ишлемээ. Энди дёрдүнжи колинасы т'етий.

Харт олман, балам

I.M.Шаблатова

БИЗИМ АЛЫМЫЗ ѿле: йола кёрсен, сатын алышыр эдин. Асталансан, даа сатын алсан, йахшолуй. Бизим алымыз ѿле т'есер эди. Энди йүрмээ оламайым, аяхларым ағрый. Бир йере дэ варамайым. Ya не йапайым? Туруйум бир даа, пиширийим онда. Эчки сафайым. Не хадар ишим чох — я мен ишсиз отурайым?! Кальчин ѡрийим. Эст'и ший йиссаннар т'етирийлер — мен дэ сökүп йайым ѡрийим. Ишсиз отурмайым. Бах — сипирмээ т'ерек, отлар хырмаа т'ерек. Алышхансын — этамайсын. Пек ѿкен чыхай.

Гүзель ший кёрмедин, балам. Харт олдум. Авеле. Шини тэк ағлап отруйух, балажыым. Абеле йыл эт'ен! Хурғахлых! Картоплар олмайжах. Заре олмайжах. Колхоз не вережек? Алхадаржых зарежик эт'ен!

Унтууим, балам. Т'еселер, ѿле танмайым, бирин дэ. Бирин дэ танмайым. Ya т'им сени анажах, харт олсан? Аナン йох. Милян бабасы — йатхан йери йениль осун! — о мени бир т'ере дэ ташламады. Хонушмаа т'итселер, т'еэр эдлер:

— Йүр, балаларнен отур.

Мен дэ ваар эдим, оларнен отуур эдим.

О йырлар эди, мен дэ ойнар эдим, ойнап харшына чыхар эдим. Шини не йырлама, не ойнама. Оон бабасы да пек гүзель адам эди. Миля да ѿле шен. О да мени кёрсе, сайғансы — ѿзүүн жижаасы. Olар да ѡгретир эди маа йырлама, ойнама.

— Миля,— дийим,— түшмий ахылма бабаан дүшнекалары. Энди унуттум.

Энди йырламайым да, ойнамайым да, бир йере дэ вармайым да. Ya анда варам мен? Напажам хонаға?

Ах, дүшнекам сен эдин,
ачылажах д'юль эдин...

Дүшнекам т'ийер ах шалвар —
тоз кётэрмез.

Йаны йаха йар сардым —
сöz кötэрmez.

Сöz кötэрмий, лаф. Шаха да кötэрмий, шахаламай. Йа шини заман öле олду: т'елин алыйляр — хайнанаан биший дэ айтмаа алы йох! Мен се-т'из йыл хайнананен отурдум — "сенин-меним" йох эди. Бизе атирлешмек йох эди. Штэ авелейди. Шини балалар ахыллы, биз дэ ахмак, балам. Чирт'ин, утанмайляр, рыз йох. Торуннарым т'елий, трусикинен йүрүй. Хожам да дий:

— Чомасам курсах урбаа тиймесин,— айтый о.

Атирленийлер. Нинеси айтхан эт'ен:

— Трусикинен йүрүйн. Чыхарын трусиклерин дэ т'итин беле!

Авеле. Шини энди авеле заман, ах аллах!

Миля сағат ёдийе чығырды. Саба да т'ельди:

— Сен йарын т'ель, сағат ёдийе. Напсан, йап — т'ель.

Аш хойажах жижасына: йыл битт'ен — хойажах аш. Чағрый — яа мен энди шарош т'ибик. Вармаа алым йохтур.

— Миля,— дийим,— наз варайым, балам, мен? Мен йүрме оламайым.

Саба чыхтым... Бир-эт'и чипче алдых — алған башын т'итий. Мен дийим: "Чипчелер йиссаннар т'ибик олду — айлянып та бах". Мен авеле — яатып öлжек: жан дöёль. Öле йыхылдым. О хадар йыхылдым! Бири хычырса, мен энди — йүрек абелле халтрай! Авеле. Харт олман, балам.

Мен öзүм баатырлы. Бабамыз öльдү. Нинем дэ мында т'ельди. Сен Панычев Трифонагайы билийдирсін? Панычев Митрофан. Яа бильмейдир... Мындан да эт'и бала вар эди нинеэм. А шин тэк т'ельди хардашым мында. Дибровкаа отрий о. Тэк ону оздурдум...

Öксүз эдим мен дэ. Сколяя вармадым. Бабасыз öстүм — Милян бабасы мени... мaa хыймаз эди. Бир алы бир урбажых верир эди, бир дэ платох верир эди. Авеле öстүк. Сон да т'елин т'итmek — верди. Шорбажым олду. Сет'из йыл отурдум — аст'ер алды. Т'итти. Ростовчеэ халды ны, анда халды? Абер йох. Сора... Айда, бу дэлханны эди. Эпси дэ билир, меэм нас тэрбийам эди, нас ишлер эдим. Хожам сағ. Шин эвдэ йох. Оғлума т'итти. Меэм сүфтэт'и шорбажым öльдү, дэ мен бахшасына чыхтым. Бундан бала. Ёч хызым, бир дэ оғлум вар. Оғлум Алёш. Алёш меэм оғлум. Бет'им, билийдирсиз. Шаблатов.

Онун оланнары чыхтлар айыра. Шини машина алдылар, ғараж йапайлар. Йаптлар. Бöён айалайлар. Хожама дэдим:

— Т'ит, йардым эт азжых.

Бöён чамурлух ачай, йарын да алайжахлар. Хожам да чапты т'итти йардым этме.

Т'имердэ т'елий хызларым, айалай, йувалай. Т'елиннер дэ т'елий. Йардым этийлер. Биший-биший т'етирийлер. Бири домуз сойса, сала т'етирий. Ёч хызым вар. Ишлийлер эпси дэ. Хорандалары вар. Балалары вар. Бирин дэ, öбүрүн дэ вар баласы, т'елий. "Алт'есиннер, көрэйим,— дийим,— олары да стийим көрмез".

Баатыра да бир сойумуз — Миток вар эди би-зим. О Миток хырх күннү бала эди. Анам абрада отуур эди, хардашым бырада.Ao балачых öксүз халды да. Биз ону бахтых, öстүрдүк. Öстү. Эвлениди. О, четэ тапхан. Сора штийик — т'итти Алексүвкаа ўчкүйев онда. Мындан да бир бала вар эди, бир хыза бир бала. Оон оғлу да ненеси Ройа т'итәжек эт'ен заре сатмаа. Боғдай сатма базара. Оғлун нас зор этий! Айтма. Оғлу энди шофером, бу Митоон оғлу. Нинеси зор этий она:

— Т'ит тэ,— дий,— сат заре. Сат базарче заре... Кötүр мени, ташлан, сен öзүн хайтысын,— дий оғлұна,— мен халып сатайым.

Кураховқадан т'итэн аёле жапчыға харшы... Машинанен т'итэр эт'ен, ўч тэнэ хырсыз машина-че атып-атып минийлер, машинадат'и чуваллары кötәрип йере атайляр. Шофер дэ таш! тохтай йердэ:

— Не стийсиз сиз мендэн? Не стийсиз — мен сизе верим. Не атайсыз чуваллары?

Башлайляр орада тэпелешмөэ. Ону дöгийлер. Döгд'еннер ону. Сора баба варды больницаа ону баҳмаа.

— Баба, сойундур, йаттыр мени энди. Сойундур — йатажам.

Йатты — öльдү. Авеле бабасы öгүне öльд'ен абу олан...

Аконам вар, ай Николаан аконасы. Балалар т'еселер, öгне айтый:

— Эришмен — аву дöгежек сизи!— алдады.

— Сен, баба, ахылын йох шин. О т'елип бизи дöгежек ми?— балалар дий.

Меэм дэ аконаларым эпси дэ билий. Бизим Баатыра доғмушларым вар, онда, баатырлы. Пефтиев -рыша. Билийсин сен? Оон бабасынен меэм бабам доғмуш. Хорандасынен т'ельди, отруй.

Бир ахшам т'елийлер, йырлап т'елийлер. Мен хожама дийим:

— Т'им беле дэ йырлап т'итий о, Коля?

— А,— дий,— хызлар т'елий дэ йырлай.

Т'ечайлер:

— Вер-а бизе акона!

Мен дийим:

— Мен сизе акона вермем. Сен тутмайсы зако-на. Нейе верийим сизе акона? Ур,— дийим,— йирми поклон, бир дэ аконайы (беле кичижик Пана-йана аконасы), котэрип атмасан, верийим. Ама ат-сан, вермем.

— Йох, атмам!

Күлийлер. -рыша да кёлдий. Сора урдулар. Вер-дим. Сора дийим:

— Ваарым — эвче тутмасаныз, мен аконайы алтырым.

Öгнен т'исле дэ вар эди. Башым хуру да. Йох-тур мында т'исле. Авлах т'ислелер. Кырчынкаа вар, ама бир йере дэ вармаа оламайым. Шин дэ варсам, стэйим дэ, эт'и йылдан бери варамайым мен онда. Йа шин нетийим? Бырада варайым. "Нейе варғансын орада?— отройсун-отройсун,— Не алмаа варғаным орада?" Мен йирми бала федиз эттим. Федиз эттик балайы. Эртэс күнү дэ зан ум-роздан чыхардых дэ күль этэр эдик.

Харт олман, балам. Харт олдун — ишин битти. Йа бүтён күн абрада дувар түбүне отуруп та не динненмеэ стийсин? Бахайым. Т'итеийим дэ ба-хайым, т'им т'елий, т'им т'ечий. Йүрмэ оламайым — аяхларым пек афрый. Т'ерек энди онда т'ит-меэ, жапа т'итмеэ. Орада алмайляр мени. Мен ёлёмдэн хорхмайым. Мен асталыхтан хорхмайым. Мен, йолче ёльсе, барып ону хармалап ба-харым, сүтёнүр ёртэри, жатсын. Хорхмайым. Аллах та маа ёлём вермей.

— Не ашхыйсын?— дий Миля саба да.

— Йа ашыхсам, ёле.

Мен больницаа жатсам, не — жахшетәжеклер? Варсам, шахалар да шахалайым да. Мен дийим:

— Мaa юениль ёлём вер, дэ ёлийим, тээ ёли-йим. Нек онда т'итэйим? Онда т'итсем, жатсам, ёлём дэ т'еэр эвче, мен эвче олмам — тапамаз ме-ни ёлём.

Дэлханиых

Ф.Ф.Тодуров

НАЗ АЙТАЙЫМ мен ону? Бизимчас башла-ам мен. Алыштым ны хазахчас? Ёзүм дэ хазахчас чата-пата, лафетме бильмейим ха-захчас. Йирми тохуз сенедэ, как создали колхоз... (Йене хазахчас айтый! Абуну саа хач т'ере дэ айтажа?! Адам йазажах эбет!) Айда, башлайых.

Йирим тохуз сенедэ бизим койдэн, Камарадан, чыхты хутра, Ульяновка. Мен йаш эдим. Он дёрт жашна. Халдым бабасыз, ёксүз. Алты бала. -арип эдик. Анам ишлер эди колхоза, сыйыр сагар эди. Чалашче отурдух эт'и йыл. Мен йаш эдим, ишлем-мез эдим. Сора, отуз дёрт сенедэ битирдим трак-торный курс. Отурдум трактор сне. Анам огорода ишлемеэ т'ечип т'итти, мен трактор сне. Азжых котэрильдик. Отуз тохуз сенедэ т'итти мен ар-мия. Битирдим полковой школа. Олдум коман-дир. Хырх бир сенедэ башланды дёгүш. Дёгүш-түм битинжэз дёгүш. Дёгүштэн сон бир йыл даа мени туттулар, ѡгретир эдим мен трактористлери, шоферлери — даскали т'ибик. Хырх алты сенедэ т'ельдим доғмуш койүме, колхозма. Ишледим брыгадир, айванжылыкта, сора огородаа, сора амбаржы.

Отуз дёрт сенедэ башладым мен дэлханиых эт-меэ, Ульяновка хутраа отурганда. Хызлара варыр эдик Дачаа, хазах койүне, ёзен о йандан. Тэпе-лешчи эдим, тээ эдим. Ойун йапар эдим. Сора да дёгүп т'итэр эдим. Мен ич тэ эмтэтмедин, шо мен эвленирим, отурум хоранданен. Ну, меэм ёле тэрбийам эди. Отуз алты сенедэ бир хызыны [У мові Ф.Ф.Тодурова нерідко трапляються кипчацкі форми, зокрема афікси знахідного та давального відмінків] севдим, алдым, т'етирдим. Дүгүн йапмадым. Отурдум ўч ай. О да стий ойна-маа, мен дэ стийим ойнамаа. Сора бир күн дийим:

— Билийсин не? Т'ит эве. Сендэн хазаяка ол-майжах, мендэн шорбажи.

Айырылдых. Сора энди дэлханиых эттик, ой-надых. Отуз тохуз сенедэ дэ алдлар армия.

Мен башладым он дёрт жашындан ишлемеэ. Ёксүз халдых. Ишлер эдим ездовой. Айдавжу... ёгүзлернен! Ташыр эдим ташув, т'ира, Ульяновка-дан Ройга, станция Ройга. Ташув — заре ташыр эдик, арпа, боғдай. Т'ира дэр эдлер — урумжас алай. Дёрт-беш араба, ёгүзлернен, соп-сабе, т'итэр эдик, здавать этэр эдик. Бирер себерка да хыр-слар эдик, бир себеркалардан сатар эдик, т'ери хайтханда алыр эдик рагы, бахчийе азжых ичер эдик, ашар эдик. Эт'и суткада варып төр эдик Ройга, ёгүзлернен. Йеже т'еийсин, саба да жене ишт'е т'итмеэ т'ерек. Ахшам да хыза вармаа төрек.

Бу ахшамы т'итти хыза, саба да saat ўчтэ т'итме т'ерек т'ираа. Отурдум бир тосат. Ондан т'елир эдим дёрт километр — т'елямайым: жуху, серсем. Жаттым сарпе түбүне. "Жухлайым бир он минут", — дэп айттым. Жухладым ўлейежес. Ком-байн да туруй. Комбайн түбүндэн заре ташыр эдик. Председательнен брыгадир мени хыдырый. Тапмадлар. Мен дийим — сахлайым. Т'ельдим

эве. Йаттым йорған түбүне, тэрледим, йухусуз – бетим хырмызы. Тебененко Алёш председатель эди, Илья Ахкөз брығадир эди, о сав, шини да.

– Не вар саа?

Мен дийим:

– Мен асталандым.

Хырмызы. Тэрледим.

– Врач т'етиреæk.

Дийим:

– Т'ерекмей. Бет'им, йахшолурум.

Бир сутка иал алдым, йухлап тойдум. Эртэс күнү энди йене т'иттим заре ташымаа. Сора бир ахшамы т'ельдим иштэн. Чапчаҳчы Харлаш (ортаым эди):

– Т'еэрсин,— дий,— йантых ашамаа.

Алдым йарым оха. Вардым Харлаша. Харлаш т'итт'ен хызлара. Сордум бильдим, анда т'итти. Карен Митяларын эвине. Вардым онда. Йашлар жыйылғаннар. Мен дэ бүйүгү. Бүйүк олара көре. Хапиу ачмайлер. Меэм дэ жёбүме йарым оха. Дийим:

– Ачмасаныз, тэльнен бағлайым хапиу – чыхамайсыз.

Ачтлар. Башладлар т'итмеә, мол: ”Т'ир баш эвчеә“ Жора да -ағара бир беш метра т'итти, эд'ильди йере. Мaa да көрүндү, шо таш алый. Мен дэ, о көтэрильсин, дэп, бахмадым – шише ракынен неэттим... урдум бетне. Бети, бурну – йараплар, тэмиз дэ.

Бабасы верди суда. Суд та... сүфтэ вердилер жемаат судуна. Бахты, биший дэ олмады. Верди районный суда. Сора мен онун бүйүк хызынен башладым ойнамаа, шоп суд олмасын. Женянен. Женя шини ишлій учётчик, брығадаа бизим. Йарым йыл ойнадым Женянен, шоп сондурмаа судуну. Сора вердим лаф – алажаам. Ну, олар хайтты, Петяға да. Петяға öльдү. Матысы сав. Сора энди, алай шиши билд'ен сон – Женяң көтне бир шамар урдум.

Сора башладым мен... бахша хыз таптым, дүлльбер! Машкажаан торну Паша. Йаны Камардан. Ойнадым оннен. Сора алдым т'ельдим мен ону. О дүлльбер эди. Ойнамаа авес эди. Мен дэ ойнамаа авес эдим. Отурамадых. Айырылдых.

Сора, алайын да айтажа осам хач хызы дэ-гиштирд'еними... Сора т'иттим мен армияя.

Мында бир папу вар, шахажы. Меннен пек шахлай. Мен шахлайым оннен. Раств'ельсем, дий:

– Т'имердэ харғайым да, сөгийим дэ, шарош олғанда. Мен сени, балам, ағлатам да, күлдүр-реэм дэ. Йашыма т'ель!

Т'ельди бир күнү. Мен йухлар эдим. Йал этийим.

– Федя анда?

– Раатланый,— дий хызым.

Мен дэ уйандым. Мени уйатмадлар – шиттим лаф, турдум. Селам вердим, селам алды – беле этийик, эбет, биз. Мен дийим:

– Варыйсын онда?

– О сеэн ишин дöйүлү: мен дэлханны – сеэн хаяйкан вар,— дий.

Öле-беле. Сора дий:

– Саа, оғлум, олду ну ёле ший?

Мен дэ бильмейим, эбет, не олғаны.

– Йа не ёле?— дийим.

– Мен хойун жайғанда... Даа балалар кичик эди. Хазайкам вар. Ама бир хысайахлыбы бед'ендим, пек. (Айтый онун адын да. О йохтур энди, хысайахлы). Лафеттим. О хайиль олду. Ахшам варжаам. Т'ельдим, йувундум. Ичтим йүз ғрам. Вардым. Урдум пенжере. Ачты хапиу. Т'ирдик. Отурдух бир тосат, лафеттик. Энди т'ельди вахты, иш тутажаҳ – солду халды. Турду хысайахлы – бир шамар маа! Бир даа! Турдум т'иттим.

– Сен напар эдин, оғлум?— дий маа.— Саа олмады ны ёле ший?

Мен дийим:

– Олду.

Мен дэ башладым. Дöгүштэ. Хырыма. Мен дэ вардым бир хысайахлырахы алмаа. Хожасы армияя, бир баласы. О да отруй сыйпап балайы.

Селам вердим, селам алды. Мен дийим, белебеле:

– Ахчинен, стийсин, сат, йохса, не т'ерек.

– Меэм сатылых йох,— дий.— Ичежек осан, мында ич.

Дийим:

– Айда. Вер.

Йувду эльтерини, хойду софра. Отурду. Барабар ичтик йарым охайы. Чыхарды бир йарым оха даа. Ичтик ону да. Лафеттик, аннаштых. Халыгым мен. Мен машинанен.

Т'ельдим ахшам. Йене ичтик, ашадых. Баланен ойнадым бир тосат. Хойду тёшек. Сойундух. Йаттых. Харт айтханына көре, иш тутажаҳ... Мен дэ элимнен бойундан – онун да шлона, доғма шлона, йымшах! – чыбырдым мен. Мен ону билд'ен осам... Бильмедин. Көрмедин. Апансыз олду. Солду халды. Сабажес талаштым – биший дэ этамайым. Чыхтых т'иттим ёле. Абу харта айттым да.

Буга

Х.Ф.Куркчі

БААТЫРЛАРЫН бир адамы ёстёрүй бир буга. Битий йеми. Бахса – чалаш сүтне башлай ёсмеэ отлар. Ахыллары т'ечмей о оту хопарып буга т'етирмеэ, ашасын,— бугайы чыхарыйляр чалаш сүтне дэ ашатыйляр чалаш сүтне бугаа от.

Йа бабам анда?

П.Ф.Савин

САЧХАН БОСТАН. Күзеже сатханнар да сатханнар харпузу. Ўч тэ оғлу вар, ўч олан. Нене ахчилери жыйай. Бостан битий. Бабаан чў унутуйляр, шо бостана чалашче отруй.

Энди т'елий йылбаш. Башлайляр ёкмек т'есмеэ, ахче пита.

— Бу бабама, бо шорбажлиге, бу да ненеме...
Йа бизим бабам анда?

— Йа о постана.

— Йуван, Йурка, йекин брычкайы да варын алын бабамы!

Йекийлер, варыйляр. Көрүй баба – башлай хачма: энди т'ийикленд'ен.

— Йурка,— дий,— неие атлары хыйнап хувайых?! Айда, варып алыш т'итэйик ненеми дэ сала – бу, ону көрүп йа сала хохусун алыш брычка ардына тахылып т'елир.

Бар эди ми башы?

П.Ф.Савин

БААТЫРЛЫ учурой себеркайы хуйучеэ. Напсын? Бир түрлү аламай.

— Баба, т'ель, түш дэ ал,— дий, байляй бабасын бойнундан арханнен, йиберий арханнен хуйучеэ.

Хуйу да ташка халаған, тэрен. Талашый-талашый – чекип аламай йанғызы, эбет. "Тохта,— дий, — т'етрийим атлары". Варый, т'етрий атлары, йекий, чекий, чекип алғанжे – баба йатый, башы йох. "Олан, ич ахылма йох – бар эди ми башы онун йиберд'ендэ йа йох эди ми? Сорайым-т'и ненеме". Т'итий эвчеэ. Ненесин дэ абери йох эт'ен:

— Халпах т'ийер эди, бет'им, башы да вар эт'ен, — дий.

Домуз бала

Х.Ф.Куркчі

БИР УЛАХЫЛЛЫ варый базара, алый домуз бала, бир айлих, т'етрий эве, йиберий аранчээ, тавухлар йатан арана – күмесе. Тутай ону, хойай т'ириш сүтне – отурмай т'ириш сүтне. Дий:

— Бабанын хайыры жойулсун! Тавух эт'и аяхнен отруй т'ириш сүтне – бу, дöрт аяхнен отурмай!

Дэве

П.Ф.Савин

БИР АДАМЫН чавдарчеэ түшт'ен дэве. Бахай – дэве жайилий. Хазаякаа дий:

— Ахыз, дэве түшт'ен, чавдары таптай.

Хазаяка да дий:

— Йуван, сен ону хувуп чыхарма – тэмиз дэ таптар чавдар. Йыхтыр да сүрьиеп чыхар.

Йыхтырыйляр да сүрийлер. Дöрт ат йекийлер дэ сүрьиеп чыхарыйляр чыхары.

Насажағын бу тананен?

П.Ф.Савин

БААТЫРЛЫ сатын алған бир тана. Тана да ѡсий, ѡсий. Хатын сорай она:

— Насажағын бу тананен?

— Хтойизна: сойам мы, йохсам тамызлых халдырам мы, йохсам сатайым мы?

Харысы да дий:

— Ёзён ахмак осан, меэм Т'ерменжиге дайым вар – варып сорун, напайсын оннен. Йек брычкайы дэ вар Т'ерменжиге. Ахылын олмаса, нафле отурма.

Йекий, хырх километр йолу вар, варый:

— Митяка, меним бир танам вар — напайым: сойсам мы, ажеп, сатсам йохсам тамызлых халдырым?

Митяға ашықмай түшүнүй-түшүнүй дэй:

— Сен шорбажы мы? Бир танан вар — бильмей-син напмаа! Йа сой, яа сат, яа тамызлых халдыр-э!

— Сағ ол, Митяка. Ёле дэй йапам.

Хайтый т'елий эве.

— Дайым не айтты?

— "Йа сой, яа сат, яа тамызлых халдыр", дэп айтты.

— Не ахыллы адам-э! Мен саа айттым мы — аман о saat т'ести!

бинжиклер онда йүрүйлер, бөжеклер, чырчынла-лар. Дий: "Не дэ оса, ону биший-биший ашай".

Алый оланнарын, түфеклери, варыйлар пай ба-шына, дий:

— Йуван, отур сен бийана, сен, Антош, бийана, о йана бахаах — не ашай ону?

Бир даа чырчырна сыррай — кёкүсне лиший. Ёле пармағы сайляр кёкүсне харшы:

— Патлат бу йаха, оғлум. Ат, хорхма.

Бу хорхай. Ёбүрү патлатый, ағасы, урой ба-сын. Бабасы йыхылый. Хардаша дий:

— Бизим ёльд'ен, ама оларын да бир дэнесин ёльдүрдүм.

Чырлама

В.О.Папазова

ЧЕЧИНИР ЭДИ бир зенд'ин баатырлы. Ах-чиси чох эди. Бек север эди ичмеэ. Ичти битирди ахчисини. Йохтур ичмеэ ший.

Сора сатты йерлерини. Сатты йерлерини, күн-дэ дэй йапар эди йантых. Ичер эди. Битти йене дэ ахчиси...

Чырлама

О.П.Папазов

ВАР ЭДИ Баатыра бир зенд'ин адамы. Йери чох эди. Малы чох эди. Севей дэ ашап ич-меэ. Күндэ дэ чырлама. Сатты ичти битирди шорбажлини, сатты йерлерини, халды зырзы-былдых.

Сора отурду, түшүндү-түшүндү. Ахылна фт'ир: не ашап ичмеэ? Дэ дий:

— Эй, ун болса, май болса, йет болса, тобан болса да, Дуня т'елин дэ эвдэ болса, а шиник я-кар эдик чырламаны, отруп ашар ичер эдик!

Туз

П.Ф.Савин

БИР УРУМ адамы сачай туз. Туз күч эди ёгне тапмаа — сачай. Бир хач күндэн варый ба-хай — чыхмай. Бир т'ере варый, эт'и т'ере варый — йохтур, чыхмай бир түрлү. Көрүй — чи-

Тий камзолун

П.Ф.Савин

БААТЫРЛЫ варыйлар ун чекмээ Андрювкаа. Хазахлар т'елий, тёкий, чекий, йене дэ т'е-лий, тёкий, чекий. Вермей булара чекмээ. Бири дэ дий, баштан:

— Йуван ака, чыхар-са камзолун — биз шини тёкиймиз.

Бир даа хазахлар башлай, балабан-балабан хазахлар. Бу да дий:

— Йуван ака, тий камзолун — файдасыз ший о.

Прон

Е.Ю.Юр'ева

ТЕЛЬДИ бүйүк барынама. Жыйылдын, азырланылдын, башладын бүйүк панайыр. Т'ельди алай худам да. Хойдым бүйүк софра, хаймах, көбөтө, хавурма, не вар — ону. Отурдух. Эпси мисафирилер дэ ашай, ичий, худам да отруй, сейир баҳай.

— Аша, худам, дийим, аша.

— Сағ ол,— худа дэп айтый,— сағ ол.

Худажыым ашамай баҳай.

— Ана,— дий худа,— ана мышых та т'итий. Пис! Пронум олса, хувар эдим!— дэп айтты худам да.

— Вай, худа! Йа сенин пронун йох! Бүйүр, гайып этме, аша, ма прон саа.

Олмалы йох

П.Ф.Савин

БИР ЗАМАНДА вар эт'ен, бир заманда йох эт'ен, бир адам, ўч оғлу вар эт'ен. Бир дэнеси азжых ахылсызжа, ёгренмеэн. Эп тэ ятай аранчеэ. Ону адам саймайлар.

Падшах та айтый: "Т'им т'елип айтый ялан, эпси дэ ийнанмасын,— она верийим хызыым". Алх жыйылған, баҳай, вай этий, бай этий. Т'елийлер: мен беле ший эттим, мен ѿле... Т'ечмий. Бири дий:

— Мен кёке учтум,— дий,— кёктэн учтум.

— Олмалы вар,— дий.

Өбүрү бир ший даа дий. Т'ечмий. Бир күнү бу да варый, ахмак: "Не олду?",— дэп. Арых бир аты минд'ен, ѡзү дэ т'ирли-мирли, күльлү-мүллү. Сорай:

— Не т'ерек?

— Йалан айтмаа т'ерек. Йаландан йалан. Падышах та хыз вережек.

— Йаландыр — вермей,— дий.

— Сөз верди — вережек. Падышах эт'и айтмай.

— Йахшы.

Варый падшага. Харавлу көрий бу ғариби — ийбермей:

— Не т'ельдин?— дийлер она.

— Йа нек т'елийим? Мен падышага верд'ен эдим бир чанах алтын. А шинди т'ельдим аону алмая.

— Олмалы йох,— дийлер.

— Олмалы олмаса, хызынызы верин. Алтын вермесениз.

Падышах та түшүнүй-түшүнүй, дий:

— Олмалы вар. Унутханым,— дий. Верий бир чанах алтын — хайтын т'итсин: пек сасый эт'ен.

Алый да алтыны. Хайтый эве.

Шаат

Г.С.Кирилов

БИР КҮЙДЭН эт'и күйдэш вар. Федянең мен осун. Федя әвли, мен әвли дöуль, бойдағым. Федяң харысы хардашы вар, хыз, даа әвли дöуль. Мен оннен ѫрийим.

Т'иттик Федянең хазанмаа. Оон хорандасы вар, мен бир дәненем даа, пайынма. Бабам-ненем вар меэм, а баҳша йох.

Т'ейик ише, мында, урумнуға. Т'ельдик, ишлийик, ыргатлық этийик. Шорбаджының йери чох. Она чалайых, жыйайых. Ёгне, боғазын баҳар эт'еннер абеле, ыргатын. Хазанчы сора верий, күзлүк. Күзүже ишлийик. Заре чох алған о да.

Федя әвли. О бүтүн күн дэ ишлий. Мен яш. Ахшамнен — яш ны — т'итийим ойнамаа. Йа тустан адам билий, шо мен аз ишлийим, о чох. Хазанчы да чох. О меэм хадар эт'и заре алған: чұвалы чох, меэм аз.

Кötрийик Ройа. Брада станция йаҳын. Ийберип верийик онда. Ахчи дэ биздэ вар, заре дэ.

— Айда,— Федя дий энди, о бүйүк мaa көре,—рыша, айда бир йарым оха ичейик. Зарелер бырада. Энди поезд т'есе, хойуп т'итәжеэк.

— Айда.

Алыйых бир йарым оха. Башлайых ичмәэ. Мен дийим Федя:

— Сен әвли адам...

Бир т'есек заре онун. Ёле олуй сора — адаам пахыллы вар, эбет.

— Зарен чох. Мaa әвленимәэ т'ерек. Вер сен мaa йарысын.

— Олан,— дий Федя,— наз верийим? Сен, ахшам олду, т'итэр эдин ойнамаа. Мен бүтүн күн ишлер эдим, ахшам да т'есем, отурмағаным.

Мен дийим она:

— Олан, варажаам эве, меэм дэ бир бабам, бир ненем вар. Дэйжек бабам-ненем: "Нас ший? Федя, эвли адам, бир т'есек заре хазанды, сен дэ оон ярысы хадар".

Энди Федяаан жаны мaa ағрый:

— Айда, бир-эт'и чувал мен саа веэrim.

Мен севинийим, ахылма да пүсүр ший вар. Мен дэ алыйым бир йарым оха. Буну Федя алды. Йоллух билет тэ Федя алған мaa. Биз эт'имиз бир йере ишледик. Даа биз оннен бажанах олажаах — урумжасна свояки. Мен дэ ахылма дийим: "Бир йарым оха даа алыйым дэ мен ону ѿльдүрэйим, Федяы. Ағу ташлажаам".

Варый алыйым бир йарым оха, т'етрийим. Федя дуйган — ичмий:

— Ич ѿзён, стэмийим,— дий.

Напмаа чаре? Мен — раЫы ичтик — энди хызығын. Тутайым чыхарыйым пычавы. Федя ёле хуватлы, ама ишлеэн, болдурған. Мен мында да ишлемедим, баштах ишледим. Башлайым соймаа. О да дий:

— Шаат олурсу,— дээн айтый.

Мен ону сойайым, энди боғазын т'есийим. Сапладым, энди т'есийим.

— Шаат олурсу,— дий Федя, хычрый.

Онда да т'итий хорай. Хорай дийлер бизимжасна — перекотиполе билийси ни? О да хорай. (Мен охудум буну — ѿзүм т'ибик тэ буну айтыйым). Мен бахайым — хорай гыдырланый. Бир дэ адам йох. Ао гыдырланыйнен бахтым: "А-а, хорай — шаат". Хорай гыдырланый: "Сыра халмаан", — айтажаам.

О ѿльдү. Мен ону сахладым, ѿзли. Зарелери алдым. Т'ейим. Мени сорайлар:

— Йа Федя?

— Йа биз айыр ишледик. О бир йере ишледи, мен бахша йере,— айтыйым. Битий т'итий.

Оон хорандасы ач. Т'ейилер, мендэн стийлер — мен вермейим олара да заре. Мен ат онда алыйым. Энди гүзель, зенд'ин шорбажы олуум. Эвленийим. Федяаан харысы хардашын алыйым мен. Энди сой ну? Балалар, эбет тэ, оон да, меэм балаларым да вар. Хары дуйухсний. Дуйгудурмах вар. Дуйай. О йардым этий, харым, ѿзли, Федяаан балаларына, торуннарына.

Чыхайых иш этмеэ. Меэм башым четке вар: беле пүсүр иш эткеним — сойғаным. Мен айтмаа

хорхайым. Чаре йох, эбет, айтмаа ону. Энди он беш ѿыл т'ечт'ен, зийадэ. Гыдырланый абу хорай. Биз харынен ише. Көрдүмнен сыртыыйм мен. Түшүй ахылма: "Мен сойдум. Мен зенд'ин олдум, она ола", — дэп гыдырланыйнен сыртыттым. Харайм йапушый:

— Не сен сыртыттын?

Бахша шийлер уйдуруйум. О, жан дуйай, дийлер. О йапушый даа. Мен дийим: беле-белe. Энди чечти, энди хорандам вар... Ташлай т'итий харыым. Варый айтый жижаасна. Энди сыра йох. Йизли ший йох. Бильмей эди — энди мен дэ айтыйым. Напажаам? Тутай т'есийлер меэм эр бир шийими — верийлер о харыйа. Федяаан харысна.

Бах, хорай шаат олған — эп тэ бир ѿзли ший, сыра чыхты чыхары. Авеле.

Аслан-хаплан

Ф.Ф.Тодуров

БИР -АРИП адам. Хорандасы чох. Чечинмээ тапмай чаресин. Т'итий дағчеэ ѿзү ѿзүнү ѿльдүрмээ. Бир дэ сығыры вар эт'ен. Шорбажлигин халдырый балаларына, хазяйкаа. Т'итий дағчеэ. Бахай тэпээ асылмаа.

Бир даа раст'елий аслан-хаплан:

— Анда т'итийси?

— Асылынаңаам,— дий.— Чечинишим йох.

— Сен т'ит эве,— дий аслан-хаплан.— Бир афта мен саа чечиниш веэrim. Сора мен эпсин ашамыр.

Т'елий эве. Тэк эвчээ т'ирий — софра сне эр бир ший дэ вар, балалар да т'ийимни, ичмээ дэ, ашамаа да, эпси дэ.

Бир афта чечиний. Бир афтасы чечти — йохтур биший дэ. Т'елий дэ ао аслан-хаплан ашамаа. Т'елий ашамаа — хазяйкасы дий, хатын-харысы дий:

— Ўч тапмажам вар. Аону тапсан, ашасын меэм хожамы да, мени дэ, баллары да, сығыры да, бир т'еретин, шоп биз халмаах талашмаа,— дий.

— Айтрысын,— дий аслан-хаплан.

Хары алый гүзгү, күн доғру, пенжередэн, башлай йүрүтмээ. Күн урый, эбет, гүзгүдэн — гөлөт'е йүрүй.

— Тут аону,— дий.— Ашарсын эпимизи.

Башлай эвчээ чапхаламаа. О гүзгүнен йүрүтүй — тутамай. Болдуруй. Отруй кётү сне. Нефес алый.

Сора дий эт'инжи. Ёч тапмажа. Эт'инжи тапмажайы дэ... Верий она азжых раатланмаа, сора чекий чыхарий бир хыл, ёзүндэн:

— Догурт абуну,— дий,— ашарсын эпимизи дэ.

Иа о башлай наадар абелे догуртмаа — даа бетэр хывырчыхланый. Догуртмаа стий, пармағынен жығалый — о даа бетэр бурлуй. Догуртамай. Эт'инжи тапмажа да тапамай.

Ёчүнжү дэ дий:

— Мен ундан амур басайым. Сен ао амур ал — аондан йене дэ ун яап.

Басай амур, верий буна. Аслан-хаплан алый ао амур, талашый-талашый — биший дэ этамай.

Хоранда да халый, сығыр да халый. Сора варий, дағдан т'етирий онда бир талай ший, эпсин дэ. Сора да верий ёле лаф: саба олду — софра сне эр биший дэ вар, эт тэ вар, ашамаа да вар, эпси дэ вар. Пиширмей дэ биший дэ.

Эт'и ыргат

Ф.Ф.Тодуров

БИР ПАДЫША-А эт'и ыргат ишлий. Иш-лийлер бир. Йуван да беш араба т'етирсе, Мухал да беш араба. Йуван да бир дэсятна сабан сүрсө, Мухал да бир. Не дэ ишлеселер — бир харер. Ай битий. Падышах та Мухала зийадэ верий. Бир ай чечий, эт'и ай чечий. Йуван дайана-май:

— Нас ший беле? Биз бир ишлесек, ай битий — сен Мухала зийадэ верийсин хазанч.

Оннен лафеткендэ шорбажы Йувана биший дэ айтмай. Мухал да бырада йохтур олар лафеткен-дэ.

Бир күнү даа т'итий арабалар. Шорбажы да дий:

— Йуван, вар, сор, анда т'итийлер ао арабалар?

Чапай Йуван, тохтатый:

— Анда т'итийсин?

— Йаны Салаа,— дий.

Хайтый т'ей.

— Яа андан т'ейилер?

— Бильмейим.

— Вар, Мухалы чығыр. Мухал да бырада йох.

Варый онда:

— Мухал, т'емда,— хычырий,— шорбажы чығырий.

Т'ей чапай:

— Не вар?

— Вар, биль,— она да айтый,— анда т'итийлер?
— дий, артых лаф йох.

Варый, сорай:

— Анда т'итийсиз?

— Йаны Салаа.

— Андан т'ейисиз?

— Мордвикадан.

— Не алт'итийсиз?

— Заре.

— Нейе?

— Сатмаа.

— Хача верийсиз?

— Себеркасы беш күмүш.

Шини т'елий о да. Эт'иси дэ отруй, Йуван да, Мухал да.

— А шини сен аннадын ны, не чё мен она чох верийим? Сени т'ерек-э беш т'ере йибермеэ. О бир т'еретин билип т'ельди-ье!

Эт'и ортах

Ф.Ф.Тодуров

ЭТИ ОРТАХ, сколяя варғанда айахташланныйлар. Сколяларын битрийлер. Ёгренийлер. Эвленийлер. Бүйүк адам олулар. Бири дэ башлай вармаа ортағын харысна. Бир күн варый, бир афта варый, бир ай варый — лишмий. Сора буна дийлер, шо сеэн харына т'ей сеэн ортағын. Атирлетеэн харысны — доғру бильмээндир.

Жыйды бу алхыны, хойду софра. Чалыный. Башлай тёкмеэ, сүзмээ рапхы, шарап. Бир шишечээ дэ хойтай ағу. Ортағына верий ағулу шарап. О да ичий, башлай ашамаа. Бираз асталаный ондан. Сора йене йахшолуй. Йене турой, алый оон харысны, башлай ойнамаа. Бу да йерин тапмай: она зарары йох, биший дэ дöйль. Битий жыйын. Алх дағылый.

Бу ятый ёзү харысынен. Биший дэ бильмий. Бүтён иеже дэ иухламай. "Энди ёстүк т'ельдик хырх эт'и йашна бир йере. Ортағымы жойма стэдим", — башлаан ардына т'итмеэ.

Саба олуй. Дий: "Вараам, айтаам алай ший дэ ачых, йене ортах олаах", — дий, ант верий ёзү ёзүне. Сөз верий. Саба олуй. Алый бир шише рапхы,

ашама, варый. Хапу дангылды — ачай хапийу. Селам верди, селам алды:

— Саба хайыр!

— Ош т'ельдин!

Отруйляр софра башна. Башлайлар ичмеэ, ашамаа. Бу дий:

— Билийси, нейе т'ельдим?

— Айтрысын.

— Йа беле-беле. Мен сени ёльдүрмөэ стэдим, түнен ойнаанда мен сени ёльдүрмөэ стэдим, ағунаң.

— Эй, ортах, сен мени ёльдүрүр эдин, хадэйе төккөн осан, яа мен алышмаа башладым — хадэйдэн дэ мөн ёльмейим. О вахта айда, татаах чаресини. Наз эдик, ѿле олаах. Мен сенин харына вардым. Шини вармайжам. Айда, олаах ортах.

Авеле олуяйляр эт'иси йене ортах. Йене ортахланыйляр.

Аға-хардаш

Ф.С.Алчіев

ЙАБАНДАН доғмуш олмаз, дийлер.
Бу доғру — йабандан доғмуш олмаа да алышох.

Эт'и аға-хардаш, ағасы зенд'ин, хардашы да ғарип. Бир бириндән узах отурмайляр. Зенд'ини ёзү дэ зенд'ин, ортасы да зенд'ин. Хонушуй да хонущий оннен.

Бир хомушу да вар, харт:

— Олан!— дий зенд'инине.— Не чў сен хардашын чығырмайсы, хонушуп йүрүйсү? Олар ортах ама, тэк хадэй ортахлары саа, олар саа доғмуш олмаа оламай.

Бир ший дэ айтмай бу да она. Харт йене дэ дий:

— Олан, варып бир хатэйе оғрасан, олар саа ортах олмазлар! О хардашын да чапар ваар саа хуттармаа, үизли шийини ёртмөэ.

Бу т'елий эве, хазаякаа дий:

— Бах бир софра, гүзель софра — ортахлар т'ележек. Рахы да осун, эпси дэ.

Азырлай.

Абу папуун айтханна кёре дэ бу зырлай хардашын эвине варий... Йох! Баштан аяхташларына варий. Айтый аяхташын бирне:

— Олан, т'ель меэм эвиме,— дий,— бир зенд'ин адамы ёльдүрдүк хазаяканен эт'имиз, алдых ал-

тыннарын. Шиник ёлүсүн кötэрмайых биз эт'имиз. Г'елин дэ кötэрээк.

О да дий:

— Элиңнен эттин,— дий о аяхташы,— башыннен чек.

Аннадын сен абу?

Зырлай ёбүр аяхташына да. Т'елий. Онда да йене дэ ѿле айтыйляр.

”Ана, шин вараам хардашма“,— дий.

Варий хардашна. Уруй пенжерейи. Йары йежедэ. Дий:

— Ач хапу.

— Не вар?

— Беле-беле. Мен бир зенд'ин адам ёльдүрдүм. Алтыннарыны алдым. Лешин кötэрип көммөэ кötэрмайых ѹендеңнен эт'имиз,— дий.

Хардашы да дий:

— Хычырма! Т'елинин йабанжыдыр — штэр.

АО хардашынын харысы йабанжы — о доғмуш дöйль, эбет.

Аман алый бойнуна: ағадан ѿгне чапай оон эвине — алажах ёлүйү, сахлайжаклар да, алтыннары халажах ағасна...

Варий хапуяа. Ачай ѹенде хапийү. Т'елийлер эвчеэ. Дэ дий ёзү ѿзне: ”Йабанжыдан ѿз ханың олмаз“.

— Отур, хардашым, софра ардна... софра башна. Бöүндэн ғайыр сен мени сай, мен дэ сени сайам.

Авеле, штэр. Адаған, ант этт'ен, шо шиндэн сон осуннар аға-хардаш йене дэ.

Масал башы

Е.В.Тахтарова

ЗАМАН-ЗАМАН эт'енде,
баба да йох эт'енде,
оғлу бир заман эт'енде,
чавка чавуш эт'енде,
харға сотник эт'енде
хаплы-хуплу бахалар,
дэниздэт'и балыхлар
т'ира тутхан кёчмейе.

О заманы зор эди,
ама[л]лары т'ёр эди,
хызлары пычахчы эди,

ökmek veresen – йер эди.
”Даа да вар ым?“ – дэр эди.

Аледоз-валедоз,
бабан т’итт’ен бир пост.
Ичиндэ д’ельлер –
т’елий-т’ечий –
бал тараахтан,
күль күректэн,
öкчеси кёкректэн.

Варый оба сне,
Уф! дий, отруй,
хусай бир оба алтын.

Ахмакча хардаш

В.М.Бекеева

БИР ЗАМАНДА вар эт’ен, бир заманда йох эт’ен, бир заманда ўч ага-хардаш вар эт’ен. Бири бўйўк, бири кичик, бири эн кичии – Йуван ады эт’ен. Эн кичиги дэ эт’ен тэкараранжых ахмакча.

Бўйўгў дий:

– Варайым мен суйя.

Т’итий суйя. Йох та, йох та, йох... Бу, эт’инжици, айтый:

– Анда халды бу?

Варый:

– Не вар, отруйсу, ағлайсы? – дий.

– Не вар? – дий. – Йа сен т’есен, йа хардашым т’есе су чекмейе, узанса алмаа чыхармаа да учса хуйуя – напарых биз?

Отруй о да, башлай ағламаа.

Ағлай, ағлай, ағлай... Т’еий эн кичиги, ахмак эт’ен, дий:

– Не ағлайсыз?

– Йа т’есен сен су чекмей, узансан алмаа чыхармаа, учсан хуйуя, напажаах? – дий.

Хахай Йуван халпаины, т’итий.

Т’итий, т’итий, т’итий. Бир йере бахса не бахсын – бир хары чыхарган кулукну, тингэр эт’ен.

– Бекана, – дий Йуван, – напайсын сен?

– Йа ўч кўн олду чипче, – харғаний дий, – ме-ме вермей.

– Эй, бекана, йохсам кулугун да мемеси вар мы? Т’етир она дане, тёк тэ ашасын. Недир сеэн этт’етин, бекана?

– Мына, верийим, – дий. Варый, т’етрий дўгў, тўкий о чипчелере – башлайляр чипчелер чивиль-дэшмее, ашамаа.

– Абу да туварын мемеси, – дий Йуван, – йохсам кулугун мемеси вар ым? – дий, хахай орада халпаины, т’итий йолуна.

Т’итий, бир йере даа варый, бахса не бахсын – бир азбар, хойун сойажаҳадам – тапмай чаресин соймаа.

– Напайсы? – дий Йуван.

– Соймаа стийим.

– Вер, мен сойайым. Йа не веэрси сен?

– Башыны, – дий, – сойсан, башыны веэрим. Сой.

Алый, сойай. Хойай чувала хойун башыны, т’итий йолуна.

Т’итий, бир йере даа варый, бахса не бахсын – хары собайы йахай, ökmek йапажаҳадам.

– Бекана, – дий Йуван, – вер-се, мен башын ётэйим.

– Вай, аллаым! – дий. – Башымы ётэжек! Йохсам мен саа башымы верийим ми ётэме? Ал, – дий, – аброда бир торба алтын дэ т’ит – мен саа башымы вермем.

О санетт’ен, шо оон башыны ётэжек. Йуван да стэд’ен хойунун башын ётэме. Бекана да сайған, шо оон башын ётэжек.

Верий торбаны алтыны, йиберий. Алый торбаны алтыны, т’итий.

Т’еий шорбажы.

– Митрфан, йа т’елий эди бир адам – стэди мөэм башымы ётэме. Вердим торбаны алтыны, йибердим.

– Ой, ахмак! – дий. – Недир сеэн этт’енин?! Бер мана аты да жетийим мен онун ардына, йытолу йытха берейим! Недир онун этт’ени!

Миний ата, жетий ардына:

– Сен бизим эве вардын?

– Вардым, – дий Йуван.

– Торбаны алтыны алдын?

– Алдым.

– Ах йытолу йыт! Тут атын башындан да, мен вараам, жантан чубух т’есеэм дэ йезейим сени – билийси.

– Тутмам, – дий Йуван.

– Тут, дэдим саа! – дий.

Тутай бу атын башындан, шорбажы да т’итий, будах та т’есејек тэ дёгежек оланы. О будах т’есенчерек, бу миний ата, т’итий.

— О, йытулу йыт! Этэгин дэ т'есип ташламаа т'ерек!

Миний Йуван ата, т'итий. Варый бир йере даа. Бекана чыхарган донуз — донуз балаларыны эмиздрий.

— Йа бекана,— дий Йуван,— домузун апасы асталанды — стий жижасын кёрмэд'е. Бер, мен алыш т'итийим, кöрсүн.

— Эй, жижачыгым, балачыгым! Йа наз алыш т'итэжэн сен ону? Бир талай баласы вар донузун.

— Талет'ениз бар ым?

— Бар,— дий.— Бир дэ атым даа вар.

Йекий талет'ейи, хойай донузу, донуз балалары, т'елий эве.

Бүйүк йавун йаффан, бүйүк йавун йаффан! Эвлери дэ кичик эт'ен — толған су. Башлайлар ташымаа сулары, башлайлар ташымаа сулары — бошатыйляр.

Сорайлар:

— Йуван, наз ишлер?

— Хорхман, акалар. Т'етирдим сизд'е алтын да, домуз да, атлары да, эписин дэ.

— Пек гүзель, хардашым! Пек ахыллы сен! Сагол!

Öле дэ отурғаннар. Чечинийлер ўчү дэ бир йере шинечерек.

Зарнен Мейер

Ф.М.Зографова

БИР ЗАМАНДА вар эт'ен, бир заманда йох бэт'ен, бир заманда бир падышах вар эт'ен, бир дэ везири вар эт'ен. Балалары да йох эт'ен.

Сора т'итийлер эт'иси авжулуфа. Ат минийлер, эд'ерлейлер, т'итийлер авжулуфа. Лафетип т'итийлер. Падышах та дий:

— Айда, бизим оса... Меэм хызжых оса, сеэн дэ оланжых оса, сен веэрси хызыны маа, меэм дэ хызжых оса, мен веэрим сеэн оғлуна.

Бир даа т'елий aber, чөле — бу падшаан харысын олған хызжых, везирин дэ олған оланжых.

Эй, олар да башлайлар атларыны хувмаа, чапышып т'итийлер. Севинч-хуванч балажыхлары олғанындан.

Эве дэ йахыннайляр — йыхлый ао везирин аты, учай да везир дэ, блöй. Напсын бу падшах? Алый т'итий бу везири, кöмий.

Сора да, эртэс күнү дэ йапай хонушма, хойай балаларын адьны: оланжыхын адьны хойай Зар, хызжыхын адьн да хойай Мейер.

Ао балалар ёсийлер бир йере. Балабан олуй-ляр, т'еййлер энди бир он бешер йашна.

Бу падшаан хызыны эпси дэ бед'енир эт'ен, эпси дэ стийлер буна шаннанмаа. Дүльбер эт'ен.

Падшах та дий:

— Бирне дэ вермейжем меэм хызым: оон шаннисы вар — Зар,— дий.

Мейер дэ бирне хайль олмай. Сора энди башлайлар күльмеэ бу падшага: "Падшамыза бир хызы вар — ону да верий везирин оғлуна, юксүзе".

Айда, тутай падшах, йапай бир эв, беклэй хапулары.

Бу Зар да варый эве:

— Энеке! Энеке! Падшах та меннен лафетмей, — дий.

Ненеси дэ дий:

— Ағлама, оғлум. Вар сен Мейерин пенжереси түбүне. Мейер ачар пенжерейи, саа айтыр биший-биший.

Варий пенжереси түбүне Мейерин. Мейер дэ ачай пенжересини, көрсөтий бир гүзгү. Айляндырий гүзгүй. Лафетмей, тэк гүзгү көрсөтий, айляндырий.

Зар йене варий эве, ненесне, йене ағлай:

— Энеке, энди Мейер меннен лафетмей.

— Ағлама, оғлум. О саа гүзгү көрсөтти ни — о саа айтый, шоп сен она күндүз вармайдын, йеже варайдын.

Хараныхланый. Чыхай бу Зар, т'итий, варый пенжерейе йене дэ. Ачай пенжерейи бу Мейер, дий:

— Зар, отур абрада, дувар түбүне, дирек түбүне. Алх, алем, энди йатсалар йухламаа, мен чыхарым чызыхтан — эт'и ат, бири чал, бири т'ери. Т'ери атнен мен чыхарым. Хачарых.

Абуну да штий йарамаз бекана, харавлу. Отруй дувар түбүне, дрек түбүне.

Варый бу йеже, отруй пенжере түбүне. Отруй-отруй, бахай-бахай. Йох. Сора да йухлай халый бу Зар.

Бир даа бу Мейер дэ чыхай чызыхтан эт'и атнен. Т'ери ат сне Мейер, ардына да чал.Ao чал атына да атай миний ао бекана — хутулуйляр т'итийлер.

Бираң йер т'итийлер. Тохталый бу Мейер, бахай, бахса не бахсын — Зар дöйль ат сне, бир бекана. Тутай ону, хайтыйляр эве. Сора бу Мейер дий:

— Бекана, сен харт, т'ит сен ёгне, мен сеэн ардындан т'итэм.

Ао бекана нас хутулуп т'итий — Мейер халый. Халый, отруй-отруй, түшүнүй дий: "Мен т'ери атымы йиберейим эве. Меэм Зарым ахыллы олан. О да атын көрүп эр биший антай, мени хыдрыш т'елир".

Бир даа отруй, отруй, бир күн отруй, эт'и күн отруй — т'елий бу Зар. Зар да йухлар эди. Уйанған эди ао дрек түбүне. О йана бахты, бийана бахты: "Мени алдатты Мейер", — дий. Сора бахай о йана, бийана — бир т'ери ат чыйыра вар эт'ен. Чыхай аву атнен, чыйырнен т'итий, тапай Мейери. Тапай. Отуройляр, лафетийлер. Сора минийлер аву ат сне, т'ери ат сне, эт'иси, т'итийлер. Мейернен Зар. Т'итийлер, т'итийлер — болдуруй бу т'ери ат. Ташлайляр аты, т'итийлер жайав олар энди.

Йоллары да чыхай бир ёзене харшы. Ао ёзен йағасна да отуур эт'ен бир папу. Хайыхнен йүрүтүртүр эт'ен. Бир көзне дэ т'ёр эт'ен о папу. Варий бу Мейер о папуйя:

— Папу, т'ечир бизи ёбүр йаға,— дий.

Бу папу да дий:

— Йох, хызым, меэм хайым эм кичик, эм хырых — эт'инизи бир т'еретин көчүрамам. Бирер берер т'ечиририм.

Сора бу Мейер дуйай энди, шо о биший-биший этэжек буна. Варый Зара, дий:

— Зар, сен отур абрада, дирек түбүне. Папу шото йарамаз түшүнүй, биший-биший этэжек маа,— дий.— Мен т'итэм оннен. Мен ону ёзүн түвере йиберим, айляндышып та т'елирим алым сени хайыга.

Миний т'итий. Зар халый дирек түбүне. Йарыя да варыйляр ёзене — абу папу тутмаа стий бу Мейери. Мейер дэ түверий йиберий папуйу. О бодулуй. Мейер дэ айляный т'елий — Зар йохтур дирек түбүне.

Йатый. Йатый — йухлай. Бир даа бир атнен бир падышах т'ей. Падышах та онда вар эт'ен. Т'елий, тохталый атнен дөгрү абу Мейер йанна. Көрий — гүзель хыз. Стий она шаннанмаа. Бу Мейер дэ дий:

— Сен падышах, мен дэ падышах хызы — чаре шаннанмаа.

Сора бир дэне дий:

— Сен дүгүне азырлаанынжес,— дий бу Мейер, соратын дий,— мен йүреэм, сеэн алай йерин көрим,— дий.

А бир дэне дий:

— Сеэн тохуз харын вар — ао сеэн тохуз харын да меннен барабар т'итсин. Онумуза да бир сой урбалар вер, бир сой да ат вер.

Падышах верий булара бир түсү атлар, бир түсү урбалар. Он дэне т'итийлер.

Т'итийлер, т'итийлер, раст'елийлер иене дэ бир ёзене харшы. Ташлайляр атларын, минийлер хайыга, т'итийлер ёбүр йаға, абу он хары.

Бир даа... Ёзеэн дэ ёбүр йағасна он хырсыз отуур эт'ен. Гүзель атлы, атларнен, эд'ерлернен, ёзлери дэ тэмиз дэ... түфеклери, хылычлары гүзель. Дийлер: "Тохта, абу хысметимиз. Бизе ёзлери йалдал т'елийлер". Булар да он дане, олар да он дане. Аву хырсызлар стийлер шаннанмаа абу Мейере.

Мейер дэ дий:

— Чаре.

Айда, шаннайляр абу хырсызлара. Бир даа бу Мейер дий ёбүр харлара:

— Сиз хайнатын чай хырсызлара. Мен дэ ташларым оларын чайыче ёле от — олар эпси дэ ёлурлер.

Хайнатыйляр чай. Бу Мейер дэ ташлай оларын чайыче ёле иляч — ёлдүйлер аблар эпсичии дэ.

Минийлер абу харлар абларын он атна, атларнен т'итийлер аблар, Мейер дэ.

Т'итийлер, т'итийлер, түшийлер бир кёйчээ. Онда да жыйылған алх — падышах айырий эт'еннер: падышахлары ѿльд'ен. Варыйляр булар да бир йағаа, отуройляр. Тэмиз дэ... Түфеклери архаларына. Отруйляр онда да.

Өле айыр эт'еннер падышах: йибеэр эт'еннер бир хуш, ао хуш анд'ин башы сне хонай — ону падышах йапайлар.

Йиберийлер бир хушу — ао да варый, Мейерин башы сне хонай ао хуш. Айыройляр да ону, Мейери, падышах. Олуй падышах Мейер. Олуй падышах, шлий. Ёбүр харлар да оннен барабар онда шлийлер. Бу да падышах.

Бир даа... Вар эт'ен гүзель долапчы онда. Абу Мейер падышах дий она:

— Йап мени ағачтан, хой меэм дуварым түбүне, т'елен т'ечен бахсын. Т'им "Мейер" дэр — олары алын хапан.

Йапай. Она до того бензей — айырмаа чарыох. Ағачтан йапай. Хойай дувары түбүне. Т'елен т'итий, т'елен т'итий, бахып т'итийлер — айтмайляр "Мейер" дэп. Бир даа бир адам т'итий, тохталый, дий:

— Сен ағаңтап олмаан осан, мен саа Мейер дэр эдим! — дий, хужаҳлай ону.

Алыйлар хапайлар ону.

Эртэс қүнү бир адам даа т'итий, о да варый, хужаҳлай ао Мейери:

— Сен, Мейер, сен им? — дий, хужаҳлай ону.

Алыйлар хапайлар ону да.

Саба туруй бу Мейер падышах, варый, ачай хапиу, сүфтэт'и адам.

— Не т'елийси сен, нас билийси сен Мейери, дэ Мейери дэдин?

О да дий:

— Нас билийим? Бир заманда меэм тохуз харым вар эди. Мен она шаннанмаа стэдим, онунжу. Шаннандым. Сора олар жойуллар. О вахттан бери хыдырыйым. Чомасам özü харларым тапсам, — дий.

Ао тохуз харысы да буларнен барабар, Мейернен. Мейер верий ао харлары, ийберий олары, ат сне ийберий. Ао падшах та т'итий.

Бир даа варый, ёбүр хапиу энди ачай. Кёрий, таный да — абу Зар эт'ен. Хужаҳлай Зары:

— Сен, Зар, сен им? — дий.

О да:

— Мен, — дий.

Хужаҳлай алый. Сора чыхай Мейер падышах-лыхтан, хойай Зары падышах. Шинеже дэ падышахлык этий Зар. Мейер дэ падышах харысы.

Т'и чобан

Ф.М.Зографова

ЭТ'И ЧОБАН вар эт'ен. Хойуннары чох эт'ен. Бүйүк отарапары вар эт'ен. Бири көчүп йүрүр эт'ен. Бири көчмейип тэ отур эт'ен. Абу көчмеэн чобаан бир оғлу вар эт'ен, Шүкүрбек эт'ен ады да.

Бу көчен чобан да көчүп йүрүй хойуннарын дайым, йешильлик хыдырый. Бу көчмеэн дэ отруй да отруй бир йере. Сора хургахлык олуй, хытлык, ачлык. Башлай хойуннары ачлыктан йебермээ. Гёнүльлий энди бу да көчмээ. Кёчий о да... Йох. Башлай азырланмаа — тапмай чаресин, нас көчмээ. Сора чыхай т'итий.

Оғлу Шүкүрбекин дэ вар эт'ен — наз айтыйлар ону? — тылсымы вар эт'ен, альчи. Абу оланжых халдырый ао альчини — халый отурған йерлерине.

Чыхайлар, т'итийлер, т'итийлер. Бу оланжых дий бабасна:

— Баба, яа мен халдырдым тылсымымы отурған йеримизе.

— Хайт, оғлум, ал, — дий, — хайт, оғлум.

Онун да отурған йерине бир жаду хары вар эт'ен. Ағартхан көзлерин — баҳар эт'ен ао альчиини.

Миний аты. Бир гүзель атлары вар эт'ен. Миний ао аты, хайтый бу олан, Шүкүрбек. Хайтый. Хайтый варый. Аз ым, чох ум т'итий, бу ат тохталый, дий:

— Эй, Шүкүрбек, сен көрмедин, мен не көрдүм. Ао отурған йеринизе бир жаду хары отур эт'ен. Мен олурум аттан алчах, көпектэн ёксек, абелев вызнен т'ечерим — сен дэ эд'илир алышы альчиини.

Варыйлар орада. Ат т'итий. Бу олан түшүй халый орада, дий:

— Бекана, — дий, — вер меэм альчиими.

Бекана да дий:

— Эй, сен көрмейси? Мен харт. Мен отурсам, турмаа оламайым, турсам да, отурмаа оламайым. Сен йаш. Түш тэ ал.

Бу оланжых та энди кёрий, шо о жаду хары буну ашайжак.

— Бекана, анда жап ўсне бир хуш отруй, — дий.

О жаду хары да кётэрий башын, баҳай ао хуша харшы — бу оланжых хахай алый альчинин, хачай т'итий. Түшүй бу жаду хары да оон ардындан, чапай не хадаржы. О да до того хорхуп хачай, бу Шүкүрбек, до того хорхуп хачай... Раст'елий бир папу:

— Ий, оғлум, т'имдэн ёле пек хорхуп хачайсы?

— Жаду харыдан.

— Ол меэм оғлум — мен сени хутаарым жаду харыдан.

Ий, олуй бу папуун оғлу бу Шүкүрбек. Варыйлар о папуун хапусна. Бир көпеги вар эт'ен, ўч тэ кусала барах вар эт'ен. О кусалажыхлар да до того дүльбер кусалалар эт'ен — абу Шүкүрбек хужаҳлай ао кусалалары, йухлай халый. Йухлай халый да түш кёрий — жаду хары чапар эт'ен ардындан да: "Мен сени ашарым, мен сени ашарым", — дэп. До того хорхай! Уйаный, баҳай — бишүй дэ йох. Хужаҳлай йене дэ кусалалары, йене дэ йухлай халый. Чохтан чох йухлай. Ао кусалажыхлар ёле балабан көпеклер олғаннар, яй! Уйатыйлар Шүкүрбеки.

Жаду хары йетишт'ен энди Шүкүрбеке. Ао көпеклер дэ дуйайлар да уйатыйлар Шүкүрбеки.

Уйаный Шүкүрбек, бахса не бахсын – жаду хары йахыннай.

Бу жаду хары да йетиший, дий:

– Эй, олан! Чығыр көпеклерин. Айда барыша. Сен отуурсу меэм эвимче, ваарсы авжулуга, чох хуш урурсун, чох т'ийик урурсун. Сора т'итэрси йаны йере, özü доғмуш бабана.

Хайиль олуй абу Шүкүрбек.

Олар ао жаду харынын эвичеэ отруй. Күндэ дэ ао көпечиклернен авжулуга варый. Чох жанавар урган, чох хуш урган. Бу жаду харынын йене дэ ёкеси чыхай, дий:

– Эй, олан, сен гүзель авжу осан, көпеклерсиз дэ варыр эдин.

Ташлай көпеклери, т'итий бу, Шүкүрбек.

Ао жаду хары да тутай ао көпеклери, байляй... Халын диреклери вар эт'ен – сеплернен байляй ао диреге харшы о көпеклери.

Сора бу Шүкүрбек тэ йүрүй-йүрүй, энди битий тахымы... тахым охлары. Напсын энди? Көпеклер дэ байли. Тутай жёбүндэн аву альчини, хахай йере харшы:

– Ос! – дий. – Бир ёксек дирек, эт'и будахлы дирек ол!

Öсей чыхай бир ёксек хуру дирек эт'и будафынен. Атай миний Шүкүрбек ао дирек сне, отруй. Жаду хары да йетиший. Йетиший – түшүрамай ону дирек снен. Чыхарий ағызындан бир тишини, йапай бычхы, бирин дэ чыхарий, балта йапай, башлай бычмаа ағачы, диреги. Йыхтыражах та түшүрежек Шүкүрбеки!

Т'елий бир сары тильт'и:

– Бекана, – дий, – көрүйүм, сен болдурғансы. Вер, мен саа йардым этэм. Сен йат, раатлан.

Верий бекана она бычхыны, балтай, özü дэ ятый, йухлай халый. Тильт'и дэ алый бычхыны, балтай, котурүй, ёзенчеэй ийберий, хачай т'итий.

Айный бу бекана – бычхы да йох, балта да йох, тильт'и дэ йох. Чыхарий о саатчес бир тишин даа, йапай балта, бир тишин дэ чыхарий – бычхы, башлай йене бычмаа, парламаа.

Т'елий бир бийаз тильт'и:

– Бекана, көрүйүм, сен харт, болдурғансы, бу иш саа көре дöйль. Вер мaa – мен йардым этэм. Сен йат, раатлан, – дий.

Жаду хары да дий:

– Йа, эбе, сенден ѿгне т'ельди сары тильт'и, алдатты. Алды бычхымы, балтамы, ташлады ёзенчеэ, хачты. Сен дэ ѿле алдатсан, меэм ағызма тишим дэ халмаз.

Бу бийаз тильт'и дэ дий:

– Эй, бекана, сен харт, сен энди билд'енин дэ унтухсаны, сен чахламайсын: сары тильт'и ширет олған, бийазлары ѿле ширет дöйль.

Йынаный жаду хары, верий она да. Özü дэ йухлай халый. Алый бу бийаз тильт'и дэ, котурүй бычхыны, балтай, ийберий ёзенчеэ, хачай т'итий.

Бу бекана да чохтан чох йухлай онда. Бир даа учай орадан бир хара харға. Бу Шүкүрбек тэ дий дирек сүтүндэн:

– Харға, вар жаду харынын эвине. Меэм көпеклерим байли диреге харшы. Айт олара – мен абелे күч йере халдым.

Зырылдай, учай т'итий харға, варый. Варый, көпеклере айтый. Көпеклер дэ нас хахылыйляр – дирек тахым чыхарыйляр, тамур тахымы, варыйляр, түшүрийлер Шүкүрбеки дирек сүтүндэн. Түшүй Шүкүрбек дирек сүтүндэн. Чыхай т'итий энди йаны йере, özü доғмуш бабасна.

Варый абу бир папуя. Олду му эвладчых – варый ао папуя, селамнашып папунен. Чыхай т'итий йаны йере бабасна, özü доғмуш бабасна.

Т'итий-т'итий. Бир отара – йене отара дийим! – бир топ хойун жайилий. Варый абрада, таный... Özü бабасы дöгүль – ао обёр чобан эт'ен о. Дий:

– Йа абу нас хойун? Йа онда бир топ хойун даа вар, – дий.

Бу адам да танмай Шүкүрбеки. Шүкүрбек таный ону.

– Эй, оғлум, ону сен сорма, мен дэ айтмайым. Бир заманда оон бир оғлу вар эди, Шүкүрбеки, жойулду. О вахттан бери хыдырый, тапмай. А шини, халис, жанаш хойай, оғлұна азырланый.

Аөле дээндэ хахалдай-күлей Шүкүрбек:

– Вар, айт она – мен сағ. Шүкүрбек, оон оғлу, мен сағ. Айт она – коз айдын.

Бу да севинд'енин чыхарий башындан халпағын, наз атай тэпээ – чах кёке дэгий. Ырғағын да атай тэпээ. Хычырып чапай:

– Коз айдын! Коз айдын! Сеэн оғлун Шүкүрбек сағ! – дээп хычырып йырлап чапай бу.

О адам да о йандан дий:

– Бу ахылындан түшт'ен ни? Не вар буна? Мен аш хойайым оғулма. О даа мaa севинч-хуванч чапай!

Варый онда бу:

– Коз айдын! Коз айдын! Сенин оғлун Шүкүрбек сағ! Т'елий! – дий.

Т'елий даа оғлу. Тапай оғлуну. Сора, о саатчес... Бу жанаш хойажах эт'ен – йапай бир бўйўк

хонушма, жыйай алай авулуну. Абу ”көз айдын“ айтхан чобана да верий гүзель пешт’еш. Битий масал да.

Аталар сөздери

Є.І.Гличенко, С.І.Дарда, К.Д.Дарда (*K*),
Ф.С.Алчіев, М.П.Алчіева (*Dn*), О.М.Куркчі,
Ф.Б.Куркчі (*Zap*), М.Д.Іванов, Є.А.Іванова,
М.І.Іванова (*Я*)

Ағламаан балаа көкүс вермийлер. Саа т’ерек биший-биший. Өлесе, вармаа оламайсын. Аонда сен варып стэсен, энди сен ағладын ны – о да верди саа. Бала ағлады – меме вердилер. Сен дә вардын председателе, дийсин: ”Меэм зарем йохтур, верин“ О да верий. Йа вармасан, айтмасан – абери дә йохтур.

Ағызна бахла сланмай. Лаф йүрүтүй, мендэн саа, ёбүрне дә ёбүрне. Айтысны шинди – о энди аман айтый бахшасна, ону сувутмайып о саат – шит! – майләэ айтый. Айтылажаан да, айтылмайжаан да – ону эпсин дә айтхан. Бöүн лафетий о адамнен, энди йарын бахайсы – энди айтхан онда. Айтылмайжах ым – айтхан ону энди бахшасна. Айтылляр: ”Сен түнен айтхансы беле-беле“. Бу адам да дий: ”Олан, саа айттым мен – ағызна бахла сланмай“, – дий. Тутмаан ону – аман айтхан. Аон чү ағызна бахла сланмай. Меэм хомушум т’ельди бизим эве. Меэм дә харым асталанды. Мен она айттым. Энди чыхкан малеэ, энди айтхан эпсине дә. О да ѿле пек аста дöйль. О да онда бильмем нелер айтхан. ѿле адам ағызна бахла сланый ны? Она айтма да т’ерекмий ѿле шийлер. Тилин тутмай.

Ағызы вар, тили йох. Авеле йуваш йисан. Ағызы вар ама, тили йохтур. О, хутуз да, ѿзў ѿзўн нестэтамай. Пек здэн оламай. ѿзўн чү лаф айтамай.

Ағызындан чыхан харғышын хойнуна т’ирсин! Өкелер чыхса, бир бирлерни харгайляр, эбе. Олар да дийлер: ”Ағызындан чыхсын да хойнуна т’ирсин!“ Шоп харғамасын.

Адам су ичсе, йылан да дэгmez эт’ен / Йисан су ичкендэ йылан да дэгмий (тишлемий НКД). Су ичкен заманы т’ерекмий дэгмеэ адама. ѿле т’еректир даа: боғулмаа да алы вар, эр бир ший дә олма алы вар. Адама су верийси ни – ону түртмей эт’ен, лафетмей эт’ен оннен. О су ичий. ѿле айттыр эдлер хартлар.

Адыннен харт ол! Гүзель адам оса, дийлер она: ”Адыннен харт ол – дэгишильмесин сеэн адын. Сен хырсыз да олма. Йаланжы да олма. Адыны

саҳламаа т’ерек – саа хырсыз да дэмесиннер, йаланжы да дэмесиннер“.

Аз осун – уз осун. Чох т’ерекмий. Аз осун – гүзель осун. Чох оса, пүсүр олмай. Чох олуп та пүсүр олунжес, аз осун да гүзель осун, незетли осун.

Айахларын слатмаан балых тутулмай. Хурудан тутулан ший дöйль дә – айаын слатмаан балых йох.

Айахташ Ѽёгүne (oggne НКД) хапу беклеме. Йыннама адама. Айахташын Ѽёгүne хапу беклеме, анахтарын көрмесин. А штэ беклейлер – сора т’еп ачып а[лы]йлар.

Айу да стәмеди ойнамаа – ойнатханнар НКД.

Ал-атир сормаан, софраа йанашма. Ал-атир сормах сайылий даа, варып т’ирдин – баштан селам вермеэ, селам алмаа т’ерек.

Алтмыш-йетмиш – чыхмыш т’итмиш.

Алтын-күмүш таш эт’ен, арпа-күрпе аш эт’ен. Не ѿчү? Сайлямаз эдлер Ѽёгүнжез. Эр бир ший дә ашар эдлер. Чавдар да, арпа да, эпсин дә ашар эдлер. Заредэн тараф йох эди ѿле бүйүккүлүк – аш эпси дә бир эди. Ачлых чох олур эди. Ашаныр эди эр биший дә. Хыдырмаз эдлер чох. Алтын да бир йере йох эди, паасы да бүйүк эди. Ама алтын ашамайсы, єбет. Оон чү о таш сайилий.

Алх арасна жойулмасын НКД.

Алхын тавуғу – див. Хомшуун тавуғу.

Анда атәш түшүй, онда йанай. Атәш хайдаче түшүй, бу шорбажи йанып йахылый. Хомушуна йох ѿле, дöйль ѿле.

Анда жанаш, онда йанаш. Адам пек йүрс... Бöүн сеэн эвине варып ашаан, йарын ёбүр хомушусун, ёбүркүн даа ёбүр. Абелे йүрүй о хутралары ны, койлери ни – аон чү айтыйлий ао лаф. Рызызыз осан, варыйсы адам эвине, хойай саа, ашатый, ичрий. Сонна даа хавгетийси дә. Не ахыл, не фит’ир. Адам ахылы олмаса, фит’ири, ѿле олуй да о. Текаран баш ишлесе, о вахта о ѿле олмай, о адам.

Анда йине – онда йип. Хожа-хары. Бу йине, о да йип. Хожа анда т’итти – хары онда т’итэжек, єбет. Хожа дэди ни: ”Йүр!“ – хары т’итэжек! ѿле айтыйлий о.

Анд’и пармасын т’есийси, о ағрый. Вар меэм беш тэне балам. Энди йынанмайляр, штэ. Баллар арасында вар ѿле ший. Анаа-бабаа эпс тэ бир. Бүйүк оғлуун жаны ағрый, кичин дә жаны ағрый ама, эпси балан да саа бир! Фархы йохтур. Аолар, дэмээ алы вар да оон. Ана да эпс чү да йүрек ийритий. Йүреклер йирип битий.

Анда хонай – онда онай. Адам отруй абу эвчеэ. Кочий бахша хутраа. Йапай бир эв, хонай.

Онда догай да, хопарий дэ, биший-биший пийдэтий. Йене дэ гүзель т'ечиний.

Араба хырылған сон йол чох тапылый. Биший-биший олду ну, энди баштай хыдырмая: абелे эт-меэн оса, олмайжын эди о. Эр заман да бахмаа т'ерек, шоп сен бирне дэ зарар этмейдин, шоб йол тапулмасын сора. Мен сени дэ атирлетмэ, сен дэ мени атирлетме. Ёгне бахмаа т'ерек йолу, эр заманы. Хырылған соратын бахсан, о да файда-сазы. О вахта файдасыз.

Ардына ташлаан ёгүне чыхай (ардна, ёгне НКД). Не эттин, ардына халдырдын, а сон да ёгне чыхты энди. Элик этсен адама, элик тэ алышы. Элик этмесен, бир ший дэ бирне этмесен – вар-сан, саа да иш битирмийлер. Пүсүр ший этсен дэ, о айляны чыхай. А шинжик т'елиннер хайнана-лары бахмай, чохусу. Сора да ёглерине чыхай: ёз-лери дэ эвлендрийлер оланнары – т'елиннери йене дэ олары бахмаз. Йарамаз этт'ен адама айля-нып ёгне чыхай, ёкесин алый.

Архан оса – тапарсы. Архан нас? Достун оса, сойун оса – о архан. О саа йардым этий, саа йол ачай, күч йере халсан, о сени хутарый.

Ат хаталаный – түкү халый. Отруй-отруй бу эве. Чыхай т'итий бир йере. О кочтү нү – биший-биший халый мында, не дэ оса. Тамам о дур.

Атэш анда түшний, онда йанай. Хомушум от-руй, она пүсүр энди: яа баласы ёльдү, яа ненеси, бабасы ёльдү – о афлай. Яа мaa не? Мен йанаша отруйум. Жаным афырмай. Мен дэ ёзүм чызыым-чээ ашап ичип ойнайын, чалып-ойнап, онда да көзйашлар тёкийлер. О баласын кёмген, афлай – мен дэ мында жыйганым алай кёй дэ ашап-ичип ойнайын. Не рыз, не астар.

Ахыллы баш дэлийе йол верий. Вар, эбет, ѿле. Йенамай адам, ѿкели. Энди тынмаса – т'ечий т'итий. Энди сен дэ кочсен оннен барабар – энди бүйүге чыхай. Йол ташласан – яхшы олуй.

Ахылнен чувала т'ир. Зийадесин лафетсе, энди айтыйлар абуну – чох лафетмесин.

Ач айу ойнамаз. Ач адам ойняй ны? Наз ач-лыхлар эди! Бири дэ биший дэ стэмей, тээк ао ашахылна эди, тээк ѿмек, тээк ашав.

Ач хурсах – тынч ўрек. Ач олурсу да ўреин тынч олур! Ёле ший йох. Ач хурсах, тынч ўрек ама – нас турсун о? Тынай да? Тынчсыз олунмаа стэмий т'ерек, не дэ оса.

Аш эльдэн, су гольдэн. Аш эльдэн, су гольдэн дээн не вахт олуй? Не вахт о адам пек т'ечиний гүзель, т'елими гүзель, о вахта о дүймай биший дэ. А ѿзү тэрнен ишлэп адам талашса, о пек дуйай. Оон чү. Ао "Аш эльдэн, су гольдэн" – о тэр-лемей. Она т'елим бүйүк олуй. Яа эбет.

Ашамах-ичмек – ачтан хырылмах. Ичилер, ашайляр – сонуна да биший дэ халмай. Ичмек – ичмек ама, яа сонун да түшүннэжээн. Сон энди ач-тан да хырылмах олуй.

Ашын олмаса, хашын осун. Адам т'елий ни – сен хыбыш бахма. Сен гарип, бегим, сеэн биши-ин дэ йох ама, яхшылын осун, энди адама гү-зель ол. Яа чох оса да, бир ший дэ вермесен, би-ший дэ этмесен, ахын вар. Адам т'ейи хапуна. Ха-шын осун она харши. Сон да не дэ оса хой она, ашасын. О, хоймасаң, чирт'ин ший.

Базарын баласы базартээ дэ стэр эт'ен, раат-ланмаа. Ишлемээ стэмей даан. Доғру айтылий дэ о. Базар күнү гүзель, эбет: отруй, йухтай, ятый, шенниний. Эртэс күнү, базартэ т'ерек ишлемээ. Энди ишлемээ стий ни? Йатмаа стий, отурмаа стий. Ишлемээ дэ т'ерек. Яа ону стий ама, яа т'е-рек тэ. Эр бир адам чү да айтылий о – бала да оса, бүйүк тэ оса.

Бал тутан пармын йалай. Асылы вар. Сеэн эльне бир ший бир ший – сен, эбет, ѿзне алый-сын ону! Баштан ѿзүн хапайсын ону. Аштэ, аон ўчү айтылы о. Йиберийлер сатма онда яа би-ший. О варған, о иш битирген, ѿзне дэ алған.

Бала афлай – көзйашлары ахай НКД.

Баха-баха халдым баҳа. Бахтын-баҳтын, бири дэ сени саймады. Баха-баха халдым йене дэ баҳа. Баҳа бу бет'им дöөль, эбе. Ёле бир лаф о.

Бахча байлих бир айлих. Бахча – бостан. Бос-тан сачайсы. Бу – бир айлих: алыйсы, бир айда ашап битирийси ону.

Башна олмаса, аяғна замет. Ёле. Башна йох – ўрүй дэ ўрүйсү. Т'ерек йере дэ варийси, т'е-рекмээн йере дэ варийси. Аяхларын африй – ба-шын дуймай.

Башы чуплахланған, ѿзү тохланған.

Бешнен беши билмий. О аннамай биший дэ.

Башы саман толу. Ахыллы т'есмий бир ший-жиктэ, он чү "палав толу" дийик.

Бир адым атладыннен чечинишин көрүнүр НКД.

Бир аяғын алғанжээ ѿбүрүн көпеклер ашай. Афыр адам. Бирин алынже, бирин унугтуй, ону да көпеклер ашай. Яа дэмбель. Адам дэмбель олуй. Штэ, хары-хожа отруй. Хазаяйкам ишт'ир, ишлэй тохталмайжес. Мен дэ дэмбель. Бир айым алын-жес, ѿбүрүн көпеклер ашай. О пийдэтий, мен дэ ашап дағытыйым, эпсизжин дэ.

Бир күн вар, бир күн йох, бир күн ач, бир күн тох. Ёле вар да. Йене дэ гарип адам. Бöён тапхан – бöён ашай, яарын тапхан – яарын ашай: эр бир күне дэ йохтур. Штэ, авеле о[лу]й о, балам.

Бир чинд'ене йармалых бозмай. Бүйүк ший нестэглий, олуй ёле, эвинче осун, анда да оса. Айда, онда азжых щерб олган. Бир йазых олган. Ну, дийлер: "Айда, бир чинд'ене йармалых бозмай,— ондан тараф айтылляр, жетмесе.— Жетмесе, жеттирийсі".

Бири ахыллы — бири пахыллы. Ах, балам! Пахыл дүннаа не хадар стийси, балам! Ахыл о хадар йох адама, нахадар пахыллых. Бу да доғру. Ахыллы да эпсин дэ билий, эпсин дэ аннай, эпсин дэ этий, бежерий. Ахмах та бильмий, аннамай, эта-май ама, пийдэтмеэ стий, эбе, оон да осун ёле ший — пахыллай да. Он чү дэ айтылый о.

Бири ишлій, ону тишлій. Бир жан ишлій, он жан да ашай. Бир адам бойунна он жан эт'ен.

Бири ёльмеэн бири онмай НКД.

Бош хашых ағыза вармай. Толу оса, т'итий.

Бу меэм ағызым хашыы дöйль. Лафетийлер, нестэтий ни: "Сен хошуулмайжаан она?" О йана-шадан айтса, о дий: "Йа не — сеэн ағызын хашыны?"

Бузовлар су ичкендэ сығырлар буз йалай НКД.

Вар — тахыный, йох — бахыный (тахыныр, ба-хыныр НКД). Т'имин чох, эр бир ший дэ — т'ийиний, йүрүй гүзель. Олмаан адам да она сухланый. Көрүйсү: оон вар, о т'ийиний. Меэм йох — мен па-хыллап бахайым.

Вахтсыз адамын арабасы хырылый, йола чыхса, аты йүрмий, эве т'есе, харысы күльмий. О хутузжуун арабасы да олмай, брычкасы да олмай, он сығыры да кötэртий. Чыхай адам бир йере т'итмеэ. Хырылған арабасы. Т'итий азжых таа — аты зыбарған. Т'ейін эве — харысы да сыйхан чырайны. Напсын ао адам? Абелес асыл вар да бу.

Вахты таш йарай. А штэ, ёле халх та вар. Йа наз? Анда да варса, оон иши битий. Анда да варса, о алыш т'елий. Сен дэ наз да этсен — сеэн дэ бир түрлү дэ олмай. О алый, штэ.

Далапт'ер адам урчук т'ибик айляный. Хыдырый-тапай, хыдырый-тапай — турмай. Сахынмай даа. Онуң да эр бир ший дэ вар.

Доғма олмаан сора хойулма турмай. Бизим бир улан наз аст'ере ахылсыз т'итти, ёле ахылсыз хайтты да. Т'имерсе дэ т'итий ахыллы, пүсүр т'елий. Наз уланныра лиший, ортахларнен бозлуй.

Дүльбер эльлери о адамын, т'им чох ишлій.

Дүйниаан бир кёшеси ағлай да, бир кёшеси күлий (дүйнян НКД). Ана, наз бүйүк йаныхлар олуй! Йа меэм мында бир нестэтсе, она биший дэ. А шиник Вьетнам, о йана ablар, не харер дэ йаныхче йаҳтлар! Бийана йене ойнайлляр, йырлайлляр, дүгүн дэ олуй, эпс тэ олуй.

Дэмбель адамын хазаны да хайнамай, ожағы да хойурмай. О вар, эбет, ёле адам. -арип, хутуз-жух, ама, ишлемеэ дэ стэмий. Хазан асмаа да ши-ий йохтур. Не хойсун хазанчээ? Йохтур хоймаа шиий.

Дэмбель даға варса (иберсен), дағы дэвирий (дағы да кёчүрүр НКД). Йа о да ёле. Бир ший эт-мий-этмий адам, бир т'ередэн чошай — варса, йүк-лений т'ейій, ёзне дэ ағыр олуй.

Жанавар баласын ашажақ оса, баштан чамура булғар эт'ен (чамурчे булғап ашай НКД). Чамур-лай да, сора ашай. Вар ёле адам, шо ѡкели, ѡкеси чыхай бишийсиз, бир шийсиз. Бир нестэ дэ оон йох. Бир эвчөэ хоранда бир ший бильмей, а о ѡке-ли. О басай. Баштан тэрслений-тэрслений — сора хавға башлай.

Жемаат т'ест'ен пармах ағырмай. Эт'имиз пай этийик. Хары-хожа. О хайль олмай, мен дэ вер-мээ хайль оламайым. Т'ейій жемаат, мaa да айтый, она да айтый, тутай жемаат, т'есій шераатымызы. Жемаат т'ести ни — энди ағырмай. Энди хайль олуйсу.

Жемаат хазаны — ташмаса да, хайнай. Жемаат — бир кёйүн яа бир шеэрин, яа да бир мемне-т'етин халхы. Йангыз осан, наз да ишлесен, хыт-лых оса, сеэн биший дэ халмаз. Жемаат та хыт-лыхтан хорхмай: оон не дэ оса биший халажах.

Зенд'ин баласы йағлы бардах. -арип баласы ичтэ дэ тоймаз зенд'ин баласы ардна. О анда варса, онда алыныр. Йолу ачых. Аннаан айтыр. О ах-мах та оса, зенд'ин баласы, о ахыллы сайылыр. Гүзель эв йапай, эр биший вар, йене оон баласы гүзель. -арипин баласы ахыллы да оса — пүсүр. Пүсүр дийлер йене дэ.

Зенд'ин ич тэ дэ аннамас ғарип йисаны НКД.

Зенд'ин хашыный, ғарип тэ эмтэтий. Варған бир шийе бир шийе, отруй-отруй — зенд'ин вер-мий. О хашыный — оон жёбүне вар, т'есеси мында, о йана бйана нестэтий — ғарип тэ, хутузжуун, эп эмтэтий, бет'им биший-биший веэр, стээн ши-йин: о т'есесин чыхарса, ахчи версе, о да алажах. Зенд'ин дэ вермий. Эмтэтий-эмтэтий — туруй т'и-тий энди. Авеле.

Ишлеэн ишт'ир дöйль — ишлетэн ишт'ир. Иш-летэн — ахыллы адам, ишлеэн — ахмах ны? Бу да ишлемеэн ама, ишлелт'ен, зенд'инненд'ен, о, хтуз, ишлеэн ама, наз эди, ёле олған. Олар бир харер эт'ен. Сора бири ишлелт'ен, бири дэ ишлеэн. Бу ахмах ама, ишлелт'ен — ахыллы олған. Ишлеэн ахыллы ама, ишлеэн, биший дэ пийдэтмеэн — ах-мах олған. Йа о сайылий ёле даа. Мен ишлійим она, гүзель ишлійим. О да мени ишлетий, ѡгре-тий мени, шоб мен гүзель ишлеэм. О да ишт'ир

сайылий. О, эст'и лафлар. Энди бири дэ йох. Энди эпс тэ унутулған.

Иштэн артмай – тиштэн артай. Шорбажлик этсен, сахламаа т'ерек, зарар олмасын, зыйан олмасын. Авеле бири-бири бир ший масраф этсе, мен дийим: "Мыхайат олун: иштэн артмай – тиштэн артай". Тутмаа бильмеэ т'ерек. Йа пүсүр заманы – хойайлар софра: "Чох ашаман!" – дий. Чох ашаман, чох т'итий, эбе, эртэс күнү дэ ашамаа биший халмай. Ашамаа, эбет, севийик пек гүзель. Ишлемеэ дэ севмийик. Ишлемеэ т'ерек. Тэкаранжых боғазыны сыхмаа т'ерек. О вахта гүзель урбалар да алышысы сыртна. А тэх рахы ичил йүрсэн, ашап-ичип йүрсэн, о вахта бир ший дэ сыртна да олмаз, балана да бир ший дэ аламасын. Чепель йүрүйсү.

Йабан арабаа отурсан, узаха вармайсын. Отурғаным мен арабаа, т'иткеним. Мaa т'ерек узаха т'итмеэ, сен дэ т'ельгенси ёз эвине, энди айланғансы чызыга. Мaa түшүп т'ерек т'итмеэ энди жайав. Узах т'итамадым сеэн арабан сне. Ёзү арабан оса, о вахта варийси, анда стийси, онда. Биз дэ дийик ёле даа: **йабан брычкаа отурсан, узаха вармайсы, аман түшмээ т'ерек.** Узах т'итамайсын. Оле, балам, ёле.

Йабан бит тишлемесе, хашынмас. Хырсламасан о йандан бийандан, шорбажи олмайсы ёле пек. Пек ўфүрүп т'итамайсын.

Йабан ожага хазан асай. Бу да о – барыам т'есе, эп йүрүйлер ашап халхын эве.

Йабанжыдан доғмуш олмай (олмаз НКД). Мен эм доғмушум ёльсе, энди маа доғмуш йох. Олмай о. Доғмуша дийлер доғмуш. А шин доғмуш та бир, йабанжы да бир, эпс тэ бир. Шини йабанжы – зийадэ сайайлар. Доғмушнен дöйль – хадий достларнен иш битрийлер. Буннен чох ший этмеэ чаре. Йабандан доғмуш олмаа да алы йох.

Йағмай ама, тамнай. О да, нас айтайым саа? О да зенд'ин адаам иши. Она тамнай кругом да. О тамнай дэмекнен тамнамай – калими бүйүк. Она эп тэ дэ т'ей. Т'елими вар. Оон чў дэ тамай. Т'елий.

Йазын) боху хыща аша (хышына ашав).

Йаланжынын йолу хыса. Йаланнен узага т'итамайсы сен. Он чў дэ йолу хыса, айтлий. Т'итийси ама, сен узага вармайсы йалан айтып. Сеэн йалан, чыхай о.

Йаланжынын шаады да йанна.Ao пек доғру. Адам йалан айтый. О биллип айтый. О биллий – онда йана-йан чыхажахлар. Шаады вар оон. Отгуй йанна о йаланжынын. О да арттырый. Йа сен тэх тэ доғрулух эт – ѿнамайсы: сеэн йанна шаадын йохтур.

Йаланжынын эви йанған – халх та йыннанмаган. Йаланжы чыхкан да дэр эт'ен: "Эвим йанай, эвим йанай", – хычыыр эт'ен. Зырлай варыйляр – эв дэ йанмай. Йаланжы эт'ен. Аонун ады да халған йаланжы. Сора да йанған – халх та чыхмаан: "О йанмай. Ёбүр йол алдатты – йаланжы", – дийлер.

Йаман тиль таш йарай. Йа эбет, бёён дэ, ярын да, ёбүр күн дэ айт та айт бир адама – яа оон йүреи дайаный ны она? Штэ, йүрек дэмекнен не? О патлай, эбе, сора!

Йанашадан бир бит тишлемесе, хашынмазсы. А шиник хырсламаса, варып колхоздан бир ший алмаса, оон вар ын? Он бир ший дэ йохтур. О, штэ, хашнамай да о вахта. Варса, т'етирсе: "О-ох! – дий. – Меэм вар".

Йаны сипирт'е тэмиз сипирий. Бу йаны сипирт'е не ёле? Йаны т'елин, эбет, гүзель башлай ишлемеэ, эст'ирд'ен сора да биший дэ этмий.

Йаны элек төре асылный. О йаны ны – хыйбетлийси. Азжых эст'ирсе – энди ёле дöйль.

Йахшы аш халынжес, йаман хурсах патласын. Пиширийси аш, азжых халый. Халды азжых – языхсыныйсы, дийси: "Йахшы аш ха[лы]п та файып олунжес, йаман хурсах та шишер азжых тэрилип, иене дэ ятышып йахшы олажах". Ao аш токмийлер. Ёгүнжез бу вар эди тэрбийя. Баллара дийлер: "Ашан. Айда, йахшы аш халынжес, йаман хурсах патласын", – дэп, ашатыйляр. Йох эди зиан.

Йашын (Таныр) тэпенден урсун!

Йисанын дирек т'ибик бир тамуру вар НКД.

Йолжу йолуна йарашый. Эр бирин, балам, ёзү иши вар. Бири туруй, бири дэ йүрүй. Йолжу осан, саа йол йарашый. А шин т'итэжек осан, т'итмеэ т'ерек, эбет.

Йох йерне Маря да худайы. Бири нестэтсе, йахшы адам тапмаса, яа насајаан? "Маря да худа, – дий абуна. – Bu да т'ечий", – дий.

Йуваш атын тэkmеси хаты. Йуваш ама, абелे йуваш көрүнүй. До тоого йуваш көрүнүй адам ама, дэгсен она – пек уруй. Океси – хаты сора. Аона йыннамаа юч эт'ен. Асыл да айтыйых, эбет. Йуваш атын тэkmеси хаты олуй, дэп айтыйых – бизим авеле лаф та. О бизим лафлар.

Йүз версен, йүз даа стий. Наз да этсен бир, о хадар даа стий. Алышый, эбет.

Йүрен аяға чоп лиший. Шини ғарип йох, шини эпси дэ вар зенд'ин дэ, ғарибин дэ. Анд'и пек йанашадан лиший она – машина пийдэтти, о даа пек ташый. Оон эр бир ший дэ вар: о домуз да бахай, хуш та бахай. А йүрмээн тапмай, яапмай,

бахмай. Тавуун да бахамай, хушун да бахамай, домуз да бахамай. Оон йохтур энди. Энди йох адам она сухланый. Сухланма сухланмай, эбе, ама оон биший дэй йохтур.

Йылан хабуундан чыхкан – хабуун бед'енмеэн. Меэм балам энди мени бед'енмий. Меэм хабуундан чыхкан – мени дэй бед'енмеэн, оглум осун, хызым осун. Авеле хорандасын мысхыллайяр! Бабайы да, неней дэй алчахтай. Йа о бизим баламыз эди, биздэн пейдолған!

Йымшах тёшесе дэ, хаты йатмаа. Ырғат алыйны, хырарлайchoх вермэе – сора да биший дэй вермеди, эй.

Калатаан көпеги йене калата. Шини ёле дöйль – ёгүнжээс ёле эди. Калатайы, кальнайы сайар эдлер, көпеи дэй кальна эди, ону да сайар эдлер. О вахта да о да бүйүк эди. Зенд'ин дöйль, ёле адэт эди. Оса мында бир ший бир ший, абелссе [**< абелле олса**], калатаан ёкүмү вар – о ёгретий, айтый.

Кöктэн не йагай – йер хабул этий. Хабул этий, дийик биз. Не ўчён? Вар ёле адам – тынмай: айтый да айтый – ону да айтый, буну да айтый, ёле дöйль – беле, беле дöйль – ёле. Бу да штий – хайль олуй, осун, дэп. Алаах эвчеэ. Ана хыздан, хайнана т'елиндэн ону-буну стий, эбет, ону дэ ёгретий – тынмай. Хыз да, яа т'елин, биший дэй харшы айтмай. Йа напсын? Эпсин дэй алый ёзне, хайль олуй: "Кöк йағанды йер хайль олмаан ны?" – дий.

Кöпек кöпеге айтый, кöпек тэх хурйуфуна айтый. Хорандасы, баласы диннэмий ону. Бүйүүн айтханыны кичигине айтый, о да биший этмий, бир ший дэй.

Кöчөр хырылса, йол чох тапылый. Кöчөр хырылды ны, энди башлай айтмаа: "Беле т'етмээн осам, абелэ т'етт'ен осам, хырылмаз эди".

Кöмес хадар осун – (**ўзү**) эвин осун, дийлер, шоп квартиралара юрмек олмасын. Ёгүнжээ бу чирг'ин ший эди квартираа вармах, эв йапма да күч эди. Кичик тэх оса йапар эдлер. **Ўзү** – **ўзү** эв эди. Сеэн эвин йох. Энди саа ёле пек холай дöйль. Алхын эвичеэ отурсан, саа күч. **Ўзү** эвин осун, **ўзү** шорбажлигин осун. Сора башлайы т'ечинмэе – наз стийси, ёле. Шинг'и т'елиннер... Алый оғлун т'елин – о саат айыра чыхмаа стий. Айыра чыхай, аз да оса, не дэй оса – йухламаа чох. Чох йухласын, чох т'ийсин. Биший дэй йапмай отрой. Стий йухламаа чох. Шорбажи т'итти эвдэн ише – т'елий йухтай. Баласы олуй. Отрой бир йыл, ахчин син алый. Эп йухтай. Т'ечий бир йыл – бирин даа йапхан энди. Бир йыл даа. Эт'и йыл йухтай. Йа не олажах ондан? Хожа да пуй-дуй! Шлесин дэ

ишлесин! Бу да йырлап-йырлап т'ечиний. Эв дэхыдырмай, биший дэй.

Лаф – торғай. Торғай учай, кругом да хонай. Лаф та ёле.

Манха манхайы сват башна тапай. Эт'и адам бир харер оса, бир бирин бир йере бир йере тапай, эбе. Сват – ѿзене авеле йер олуй, онда варийляр ший тэпмэе, су т'етирмэе, йалдамаа, тувар сувармаа, ѿгүне дэй т'ендер слатыр эдлер онда. Мында да Фроловун сваты эди. Фролов отуур эди орада ѿзен йагасна – айтыйр эдик: "Фроловун сватына".

Махтавлу т'елин тёре осуруй. Баштан түшүүнүйлер – пек гүзель т'елин. О да чыхай пүсүр. Бахмасы гүзель эт'ен, ичи дэй хара толу, агу толу. Баштан чох маҳтайляр, соратын да йаманнамаа күч.

Машалла жанна! Йа буну наз дэжээн? Тапмайым мен дэй. Биз отруйух эт'имиз. Меэм дэй саа арам да сучум йохтур. Сен дэ айтыйсы мaa т'ерекмээн лафлар. Мен дэ дийим саа: "Машалла жанна! Не чү сен мaa айтыйсы ао лафлары? Мен сен-дэн хазандын ны бу лафлары? Андан алдын сен бу лафлары? Т'им саа булары айтты?"

Не хадар бох харыштырысы, о хадар сасый. Хавгетийси харынен. О да, эксикчии оса азжых. Негадар ону түртт'елеп отруйсу, о сасыр да сасыр. Тиймесен... Айлян т'ит – битий эпсизий дэй.

Не рыз, не астар.

О йисанын ич тэ дэ вахты йох, т'им бир ший дэ этмий НКД.

Олажах бала бохундан белли. Вар ёле бала... Онда бизим Наташкаан бир дэне вар. Даа гүзель лафетмий. А билий! Ёле пичи, биз! Онда да чапай, мында да чапай, ону да этий, буну да түверий. Йынан! До того бир сабурсуз ший! Пек чох билен бала. Тох олма алы йох, хуру. Не олажах ондан, ёйүк оса?

Олмасын ўзү күмүшүн – олсун ўзү аяахташын НКД.

Ортахлыг боху көпек тэ ашамай. Йангыз – холай. **Ўзү** не дэ этсен, **ўзүн** чекийси. Не дэ этсен **ўзү** башна, бири дэ бильмей. А энди ортахлыг оса, энди ортахнен уйушмаа күч.

Огий нене баллары тат'илий. О йаман огий не чү айтыйлий, эбе. Вай, не белялы шийлер!

Ӧгүз зыбарды – ортахлыг айрылды. Эт'и догмуш. Меэм хошым вар, шорбажим вар. Мен ѿльдүм. Вай, тилим айлянмай айтмаа! Мен ѿльдүм – меэм догмушум энди она т'ерекмий. Йабаннаный. О вахты энди бильмэе стэмий. Штэ оон чү: ѿгүз ѿльдүм нү – ортахлыг айрылды. Энди о бах-

шасынен иш тутай, энди доғмушланый, энди мем дәлменең иштәү, энди доғмушуму сәймай.

Öдүнч ашаан этин-тәнин ашай. Öдүнч алған – верамай ону. Борж этий. Борж эттән сора вермәэ дә алы олмай да, алы йох, верамай. Верамаан. Жаны да пек ағрый – этин-тәнин ашай.

Öдүнч т'итий севинип, хайтый ағлап. Т'ельд'ен, мендән öдүнч алған. Алған т'итт'ен. Мен дә севинип она вердим. Сора т'етирмий дә т'етирмий. Энди варғансы, стәйси – о да верамай. Айлянын хайтысы, ағлайсы. Öле олуй.

Öзени көрмесен (көрмәэн), папучлар(ы)ны чыхарма. Иа плановать этийси ахшамдан бир сойу: "Саба турум – ону-буну этэм". Саба туруйсу – бири дә олмай. Олмай, чыхмай.Ao план бозлуй. Не вахта вар сеэн, о вахты эсаб эт. Бу олаҗаш.

Öзү ахмак – тили чаҳмак. Öле вар да о. Вар ѿле адам: ѿзүн ахмак сайай ама, ѿле лафлар айтый – лаф йох! O! Ал сен бизим Чибин Ваня. Öле тахмаклар айттыр эди – лаф йох! Öзү дә ахмак эди. Ахыллы адам она харшы айтмаа лаф тапмаз эди.

Öзү чувалынен дәрмене вармаан шорбажи олмаз. Бабаан хапусна отурғанда оғлу биший дә бильмий – оон башы ағырмай. Баба айтса, йапай, айтмаса, йапмай. Сора энди эвленсе, айрылса, энди ѿз башына оса, о вахты энди ѿз чувалжынен дәрмене варса, о вахты энди аннай т'ечиниш ин асылны. Йа шин нас –чувал да йох, аннамасы да йох.

Öксек учай, алчах хонай. Адам ѿзнү авеле көтәрий-кötәрий, а сора да алчах хонай. Мен эт'ен! Сора да ашaa түшүй.

Öксүз бала чох ашай, аз ишлий. Йа оон бабасыненеси олмаса, адам эльне оса, чох ашай о энди. Йа о халемдән чох ашай ны? Чох ашай кörдүй, эбе. О аз ашай да, а дий: чох ашай.

Öксүз баланын рафы öксек. Öксүз бала меэм эвимче т'елип, о хорхай мендән рафтan ökmek алмаа. А меэм ѿзү балам, öксек тэ оса, т'ей, дэвирний, турий, алый, хопарий, ашай. Öксүз бала да узанмаа хорхай: öксек раф. Öгий бабасы, öгий анасы йазыхыный, эбет, она чох вермәэ: ѿзү баласы дöйль, эбет. Рафы снен о алыш ашамай даа.

Öксүз хозуу бахсан – ағызын-бурунун майнен ўувулуй, öксүз балайы бахсан – ағызын-бурунун ханнен ўувулуй (май тойай, хан толай НКД). Öксүз халыр эдлер, эбе, бахар эдлер, öстүүр эдлер. Шүкүр дәп айтмаз эдлер – т'итэр эдлер, даан суда халдыыр эдлер. А энди хозуу бахсан öксүз – семирий, эт верий, яғ верий. Бахайсы, ѡстрүйсүй, сойайсы ны – орталығын эт, яғ толай. Öксүз

бала да ѿсий т'итий – йарамазлых та этий, атирлетий, дöгий. Жанын да йанай, эбе.

Öльд'ен атын налы хыдырый. Мен отруйум хомушунен. О да т'ельген, мендән стәэн онда бир ший бир ший. Мен дә она вердим. О да соратын ону бозуп т'етирди. Мен бир даа вережеэм ни о чалғыйы? Вермайжем. Хытмырланмайым ама, вермайжем. Т'ерекмий. Алсын ѿзү дә пийдэтсин дә йапсын. Түшүнүйүм дә дийим: "Нейе т'ерек эт'ен вермәэ? Т'ерекмий эди. Вермеэн осам, бозмайды". Ненеси айттыр эди: "Меэм хызым пек ишт'ир". Махтай. Адам йынанды, алды хызын т'елин. О да чыхты пек налет. Адам да санды – пек гүзель о. Пек йанылды. Сора айрылды. Баласы йох эди. Бир даа эвленди. Йене дә ёлесне лишти. О да мындан да бетэр. Ондан да айрылды. "Ахылым олайды да – ташламайдым мен ону. О бундан уйғун эди", – дий.

Öльд'ен сығырын сүтү чох эт'ен, öльд'ен атын налы алтын эт'ен. Öле-ölle. Ao пек доғру. О сығыр дöйль, хоранда о. Авеле до тоғо да пүсүр олуй да, до тоғо пүсүр т'ечинилер! Богушуяйля! Öльмездән ѿгне бишийе дә сайылмай. Тири олғанда саймааннар ону. Сора да ѿлүй нү – öльд'ен соратын хыдырыйляр, махтамаа баштай, энди до тоғо махтайляр! Йа председатель дә ѿле этийлер: пүсүр-пүсүр – энди чыхкан сора бу председатель, яа ону махтай, яа о гүзель эди!

Öльме, эшпейм, арпа йерси. Бу наз? Наз айтажан ону да? Ашыхма – кёбрүү. Öле ни, Стёпа?

Пиш, алма, сен, пиш, ағызма түш. Дэмбель адам о. Ишлемес стәмий. Йатый. Стий азирини. Азир ашамаа стий. Шинди, эбет, ѿле.

Саа т'ерек кётәк, эшек судан т'елинжес. Бири-бири этт'ен бир заар. Кётәк хазаный. Хазаный о ама, ону бири дә урамай, эбе. Айтый: "Олан, саа т'ерек кётәк, эшек судан т'елинжес". Эшек тә суяа т'итт'ен – т'елинжес. О да не вахта т'ележек!

Сабурун түбү сары алтын. Сабретмәе т'ерек эр заманда. Ашыхмасан, сабретсен, о вахта гүзель. Ашыхсан – энди ѿле дöйль. Энди чыхай пүсүрне доғру. Öке чыхмакнен аман йапушма боғазна. Сабур! Сабурнен түшүн. Бас ѿзү öкени. Бас сеэн öкени.

Сағыр ишитмий – уйдуруй, т'ёр көрмий – дуйдуруй. Сағыр шитмий ама, уйдуруй о, йараштырий о лафы. Т'итий дөлесне. Көзүн дә көрмий ама, хулаын штий – энди дуйайсы, билийси, не олуй, дуйдуруйсү.

Сантых чыхарма НКД.

Сарымсах та ашамаан, ағызы да сасымаан. Эбе, сарымсах ашасан, сасый штэ. Мен бöйн ашадым. Ашамасан, сасымай. Хырсызлых этий яа ти

бир бўйўк лаф айтый, биший-биший. О да ёзун тутай абелек: биший дэ айтмаан, биший дэ кўрмейн дэ.

Сендэн аяан малым арама чыхсын. Вермеэ стэмий: аону веринжес – йох осун, дэп айтый.

Сендэн т’елинжес аллахтан т’есин. Сен ададын мaa вермеэ – вермийсин. Мен дийим: ”Сендэн т’елинжес аллахтан т’есин“. А сора да, вар иш. Эвчээ дэ вар. Айтый-айтый ненеси йосам т’им, харыны – этмий о иши. Айляный бу хысайахлы: ”Йене ёзум этэйим“, – дий, йене дэ ёзў этий. Йа мен варып сендэн стийим бир ший бир ший онда. Сен дэ хутурмай вермийсин. Мен дэ дийим: ”Сендэн т’ий ни – аллахтан т’есин“, – айляный т’итийим. Бир даа да вармайым мен саа.

Сени ташнен урсалар, сен ёкмекнен ур **НКД**. Бу да, вар, эбет, ёле адамнар. Басай, турой, хавгетий, алый, сени – тўптэн хара жойай. Сен тынмайжаан. Йене дэ онжазна осун. Т’ечий т’итий. Пек йахшы адам ны, дэжеэн ни? Наз олажах ёле? Шоп харшы олмасы. Сени ташнен уруйляр – сен ёкмекнен ур, дийлер. Сеэн дэ ёкен чыхса, оон да ёкеси чыхса, о да кёчсе – ондан олажах бўйўк эрет’ет, хан.

Сенин тинтэн тавуғуну мен чохтан ашадым! Йа штэ, хомушумнен а-шинжик лафетийик. О маа – ёзў бир ший дэ бежермий – о да мени ёгретий. Мен дэ она айтыйим: ”Мен сеэн а шин тинтэн тавухларыны чохтан ашадым энди! Сен не тўшүнўйсў, мен энди билийим. Мен ахмак дёйль сендэн“.

Сой-сопнен аша-ич, иш тутма. Ёзў доғмушлариннен, сойларыннен аша-ич, алыш-вериш этме. Йабаннен зайдэ алыш-вериш этэрси. Иш тутса, уйушмаса – энди хавға, энди доғмушун да ёле доғмуш дёйль. Шин доғмушлар да бир бирне вармаан пек чох. Наҳадар стийси!

Су кичин, соз бўйўн. Бўйўн – созў, кичин дэ – суйу. Су т’етрийси ни – балаа верийси: оон сабретмээ аллы йох. Бўйўк стий ни су – кичигине верий. Соз айтмаа, эмир этмеэ, ишлетмээ ёкўмў бўйўгўн. О йўрўтўй. Оон ёкўмў вар.

Суя варып сусуз хайтый. Эксик. Ону йиберме чар йох бир йана да. Оон ахъалы йохтур.

Сығырлар су ичкендэ бузовлар буз йалай. Бузов кичик, эбе, сығыр бўйўк, а штэ. Бўйўк адам ашап ичкендэ – балалар отурсун, кичиклери – соира.

Сычаан сийд’енинен дэнииз артхан. Азжых-азжых жыса, чох олуй.

Тайахнен йўрўйум, эльнен дэ ашайым. Бахшайший сорма. Иш сорма. Ёле мен. Алым ёле. Салым вар эт’ен. Мен энди йетмиш йашна. Йисаннар

вар ёле – сексен, дохсан, зайдэси дэ йашайляр да. Салын вар.

Тама-тама голь олуй / Там-нам, там-нам голь олуй (йавун яғай) НКД. Бўён т’етрий, йарын т’етрий, азар-азар чох олуй.

Таныр (Йашын) тэпнедэн урсун!

Тили дэ вар, йери дэ вар. Хайняна бўйўгў: йарамаз ший стэмий о, айтый йерижес. Т’елин дэ аннай пўсўр: ”Йўрўтўй“, – дэп сайай.

Тильленме чох ахъал т’ерекмий. Айттын-айттын – т’иттин. Йа не вар эт’ен? Нічого страшного йох. Биший дэ йох.

”Тойга варсан, тойуп вар, тильт’и тону т’ийип вар (НКД)“, – дийлер. **Дўгўне варсан – тойуп вар да, т’ильт’и тонун – т’ийип вар.** Сен дўгўне варсан, онда ашама да вахтын олмаз, ший т’ийиме дэ шийин олмаз. Мен сеэн шийин т’ийип чыхмажам, эбет. Энди тильт’и тонну т’ийип варыйым, ашап варыйым. Мен дэ ач та дёйль, съожах та маа. Йа о ёле: варийси ни дўгўне – ач т’ейиси эве. Ойняйсы, йырлайсы, ашап тоймайсы. Эве т’ейиси – эве ашамаа шийин осун. Т’ельдин эве – ёкмек ашамаа т’ерек. Йа беле дэ аннамаа аллы вар. Т’ийип варажзаан – гўзель ший дёйль, ашажа ший. Онда булашый о, тозланый. Гўзель урбайы т’ийисен, тойга т’ечмий. Т’ерек ёле – пек неси олмасын: о йағланмасын, о т’ирленимесин. Меэм т’иби вардыр даа? Ёле дэ олду бир-эт’и. Вардым дўгўне. Ичип ашайляр. Мен сийрек варийим. Олар энди тохталлар эпси дэ. Ач олдум мен. Онда ашамадым. Т’ельдим эве, ашадым эт’и селёдка. Су ичтим. Вардым дўгўне йене дэ. Айтыйым. Ну, худам мени сынаан. Дийлер: ”Сен, худа, ашамадын биший дэ“.– ”Йа мен варып эве ашадым эт’и селёдка, худа, – дийим.– Мен ашамаа оламайым мында“. Аман о saat хойдлар бир парча эт. Шап! т’ельди бир дэне даа – о, басып ашааннардан – хахты алды абу буту. Мен йене халдым ач. О ашай. Варды бир даа алмаа. О дағытый ны эт хазандан – хахай алый. Хазаяка да ону тутту элиндэн, дий: ”Анда аллы т’итийси сен ону? Худам онда – ашамады о биший дэ. Хой йердэ“. Хойай. О да атиrlenди. Олуй бир дэне хавға!

Тосун оса, тосун осун – баллара сўт осун. Баллар сўтсўз оламайляр. Тосунун сўтў йох ама, тосуну верийси, аллысы хунанжинжик – йене дэ пейдатийси. Дэгиштирийси. Ао тосун верийси зенд’ине, аллысы ондан сўт.

Тоҳ ачын эвалындан бильмий. Мен зенд’ин. Т’ечинийим гўзель. Хардашым да гарип т’ечиний. Мен онун эвалындан бильмейим. Ёле билийим дэ мен. Он чў айтилған да бу лаф.

Туварчи(н)ин харғышындан тувар ёльмей (мал зыбармай НКД). Олар, эбет, айван. Харгай, хувай. Жаныны йахай. Харгай да, харгай да, ахшамажез тувар харгай. О арада йене сағ т'ейіл алай сығыр да, бири дэ зыбармай. Штэ, аёле чыхса ёке дэ, бири бирин харғаса, о да дий: "Туварчиин харғышындан тувар ёльмей, сен дэ харғасан, биший дэ олмаз".

Туварчиин харысы тувар т'ельгенде башлай ишлемеэ. Ахшам олуй ну – тувар т'елий эве. Хары да бүтён күн йухлаан, бир ший дэ этмеэн. Тувар т'ельген заманы, энди күн хонай, хараныхланма башлай – о да башлай ишт'ирленмез. Йа йеже т'им шлий? О йухлай йеже дэ, күндүз дэ. Хожа да ишлий. Шорбажи т'ележек ни – хазаяйка да ишлий, шоп шорбажи көрсүн ону. Шорбажи т'егенде көрүнүй даа. О адаам да биший дэ олмай о вахты: не малы баҳылған, не хушу баҳылған, не ашы пишкен. О отурған... отуруй лафнен. О дәмбель адам. Күндүзүн йатый. Ахшам чыхай – башлай ишлемеэ, от чыхармаа, отамаа хапуун ѡгүнү. Шорбажи да т'ейіл. Не сұжак су вар аяах йувмаа, не сувук су вар. А ёле штэ т'ечиний.

Тәмиз шет'ер суйса далған НКД.

Тәшик торбайы толдурмаа күч. Не ўчүн? Тәшик торбайы толдурамайсы. -арип адам – о да олмай, бу да олмай, о да йох, бу да йох. Толмай торбасы. Зенд'ин адамын торбасы толай. -арип адаам да – эп тэ йох. Зенд'ин варан йере ғарип варамай. Зенд'ин алан йериндән ғарип аламай. Зенд'ин иш битрий ама, ғарип иш битрамай – эп тэ йох. Оон толмай аон чүн.

Т'амиль йисан йинеэн көзүндән дәвейи т'ечирий. Ахыллы адам о. Ахмак адам этмей, эбе, о шиий! О бүйүк. Ёгренген т'ельд'ен, чеврий бүйүк ишлер. Эпси ону этамай. Ону да бири-бири этий.

Т'елин т'елий – атәшнен йалын т'елий, хызын т'елий – сипирт'е (спирт'е НКД) халтрай. Йа хызын т'есе – вер дэ вер дэ вер. Верий дэ верийси. Мен бир т'ере күйеве дэ айтхан эдим. Бизим хызымыз Снежное отруй. Т'ельдилер авеле. Хызын т'есе, ону да стий алмаа, буну да стий алмаа. Бир күнү күйев дэ ёкелений: "Сен, т'есен, стәме авеле, бир ший дэ!" Мен дийим: "А билийсин ни бизим лаф?" – "Нас лаф?" – дий. Мен дийим: "Хызын т'есе – сипирт'е халтрай эт'ен". Вай! Нас күлер эди! Т'елин дэ т'есе, о т'елий – бири дэ көтәрильмий: о энди ѡзү хазаяйка – наз стий, ёле этий. Аон чү. Йа баҳша түрлү дэ аннамаа чаре. Хызын т'елий, хахай алый, сипирий, жыйыштырий. Т'елин дэ т'елий – басай, хавғетиілдер. Бет'им, хайнана да ёле, т'елин дэ ёле. Барышмайляр.

Т'елиним кү-үүндэ бир урчук ишлий, хызым да афтада бир урчук, афтада бир урчук! Ёрет'е

ишлер эт'ен. Хызы бүтён афтада бир урчук ишлер эт'ен, т'елини дэ күндэ дэ бир урчук шлер эт'ен. Хайнана энди йарамаз: хызыны махтай, хутарый, т'елинини дэ йаманнай. Хызы доғмуш, т'елини дэ доғмуш дöйль, эбе. Йаманнай ама, оон элиндән дэ о бир хадэй су алыш, бир ѿкмек тэ оон элиндән алыш т'ечиний.

Т'есильген тилим йапушмай. Айырылған адам. Хызы ны, оғлу ну, эвленди, айырылды – энди о т'есильген тилим сайылий. Мабетсиз дöйль ама, энди айырылды т'итти.

Т'им хыдрый – о тапай НКД.

Т'име хошулсан, онун т'ибик олуису НКД.

Т'имердэ ахмак та нам сатай. Ахмак адам т'имердэ нас ѡзүн көрсетий, нам! Напма алын вар!

Т'имин арабасна миндин – онун түркүсүн йырла (минийсин, йырлайсын НКД). Эр т'езин эвче ѡзү порядки. Верийси ни т'елин хызыны – о варий онда, бед'еммий: ёле дöйль. Щү эвдэ т'ибик стий. Йа сеэн эве бир сойу, онда бир сойу. Энди т'ерек олмаа ёле онда, наз олар. Саа да ёле олмаа т'ерек. Олар т'ибик т'ечинмеэ т'ерек, мабетлик осун. О йырлай эт'ен – сен дэ йырла. Олар не этий – сен дэ ону этийси.

Т'ёр базара вармай, т'ёрсүз дэ базар олмай. Т'ёр авеле: Мен ужуз вердим – мен т'ёр халдым; сен паалы алсан – сен т'ёр халдын. Алт'итийсин сатмаа бир ший, хорхуп т'итийсин базара: "Ах! – дийсин.– Сатамайжам мен ону. Буна меэм алышым тапулмаз". Варыйсын базара. Бири алмай, эт'иси алмай, бир даа баҳайсы – тапылған бир т'ёр, алған т'итт'ен. О да оннен онмаан. Сора да, о да, ардындан энди, айляныр эт'ен, эртэс күнү чыхарған, о да энди т'ёрү хыдрый. Мен таптым т'ёрү, о да т'ёрү хыдрый. Ёзне. О да сатхан ону. О да т'етирген эве, йене уймаан. О да чыхкан, йене дэ т'ёрү хыдрый базарчээ.

Узун эльдэн торғай да тоймаз. Узах йердэ отрүй ну – энди, стэсе дэ, вермэ күч. Хыса эль оса, йанаша отурса – т'елий, йардым этий, күндэ дэ.

Үстүй йылтрай, түбү халтрай. Чепель адам т'ийд'ен сүтне тәмиз, түбү дэ чепель: стүй йылтрай, түбү халтрай. Эст'и шийлер сүтүндэн дэ т'ийд'ен йаны ший. А шин бир хары т'ийинсин: стүй фарлай, түбне дэ эст'и-мүст'ү т'ирли шийлер. Вар ёле адам – чыхай, махтаный. Оон да бир ший дэ йох. Махтанғаннен ѡзү ѡзүн көрсетий гүзель ама, ѡзү дэ пүсүр.

Хайнанаан эн эйиси печче (собаа НКД) хапах осун! Хайнана ны, оон ненеси дöйль нү – ону саймай. Хайнана эп тэ дэ т'елине пүсүр. О ѿкүмлү, т'елин. Т'елини билис т'им? Невистка. Эй. Олар-

дан пүсүрү т'им? Хайнана да. Оон чў йарамай она. Эн эйиси хапах осун. Йарамаз да т'им? Мен эйиси эт'еним, эбе. Хайнана да, наз да гүзель оса, о дог-муш нене дöуль, эбе. Пүсүр сайиллий: печче хапах осун.

Халған шийе хар йағай. Адады этмеэ биший-биший – ёле дэ о халды. Энди она хар йағай, дийлер. Ону да Катя да бизим Митяя айтты – веранда: "Аону бийыл жапмадын – йылындан хар йағажа она", – дий.

Харға харғаан көзүн чыхармай (көзүн чхармас НКД). Бу догру. Бир бирин доктуртуй. Сучу оса да – сучсуз этийлер. Харға харғаан көзүн чыхармай-жах.

Хаста тёшекче, сағ мезарче. Хаста тёшекче, ятый да ятый. Сағ нейе мезарче? Сағ йүрүй-йүрүй, сора ёлүйдүр даа, апансыз. Он чүн да айтырдырлар ёле. Тэз ёлүй, ёлүй аман. Хаста да ятый да ятый ёлүнжес.

Хаты бохма чирпи санчас. Хавгетт'еннер ни эт'иси, эт'имиз, сен дэ мaa дийсин: "Та хаты бохма чирпи санчас – мен хорхмайым сендэн".

Хожа күрекнен т'етирий – хары да тэмненнен жойай. Хожа күрекнен түверий, обалай – хары йинеэн бурнунен дағытып жойай. Догру. Ёле адам вар – т'етрий, хутузжух, арабанен. Хары да бишийе дэ бензеэн хары дöуль. О ону до путя пиширий, до ділта сахламай ону, нас т'ерек хулланмай. О урый-шапрүй – і нема. Тэй масраф этий. Наадар да ишлесен, файдасыз. Хары пийдэтмеэ, тутмаа бильмесе, хожа нағадар да т'етирсе, о йинеэн бурнунен дағытый жойай. Хожам не хадар ташыса, не хадар күрекнен күрсесе, мен дэ беже-рип тутмасам, аман ону афан-дуфан этийим, йинеэн кötүнен түртип дағытыйым, жойайым. Наз да бол оса, файдасыз. Чох та хазансан, файдасыз. Шорбажы жапмайым мен ону. Ну, нас? Тапай о чаресин? Бырада сасытып атхан, орада чүрүтүп атхан, бырада биший даа. Орада жувмаан. О күрекнен күрий – хары йиненен жойай. Харыяа уймадын сен – битти сеэнт'и. Штэ саа энди: йиненен жойду олары – йохтур энди. Аннадын ны? Штэ, аон чў да айтылый олар.

Хожасыз хары йүгенисиз ат т'ибик. О да ёле. Ну, не чў ёле? О хары не? О хошахсыз. Он сайғысы дэ йох, он ады да йохтур. Т'им она не стий, ону айтый. Он архасы йохтур. Архасыз.

Хойана: "Хач!" – дий, тазыла: "Бас!" – дий. Фислий мени, саа харшы т'итийдим. Сени дэ фислий мaa харшы.

Хомшуун (алхын НКД) тавуғу хаз көрүнүй, харсыы да хыз көрүнүй. Пахыллайляр. Харлара да хомуш хожасы йахшы көрүнүй. Пахыл осан,

көрүйсүн – адам т'ечиний гүзель, он да эпший дэ вар. Сеэн дэ вар эпшийин дэ. Ёзүнү көрмийси, эбе, аону көрүйсү. Ахыл йох, пахыл чох.

Хуроз хадар осун, хожан осун НКД. Эбет, хожасыз, о т'ечиниш дöуль. Хошы олмаса, йанғыз отуран хары дий: "Хуроз хадар осун, шорбажи осун". Шорбажи олмаса эвчеэ, арха йох. Ана эвчеэ, хоранданен, баба чыхары. Йа бабасы олмаса, шорбажилик йохтур штэ. Т'ерекмей пек ахыллы, пек чох гүзель. Хуроз хадар осун – эвчээ шорбажиллик этсин, чызыхчээ. Арха! Хары шорбажийе, шорбажи хазиякаа – бир биринин архасы. Хожасы йүрүтүй, штэ.

Хурунен барабар слах та йанай. Хуруйу хойайсын, эбет, сора да слах хойсан, о да йанай. Адам ич тэ дэ сучу йох ама, бильмей бир ший дэ – сучлайлар адамы. А шинди эт'имиз амбар ачтых. Катя биший дэ бильмий. Биз дэ дийик: "Катя да вар эди. Катя этти, мен этмедиим". О сучсуз онда, о адам – ону сучлайлар.

Хуту гыдышырланған – хапағын (хапаыны НКД) тапхан. Бу айтылий хары-хожа чў. Олуй ёле ахмак, тэнтэк. Алый хары – о да ёле, ёзне көре. Штэ, абрада ахмак эрифчигез, ёст'ен т'ед'ен, шаннандырылар, эвленидирдилер ону – о да ёле. Гыдышырланған хуту – тапхан хапағын. Олар эт'иси дэ бир харер. Бир бирин басамайляр.

Хызым, саа айтайым, т'елиним, сен анна. Йа наз ия? Батмайдыр айтмаа, дий: "Хызыма айтаам, т'елиним дэ аннасын". Т'елине батамай айтмаа ёле, ёз балана т'ибик, батамайсы, эбе! Хызыма айтыйым, т'елин дэ ону этий. Мен ёзүм туттум т'елин эвче, отурдум т'елиннернен. О, оламайым т'елине айтмаа. Эп тэ хызма айтыйым. Беле-төле, шоб о да аннасын, о да барабар этсин. Аннаан этий, фархына варан. Фархына вармаана бир ший дэ дöуль. А хайнана эр заман айтамай, эбе, т'елинне. Хызна айтыйсы, хызна айтыйсы – арсыз т'елин этий бир харер. Бир харер отруй. Аннаан т'елин хахай а[лы]й аман о саат, энди аннай. Энди не айтыйсы – гүзель.

Хырсызлыхтан сырчан олмаан. А шини – алыйлар машинанен! Арама чыхажах олар тахым да. Т'име соруп олуляр? Т'име сормаа т'ерек ону? Наз олуй о? Сону не олажах оон?

Хырх – кётүн пырх.

Хытмыр адам көзүндэн чоплук чыхармай. Ёле адам бир ший дэ бирине дэ жардым этмей. О хызғанч. О стий – эпси дэ оон осун. Т'ерек, бет'им, чоплук чыхарма да – о ону да чыхармай адам көзүндэн, жардым этмей. О ёле чыхай.

Хытмыр адамдан хышта хар аламасын. Хытмыр эт'ен о адам. О адам хытмыр эт'ен.

Чапан аты айдамайляр. Дэмбель ат айдайлар, чапан ат ёле дэ чапай, а дэмбель ат, хамчилийси – эп тэ бир т'итмий.

Чинд'енеэн чалан аш халса, кёзне йуху т'ирмез эт'ен. Абу – бала ашай-ашай, туруй, сора да отуур эди бир даа. Штэ, ненем дэ тамам абу да ёле дэр эди о вахты.

Чох чобан арасна хойун арам т'итмий. Наз айтам саа йене дэ буну? Штэ,choх иеримизе. Бир иши-хашы. Сен дэ алыйсы, мен дэ алыйым, о да алый ама – биший дэ чыхмай. Бир адам, эт'и адам оса, ао иши ишлүй – бежерий. Чох чобан оса, о она шаный, бу буна шаный, хойун да зыбарый. А бир дэне оса, йангыз оса, о энди билий напмаа.

Шап та бир, шет'ер дэ бир. Саа эп тэ бир. Айырмай, сечмий о адам.

Эв йапан балта халый хапардна. Т'им ишлүй, сора да она работает йохтур энди. Сен ишледин-ишледин. Энди битти бу ишлер. Саа энди бири дэ айлянып бахмай. Сени энди бири дэ чығырмай да, биший дэ. Штэ, сен энди халдын хапардна. Иш битт'ен сора сен энди бирне т'ерекмийсин. Йа не хадар да мен саа йардым этсем... Сеэн гарип заман мен саа мүдэм дэ йардым эттим, йаптым эр бир ший дэ, пийдэгтим. Меэм дэ отурмаа иерим йохтур. Вардым саа – сен дэ маа харшы айлянып та бахмадын. Хойдун-жойдун мени. Аёле дэ айтылый: эв йапан балта чыхары халый.

Эли тутай, ағзы йутай. Элин ишлемесе, ағызна биший дэ түшмий. Элин ишлесе, түшсен, эр бир ший этсен, пиширсен – о вахта чыхай. Йа атик адам – о тээ шлий, тээ тутай, аман да пийдэгий – йутай.

Элигэ элик оса, хара ёгүзе пичах олмай (олса, пчах та олмаз эди НКД). Этый адам элик, она да о этмий элик. Йене дэ пүсүр этий. Наз адама элик этиси – элик булмайсы. Ич тэ дэ. О пек доғру.

Элиннен верийси – айыннен т'етир. Верийси ни бир ший, сора да о саа т'етирмий. Ардына йүрүйсү нү, йүз т'ере варыйсын – аламайсын бир союу да. Эльнен алды, мен дэ аяахларымнен йүрүйүм он ардындан тохтамамажес: меэм тэк хасеветим о эт'ен! Абу он чүй айтылған да ёле.

Элли – ишин белли.

Эль көзү йарых версе, көzsүзлер ағламай (т'ёрлар ағламаз эди НКД). Йа алхын йардымы пек вар т'ечен йери ама, вар душман йери дэ. Наадар адам йох – йохтур, бири дэ саа йардым этмей. Сен оса, сен дэ версен, о вахты сеннен хадий достлар олуилляр. Ёзү көзүннен көрмесен, аннамасан – бири дэ саа аннатмай. Ёзү көзүн көрмесе, халхын көзүннен ўрмее олуйсу ну? Ао т'ечиниш тэ авеле.

Эльдэн т'елене дойум олмай, о да вахтына булунмай (тойум олмаз, булунмаз НКД). Ёзүнүн олмаса, дээрсин: "Меэм йох, о халхтан т'елен". Ёле! Не вахта – бёйн йох, йарын йох. Бир күн бир күн вережек о саа. О да бёйн т'ерек эди ама, бёйн оламады, бир хач күндэн сора т'ельд'ен, олған.Ao, вахтына дöүль энди. Раз эвинче отурмай ны, энди йардым да ёле. Т'есе, чапай т'ейй, йардым этий ама, эр заман бизе ёзүмүзе т'ерек этмеэ.

Эльне дэ вар, тильне дэ вар. Бу ишт'ир адам чү. Ao адам пек ишлүй ни – оон чү. Хавгетме дэ т'амиль. Т'ест'ин.

Эм сучлу, эм күчлү. Этт'ен суч, доғур олмаа стий, архасы да вар, эбет. Сучсуз да олуй сучлу ама, эй, сучу вар ын – тын она. Ao лафетий дэ, лафетий дэ, лафетий, эбет. Доғуртуй ёзүн. Окели сайма чаре буну. Меэм сучум вар, анжа мен даа саа харшы даа айтыйым т'ерекмээн лафлар да. Вар ын меним сучум, чомасам абелे доғуртамасам, о вахта сайлып холайжа.

Эп тэ бир оса, доғмаа да т'ерекмей.

Эртэ күльмээн т'еч күльмий (чеч күльмээ НКД). Осий т'итий гарип адам, т'ечиний, хоранда ёстүрүй, йене дэ авеле гүзель ший көрмий. Эп тэ дэ ағлай, ағлай, ағлай. Аёле ағлап аёле ѡмүр дэ битий. Йашлына о т'итт'ен ёле – энди сонуна да ёле т'ечий. Ёле битий ѡмүрү дэ.

Эртэ турмаз, бет йувмаз. Вар ёле адам. Ичий. Хаталанды – хаталаный. Бет тэ йувмай, кольмек тэ т'ирли, тозлу, биший дэ т'ечмеэн адам.

Эт'и көпек бир чанахтан ашамай, бир савуттан олар ашамай. Эт'и көпеге бир аш вермээ йарамай. Не чү? Бир аш версе, ашамайжахлар. О да хырсыз, бу да хырсыз. Тэпелешийлер. Тишлешийлер, пахыллайляр бир бирлерне. Хавга этийлер бир бирлернен. Хара хан тапсын!

Эшек эшектэн халса, хургуфун т'есер эт'еннэр. Ёле айтый хартлар. Мен бир ший йапсам, хомушум да көрий, о да йапай. Пахыллышындан йапай.

Тапмажа

Г.С.Кирилов, Е.Ю.Кирилова

Аллы, пуллу,
кötү хыллы.

(Софан)

Хырмызы хызҗых,
кötүне тайажых.

(Фишне)

Нарат ағач ойайым,
ичне мане хойайым.

Түркү, мане йалан сөлесе,
хулаҗығын бурайым.

(Темене)

Хаты хатлама т'ибик,
ахтыр йымырта т'ибик,
хайнай харынжә т'ибик.

(Титаб)

А КЫЗЫМ-КЫЗЫМ, КЫНАЛЫ КЫЗЫМ

А кызым-кызым, кыналы кызым,
йылхыжыдан д'ельдилер — верейим, кызым.

А бабе-бабе, бен она вармам:
йылхыжынын йылхысы да чохтур
— жайдырыр бана.

Бийаз кёльмек, мандэль-даш,
бабе, буламадын дэрдими.
Йох, бабечигим, йох.

А кызым-кызым, кыналы кызым,
бузовжудан д'ельдилер — верейим, кызым.

А бабе-бабе, бен она вармам:
бузовжуун бузову да чохтур —
бахтырыр бана.

А кызым-кызым, кыналы кызым,
түт'янжидэн д'ельдилер — верейим, кызым.

А бабе-бабе, бен она вармам:
түт'янжинин түт'аны бүйүктүр —
саттырыр бана
(түт'янжынын парасы да чохтур
— сайдырыр бана).

А кызым-кызым, кыналы кызым,
катранжыдан д'ельдилер — верейим, кызым.

А бабе-бабе, бен она вармам:
катранжынын йахасы да т'ирли —
йувдуур бана.

А кызым-кызым, кыналы кызым,
бир шароштан д'ельдилер —
верейим, кызым.

А бабе-бабе, бен она варым:
күндүз шарош, йеже мамур — сарылыр бана.

(Вай, кызым-кызым, кыналы кызым,
чалғыжыдан д'ельдилер — верейим, кызым.

Вай, бабе-бабе, мен она варым:
О чалғыжы, мен ойунжу — йол верий бана).

Бийаз кёльмек, мандэль-даш,
бабе, энди булдун дэрдими.
Вер, бабечигим, вер.

К.Д.Дарда, С.Г.Кирилов;
Новый Комар, М.П.Демишиева

Азбарымыза ўч атым вар

Азбарымыза ўч атым вар,
бесленир (йекилир), жаным, бесленир:
бири тору, бири т'ери,
бири чал, жаным, бири чал.

Тору, т'ери сизин олсун,
чал беним, жаным, чал беним.
Миндигим чал атым дағлер ашырыр,
ах йемез малым, ах йемез
(ах йемез малым, вар йемез
/ вар йемез малым, ах йемез).

Бахчамыза (Бахчимизе) ўч йемиш вар,
хохулур, жаным, хохулур:
бири алма (эва), бири армут (мева),
бири нар, жаным, бири нар.

Алма, армут сизин олсун,
нар беним, жаным, нар беним.
Миндигим чал атым дағлер ашырыр,
ах йемез малым, ах йемез.

Софрамыза ўч йемек (ашав) вар,
йейилир, жаным, йейилир:
бири рахы, бири шарап,
бири чай, жаным, бири чай.

Рахы, шарап сизин олсун,
чай беним, жаным, чай беним.
Миндигим чал атым дағлер ашырыр,
ах йемез малым, ах йемез.

Одамыза (арамыза) ўч гүзель
(д'үзель, дүльбер) вар,
севилир, жаным, севилир:
бири т'елин, бири күйев,
бири хыз, жаным, бири хыз.

Т'елин, күйев сизин олсун,
хыз беним, жаным, хыз беним.
Миндигим чал атым дағлер ашырыр,
ах йемез малым, ах йемез.

В.С.Борисов, Л.А.Дмитриева, С.Г.Кирилов,
Г.А.Михайлова; Новый Комар, Е.А.Тахтарова

Азбарымыза ўч атым вар,
чапарлар, жаным, чапарлар:
бири тору, бири т'ери,
бири чал, жаным, бири чал.

Тору, т'ери сизин олсун,
чал беним, жаным, чал беним,
миндигим кератым дағдан ашырыр,
мен дәмез малым, мен дәмез.

Чал ат чапар, д'елир одайа,
ал пошуйу о алыр.
Ал пошуйу алдымжөз дә (алдымжес тә)
о хара хойы бен (мен) алдым.

Хайттым д'ельдим одама да:
"Ичин,— дәдим,— ичсиннер".
Т'ими ичи, д'ими ичмеди,
т'имин (д'имин) ағызы ачых халды.

I.C.Гаргин

Ай Йан

Ай Йан, Ай Йан ай осун!
Ай Йаннарныз хутлу осун!
Бизим т'ибик хызычыхларын
салыхларыchoх осун!

K.D.Дмитриева

Ай мы доғар

Ай мы доғар, күн мү доғар
шу ханенин эшхуна?
Долдур-долдур, вер, ичейим
назлы йарем эшхуна.

Гёнлүм истэр вармайа
йаремнен хонушмайа.
Долдур-долдур, вер, ичейим
назлы йарем эшхуна.

Бир йежелик мисафирдир,
халсын алмах эшхуна.
Йандым-йандым насыл да насыл
фелан эрифтэн.

Ажеп, йене бу гүннер д'елир ми
бен йаремнен хонушмайа.
Йандым-йандым насыл да насыл
фелан эрифтэн.

Бир бахыштан ахлым алдын,
эттин бени йоруша.
Йандым-йандым насыл да насыл
фелан эрифтэн.

C.G.Кирилов

Алай

Вардым бостан башына,
харпуз т'естим, алай,
харпуз ичи хан татлы,
халдым йангыз, алай.

Йангыз халсам, не болуй?
Тонум тохуз, алай,
тонумдат'и дүгмелер
отуз тохуз, алай.

Отуз тохуз, хырх сет'из –
сайылмаз ны, алай?
Сайылғанда көзияшым
тыйылмаз ны, алай?

K.D.Дарда, I.I.Попов

Алем

Алем ёльдү, дәдилер,
анеси ағлесин,
гарип бабе бағырына (бавуруна)
дашлер бағленсин.

Эд'ерими архама алып
обага (обайя) жүвүрдүм,
беш йүз атлы хоралап алды –
йене дә хутулдум.

Жұмайа күнү ўле вахтында
тахталер хурулду,
беш йүз чубук бир суткада
Алеме урулду.

K.D.Дарда, I.I.Попов

Ане, башым ағырый

Ане, башым ағырый,
ёле дә йүргегим.
Күн күндән артай, эксильмей
о меним (бу беним) дәрдим.

Йары йеже мелине
(вахтына, харерине)
хапум урулду.

Бен санеттим, анем дә д'ельди –
öллесем ажель.

Эглен, ажель, эглен
бир сағат хадар (харер),
д'ельсин (т'ельсин) анем,
гөрүшнейик (көрүшнейик),
сон (сора) ал жанымы.

Тöпөрим-тöпөрим —
тöпе кöрүльмез.
Чыхарым, бахарым —
анем гöрүнmez.

Шу тöпелер ўстүндэ, ах анем,
хар эксик олмаз.
Бу беним йаш йүрежигимдэ
дэрд эксик олмаз.

Кöке сийа булутчух
бölük böлүндү.
О меним йүрежигим
дэлик дэлинди.

Ане, бен böле öльсем,
нек олур алым?
Йыхылыр безистаным
(меним станым),
сатылыр малым.

Ане, бен беле öльсем,
д'им гöмер бени?
Жаплар дэврильсeler,
хум гöмер сени.

Ане, бен беле öльсем,
д'им ағлер бени?
Кök йүзүндэн учан хара хушлар
сиялалар д'ийер.

Ане, бен беле öльсем,
д'им йувар бени?
Йавун йағар, сулар дашар,
сель йувар сени.

Эвим чине гök халпағым
асылы халды.
Вай, о беним эхтийар анечигим
йасылы халды.

Эвим чине сийа да пошум
асылы халды.
Вай, о беним эхтийар анечигим
йасылы халды.

I.C.Гаргин, С.Г.Кирилов, I.I.Попов;
Запоріжжя, Ф.Б.Куркчи

Ане, беним топ шалым

Ане, беним топ шалымын
сачағы тöкүльдү.
-ерманянын чölү чине
белим бöкүльдү.

Ане, беним минд'ен атымы
минип чаптылар.
-ерманянын чölү чине
адымы аттылар.

Ане, бени жума йежеси
ожахтан алдылар,
-ерманянын чölү чине
бойнумдан чалдылар.

Ане, бен öлүр эсем,
т'им йувар бени?
Ачылыр баарылар, йағар йағмурлар —
сулар йувар сени.

Ане, бен öлүр эсем,
т'им ағлер бени?
Ачылыр баарылар, учар да хушлар —
хушлар ағлер сени.

Ане, бен öлүр эсем,
т'им гöмер бени?
Ачылыр баарылар, öсер дэ гүльлер —
гүльлер гöмер (кёмер) сени.

K.D.Дарда

Ах, д'үлүм, не чён, ана, сеэн йашын

Ах, д'үлүм, не чён, ана,
сеэн йашын?—
Ағырмаз беним башым:
хара казан, семиз эт —
холайдыр беним ашым.

Эд'ер хойду, ағлады,
йашлар тöктү, тыймады.

Осман пашам сен эдин,
ачылажаҳ д'үль эдин,
ачылажаҳ д'үль эдин,
солмайжаҳ чичек эдин.

K.D.Дарда

Ах дэниз йалысында

Ах дэниз йалысында, а йаврум,
д'езер пийадэ.
Анен-бабен севмез, а йаврум,
бендэн зийадэ.

Иуфажых-дүфекжик дашчыхлардан
бина йапылмаз.
Үч д'үзель öльмекнен, а йаврум,
дүйна (баарь) йыхылмаз.

С.Г.Кирилов, К.Д.Дарда

Бен бүгүн ўч гүзель гөрдүм

Бен бүгүн (бөгүн) ўч гүзель гөрдүм –
д'үзельлердэн дағын да д'үзель.

Анеси вар, ханы да залым,
хызына хурбан олайым.

Мармелевшин хохур да дағда,
салхын сулар ахар да бағдан.

Г.А.Михайлова

Бен собайа хойдум бир бүтүн хозу

Бен собайа хойдум бир бүтүн хозу,
унуттум хоймайа бибернен тузу.

Не кали миро вар, не ора кали –
ахшамдан соратын таныр (таныры) селамы.

Бен чирт'ини истәмем (севмем),
дўльбери (гүзели) стәрим,
афтасына вармаз – дүгүн истәрим.

Сиз бизим одайа д'ельмиш олдуңуз,
татлы шараплардан ичмиш олдуңуз.

(Бен сизин одайа д'ельмиш олдум, эй,
татлы шараптан ичмиш олдум, эй).

Бен чирт'ини истәмем, дўльбери стәрим,
афтасына вармаз – дүгүн истәрим.

В.С.Борисов, К.Д.Дарда,
Л.А.Дмитриева, И.П.Попов;
Новый Комар, К.М.Алчев

Вар, д'етириң ахчалы торатымы

Вар, д'етириң ахчалы торатымы –
минерим, жаным, минерим,
минерим дэ д'езерим дэ,
д'езерим, жаным, д'езерим.

Йа бен бөгүн ёльсем,
бу мезар бана эв олур,
жаным, эв олур.

Йа беним балларыма
мен ёльд'ен сон
так олур, жаным, так олур.

П.Ф.Савин

Вардым чохрах башына

Вардым чохрах башына,
сабун хойдум дашина.
"Бу дөгүшү бильmez эдим,
анежигим!" –
бу да т'ельди башыма.

Хушағымы бағладым,
түфегими йағладым.
Бен окоба түшкен сора,
анежигим,
бала т'ибик ағладым.

Мен бөгүн түт'ана вардым,
түфегим онда халды.
Түфегиме йанмаз эдим,
анежигим,
иаш йарем ағлеп халды.

Мен окоба отурдым,
түфегими толлурдым.
Бен башымы көрсетинжес,
анежигим,
иаш жанымы соллурдум.

Сағ йанымдан урдулар,
сол йанымда йарасы.
Кötэрильдим хайтмайа,
анежигезим,
йохтур койдэм йарысы.

Л.А.Дмитриева

Варын, айтын бабеме

Варын, айтын бабеме,
үлесин, чубуғун сатсын,
беш йүз мандэль йапсын,
беш йүзү дағын тапсын –
хутарсын да бени дэ зильдандан.

Үлеми, чубуғум сатамам,
беш йүз мандэль йапамам,
беш йүзү дағын тапамам –
хутарамам сени дэ зильдандан.

Варын, айтын анеме,
öрөт'еси, урчуғун сатсын,
беш йүз мандэль йапсын,
беш йүзү дағын тапсын –
хутарсын да бени дэ зильдандан.

Öрөт'еми, урчуғум сатамам,
беш йүз мандэль йапамам,
беш йүзү дағын тапамам –
хутарамам сени дэ зильдандан.

Варын, айтын ағеме,
атын, эд'ерин сатсын,
беш йўз мандэль йапсын,
беш йўзў дағын тапсын –
хутарсын да бени дэ зильдандан.

Атым, эд'ерим сатамам,
беш йўз мандэль йапамам,
беш йўзў дағын тапамам –
хутарамам сени дэ зильдандан.

Варын, айтын жижама,
сандығын, сепетин сатсын,
беш йўз мандэль йапсын,
беш йўзў дағын тапсын –
хутарсын да бени дэ зильдандан.

Сандығым, сепетим сатамам,
беш йўз мандэль йапамам,
беш йўзў дағын тапамам –
хутарамам сени дэ зильдандан.

Варын, айтын шанныма,
йўзўгүн, блезигин сатсын,
беш йўз мандэль йапсын,
беш йўзў дағын тапсын –
хутарсын да бени дэ зильдандан.

Йўзўгўм, блезигим сатарым,
беш йўз мандэль йапарым,
беш йўзў дағын тапарым –
хутарырым сени дэ зильдандан.

С.Г.Кирилов

Гондоз Аврам

Чубар атым кишинеди,
дўнья тўрлў дўш (тўш) кўрдў.
Эв хапуий урдулар,
тавандан дўштўлер (тўштўлер).

Алдаттым, йибердим амбара –
мен сарылдым йоргана.
Йорган пара-пара олду –
бен жанымдан зар олдум.

Амбар тўбў хариях таш.
Гондоз Аврам аяахташ.

Дніпроенергія, Ф.С.Алчіев

Гўржў хызы

Бир ойунун (ойун) башы гўржёнүн хызы,
йанажығаз (йанажығы) ал-хырмызы.

Йанаҳлары хырмызы алма.
Севсен, бени (мени) севдайа сарма
(д'ель йаныма, севдайа сарма).

Гёнўль сендэн ахшамдан халма.
Алмасан, алма – севдайа сарма.

Севдим сени, этмем инт'яр,
гёнлўм (гёнўль) сендэн халды да хырар.

К.Д.Дарда, С.Г.Кирилов,
Г.А.Михайлова; Запоріжжя,
Ф.Б.Куркчи; Новий Комар,
М.І.Григор'єва, Є.А.Тахтарова

Жирен тай

Атлар д'итти хошуя,
özüm (йенди) халдым алайа (одайа)
татлы шарап ичмәд'е.

Атлардан абер д'ельди (т'ельди) –
жирен халды (халған) ардына.
Онмайа(й)жах жирен тай,
халмайа(й)жах ардына.

Олан, чекме тизд'ини,
йибер – йенди йолласын:
ал пошууй о алсын.

Олан, боша жирени –
öзү т'итсин ончине.

Мен жирени бошадым,
мырз[а] атлары ташладым.

Жирен алды ал пошу...

І.С.Гаргин, С.Г.Кирилов

Иван Алимош

Рахы хойдум сепет'е,
тёкўльмесин кўшед'е.
О бизим севдалығымыз
жуғабны сёлежегим.
Иван Алимош, шарош Алимош.

Т'итти анем базара –
оғратыйляр назара:
"Анем ёльдў", – дэдилер дэ –
йенди т'ирсин мезара!
Иван Алимош, шарош Алимош.

Шефтали буда-буда,
ильмону сата-сата.
Бийаз тәним чўрӯдў,

апусха йата-йата.
Иван Алимош, шарош Алимош.

”Анем ёльдү”, — дэдилер дэ —
йенди т’ирсын мезара!
О бизим севдалығымыз
жұғабны сөлежегим.
Иван Алимош, шарош Алимош.

K.A.Коренева

Йене топарланыр дағын туманы

Йене топарланыр (допарлар)
дағын туманы (думаны).
Ич халмады шу урумун
(йох эт'ен ни шу д’үзелин) дини-йыманы.

Бен йареме д’идд’енде (д’итт’енде)
хопту бир յағмур.
Йарем йухудан уйанды — гёзлери мағмур.
Ах, адамнар, адамнар, сахызы дамнар.
Үч дүльбере гёнүль (лаф) вердим —
йандым, адамнар.

Йыбырышымдан пўскүлүй, сырма гўмушүй,
ал йанаҳтан бириң оптём — Хырым йемиши!
(ал йанажығазындан бир опсем —
хырылмыш дишим).

B.C.Борисов, С.Г.Кирилов, П.Ф.Савин

Йешиль йапрах эрасында
Йешиль йапрах эрасында
хырмызы д’үль фонжеси, эй.
Нерелер ветан хурмуш (йезейдирлер)
гёнлүмүй эгленжеси?

Чыхтым дағларин башына,
чығырдым бўльбўль т’ибик,
алдым йареми харшыма,
севдим (северим) хумрулар
(хомрулар) д’ибик.

Д’елир эдин, д’ель харшыма...

K.Д.Дарда, С.Г.Кирилов;
Новий Комар, Ф.Б.Куркчى

Керчин фронту айдамах

Керчин фронту айдамах,
Керчин фронту хышламах.

Хачар эдик йўрўп Хара дэнизе
олмаса атар эдик ёзўмў.

Балам-чалам олмаса,
испанкам т’ийдим башыма.
Чыхтылар душман харшыма,
не дэ мўшкўль ёльмед’е!

Керчин фронтуна олдулар,
чыхтылар да учаҳлар.
Парчалар урду башыма.
Ах, не кўч эди мана
он алты он йеди йашына!

K.A.Коренева,
від музиканта з Великої Новосілки

Мағдале

Чапчах-чапчах бетмезлер, Мағдале,
Маря, ёле этмезлер, Мағдале,
Йуван бир айтмаҳынен, Мағдале,
кўйў ташлап т’итмезлер, Мағдале.

Ялта, Є.А.Іванова

Мағдане

Эв ардына тунбуйух, Мағдане,
Пантюш аты йалдатый, Мағдане.
Бир аршын лента верип
(Бир платоға йемише), Мағдане,
Пантюш сени алдатый, Мағдане.

Мағдане, бабан бай олған, Мағдане,
чўльд’е аты болдурған, Мағдане,
шитт’ен сенин т’ележегин, Мағдане,
бош тўғегин толдурған, Мағдане.

K.Д.Дарда;
Новий Комар, М.П.Демішева

Осман паша

Ах Сарайын мейданына.
Бир иш вардыр йерданына.

Хара дэниз: ”Ахмам,— дэрйоз,—
Ах дэнизе баҳмам”,— дэрйоз.
”Хырх бин аст’ер хыймайынжес
(хырмайынжес)
чадырымдан гўчмем”,— дэрйоз.

Хылычымы урдум даша —
даш йарылды баштан баша.

Т'ёр олайды Осман паша!—
д'итти (т'итти) аст'ер баштан баша.

А хушлар, харажушлар!
Дögүше т'есилен башлар.

Пенжередэн хар д'елийоз —
бен санеттим, йар д'елийоз.
Ачтым пенжерейи, бахтым —
Осман паша жан верийоз.

Эл[е] олур му, бел[е] олур му?
Эвлад бабайы уур мү?
Падышағын зулумундан
дүньялар дэвир олур мү?

С.Г.Кирилов;
Новий Комар, М.Г.Григор'єва

Петро-Павлуйя вардым

Петро-Павлуйя вардым да,
Петро-Павлуйя вардым,
Петремжемдэн (Петрагамдан)
пош[у] алдым.

Вай, диридирам!

Эм чичеклидир (хырмызы), эм д'үльлүй
(даллы, д'үль-д'үль, д'үнд'үль),
чах ўендим (özüm) шашып халдым
(тап // чах Настенд'ем сухланды),
Вай, диридирам!

Сығыр саған чөлөгим дэ,
сығыр саған чөлөгим.
Савка беним чөлөгим.
Вай, диридирам!

К.Д.Дарда, П.Ф.Савин;
Запоріжжя, Ф.Б.Куркчи

Порт-Артур

Машыналар йағланды,
бир бирине бағланды.
Порт-Артура түшкендэ
башым-кёзүм айлянды.

К.Д.Дарда

Саба да олса

Саба да олса, чыхсам (жыхсам)
да т'итсем (д'итсем)
ишиме, йар, ишиме!

Ах, не йаман ажель түштүй (дүштүй)
пешиме, йар, пешиме!

Чешмелердэн (Д'ечмелердэн)
ахан сулар
салхындыр, йар, салхындыр.
Гёзлеримдэн ахан йашлар
ханнныдыр, йар, ханнныдыр.

Израйиль урду да йыхты
лешими, йар, лешими.
Т'им харышыр йаратан аллағын
ишине, йар, ишине?!

Ах, олайды ғарип анем —
яасланайдым тизине.
Баре(м) бен (мен) дэ йох олайдым
йалан дүнә (дүнья) йүзүне (йүзүндэн)!

Ах, ёлейдим, йол да йанына
гöмсүннер, йар, гöмсүннер:
т'елип т'ечен йахши да достлар
бана рамет дэсиллер
(дуvasын версиннер).

К.А.Коренева;
Новий Комар, М.І.Григор'єва,
Є.А.Тахтарова

Сава

Армут диреги азбарыма,
будағы далланды.
Хачан да ѡптүм дэ хазах-та-хызыны —
дудағым балланды.

Саба да олду, тан-дэ-лэйин олду,
тысяцкийлер т'ельди:
”Айда, Сава, полицай”, —
чығырдылар, дэди.

Хачан да вардым полицай,
халх аяға турду:
бир т'ельме сасых хазаххыз чў
Сибире йоллады!

Т'итиниз, Илля да, т'итиниз, Хрисна,
т'итиниз, хайтманыз.
Т'ерменчиге анем вар,
варып та айтманыз.

Хуршум да сийа да, беле дэ йаха да
Саванын куркусу.
Мемлөт'етэ (мемнет'етэ) нам йиберди
Саванын түркүсү.

І.І.Попов

Свистополь шийериндэн чыхмыш

Свистополь шийериндэн чыхмыш,
бир чайын пунчундан (пончундан) ичмиш.
Ах, не мүшкүль дәртлере түшмүш (түштүм)!

Йастығым витана чыхмыш,
төшегим серильмиш.

Ондан бильдим олжегим,
гөзлерим дэ селада халды.

К.Д.Дарда

Севиртип йалыйа варсам

Йар, севиртип йалыйа варсам,
о йалыдан хайын булсам,
хайығына хара толхун
хайығын чарпсам, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол хара толхун,
хайығы чарпажах олсен,
бен олурум бир ах балых,
дәйайай далсам, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол бир ах балых,
дәйайай далажах олсен,
бен олурум күмүш хармах,
ағзына дүшсем, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол күмүш хармах,
ағзыма дүшежек олсен,
бен олурум көк гögürжин,
көклере учсам, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол көк гögürжин,
көклере учажах олсен,
бен олурум йағлы хуршум,
ардындан дүшсем, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол бир йаш д'елин,
дуваға дуражах олсен,
бен олурум шахпаз ид'ит,
харшына дурсам, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол шахпаз ид'ит,
харшыма дуражах олсен,
бен олурум тынмазölү,
тынмайып ютсам, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол тынмазölү,
тынмайып ютажах олсен,

бен олурум лест'ер-күрек,
мезарын хазсам, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол лест'ер-күрек,
мезарым хазажах олсен,
бен олурум бүйүк оба,
обага дурсам, не дэрсин?

Йар, сен олажах ол бүйүк оба,
обага дуражах олсен,
бен олурум жаду тит'ен,
обана чыхсам, не дэрсин?

К.Д.Дарда

Сычан

Базара вардым урбанен,
бир оха эт алдым дорбанен,
чыхты ёгме т'ёр сычан —
чекти алды элимдэн
(алды элимдэн дорбанен).

Ох, сычан, вах, сычан,
олмайажах т'ёр сычан!
Йандым сычан элиндэн,
күйдүм сычан элиндэн.
Не балабан (залым) эт'ен
бу сычан,
не оросполу шу сычан!

Балтасы да белиме,
бычхысы да элиме —
даф т'есмейе т'итэр эдим —
чыхты ёгүме т'ёр сычан,
алды бычхы элимдэн.

Сычан т'итт'ен хыйыгна,
сычан дядялан мыйыгна,
эткен (этт'ен) дядялан каш кара —
не эт'ен дядялан масхара!

Сычан тәшиктэн бахай,
көзжиги йылдыз т'ибик.
Отуз араба тобан йаҳтым
(памух йаҳкан) —
йене көтү буз т'ибик.

Сычан хапудан атхан,
бош йерлери пек хатхан.
Сычан ондан хутулған —
таш көпүр йанна тутулған.
О сычанын тутулғанда
ötү-мötү сытылған.

Сычан чапчаға учхан,
башыны-көзүнү ун эткен

(бетин-көзүн уннаған),
ғарип халған сычанжых,
архажығы чулланған.

Сычан эндэктэн атхан,
ташажыхлары хатхан,
йымшатмайа йер тапмады –
пападайай тан атхан.

Сычаннарын йириси
ат хадардыр бириси.
Ат хадарыны ѿльдүрдүм –
халды аттан йириси.

Сычаннарын йиричин
сыдырдым (сыйырдым)
алдым тэрисни,
Ор хапуяча чатыр хурдум –
йене халды йарысы.

Сычаннарын сүрүсү
тавада балых хавуруй,
вардым балых йемейе –
көзме топрах савуруй.

Сычаннарын эйиси
атларнен сабан сүрүй.
Вардым байтал тутмайа –
байтал чүфтүү савуруй.

Т'ериш сне шатыр-шутур.
Мен санеттим,
Сара йенд'ем т'итий –
онмайажах т'ёр сычан
алған эльне т'итап охуй.

Т'итэр эдим о йахка,
раст'ельдим эшеге.
Онмайажах т'ёр сычан
түштүү атты тёшеге.

*С.Г.Кирилов, А.Л.Попов, И.И.Попов;
Новий Комар, О.Н.Александрова,
У.З.Григор'єва*

Тодора эдим, олдум Тодур

Тодора эдим – олдум Тодур,
он эт'и йыл чобан йүрдүм.

Хызлыгымы бильдирмедим,
дүгмелерими чездирмедим.

Сиыа сачым ѡрдүрмедим,
хавалы хойуп сиьер эдим.

*К.Д.Дарда;
Запоріжжя, Ф.Б.Куркчі*

Топар-топар булут хопар

Топар-топар булут хопар фена далындан
(Ах Фенар дағындан).

Йазылмамыш ферман д'елир йар эвалындан.

Ону да йазан йанныш йазар йуху зеэриндэн.
Гёндүр бана, бен йазайым злифин тэлиндэн.

Дал көпүрдэн дальш та т'ечий
дал бойлу ид'ит,
он пармағы йүзүк толу баздырыйан ид'ит.

”Т'ельме, – дэдим, – т'итме”, – дэдим –
йене д'елирсин.

Бизим майле хавгажыдыр – шайре дүшерсин.

Шайре түшсен, турмайа д'ирсен, бени анарсы:
фильжан-фильжан ханы силип
хойуп та ичерсин.

Запоріжжя, Ф.Б.Куркчі

Ур хапудан д'ечти бир хыз

Ур хапудан д'ечти бир хыз
(хызжых),
йанажығына бени вар.
Үч күн олду көрмегеним
(көрмед'еним, гөрмед'еним),
ахыз, сана сөзүм вар.

Не сөзүм вар, не сазым вар,
йанажығына бени вар.
Үч күн олду көрмегеним,
ахыз, сана сөзүм вар.

Ахай дәріанын суйу,
халый дәнисин хуму,
ахай дәнисин суйу,
халый дәріанын хуму.
Шинжик (шинг'и) урум законнары –
севен севенин хулу.

В.С.Борисов, И.И.Попов

Урумун йолу отаймаз

Урумун йолу отаймаз,
отайса да, мал тоймаз.
Инже бельли хара хыза (көзе)
сарылмайа жан тоймаз.

Бебе чал атым бедава атламаз,
атласа да, нал далмаз,
алтмыш хулач сулардан
ырғып т'ечер, йалдамаз.

(Бебе чал атым бедава,
чалсам да хуршум, ойнамаз.
Отуз хулач суларны
атлап т'ечер – йалдамаз).

В.С.Борисов, К.Д.Дарда

Учма да, харғам

Учма да, харғем, тутарым сени,
сачыны-тэлини йулхарым сенин.
Ах, аман-аман, ах, аман-аман,
сачыны-башыны йулхарым, аман,
белижигингндэн саарым, аман.

Ах, аман-аман, шет'ерим, аман,
ахшамдан олмаз жетәрим, аман
(ахшама вармам, д'елирим, аман),
йаначығындан оперим, аман,
Ах, аман-аман, ах, аман-аман,
белижигингндэн саарым, аман.

К.Д.Дарда, К.А.Коренева;
Запоріжжя, Ф.Б.Куркчи

Үч тахта чичек мен сачтым

Посадила розу да в три ряда.
Немає мужа співака.

Үч тахта чичек мен сачтым.
Йа меним хожам бир ший ишлемей,
эве т'елий, хатынын уруй.

Не бий мене, муже, не карай.
А брошу тебе, дітей покину,
сама поїду за Дунай.

Дöгме мени, хожа, күннеме.
А то ташларым сана баллары,
öзүм т'итерим Дунайа.

Вернися ти, жіночко, додому,
а діти ж де плачуть, вони юсти хотятъ,
а тяжко жити самому.

Хачан да т'ельдим мен эве –
чанахлар йох, булмам,
хашыхлар парланған,
баллар ағлайляр печ сине.

Не буду я пити, не буду гуляти,
буду тебе крепко любовати.

И.И.Попов

Харасу базар

Харасу базар, Ур базарым (Ор базары да).
Эм йазарым, бозарым.
Сендерен бахша (Шиндэн сора)
 яр сарсам да –
атэше йансын мезарым!

С.Г.Кирилов, И.И.Попов

Чын

Айдан, хызлар, базара,
йем төкейим хазлара.
Хазлар йеми йемезлер,
биз варайых базара.

С.Г.Кирилов

Айлян-айлян, дэгирмен,
жель турғанда.
Т'ими сарып севейим
сен турғанда?

Ялта, Є.А.Іванова

Айлянайым алайым,
эр күн сени анайым.
Бир күн сени көрмесем,
насыл бен дайанайым?

Айырдылар, алдылар
özлериңе, ай, жаным.
Ич тә йынам халмады
сөзлериңе, ай, жаным.

Новий Комар, М.П.Демішева

Алма хойдум ящиге
ярәме хохламай.
Инт'ар этме (Асрет олдум),
 ярежигим,
йанына (хойнуна) йухламай.

К.Д.Дмитрієва

Алма хойдум (Хойдум алма) ящиге,
тахталадым, мыхладым.
Инт'ар этме сен, олан,—
хужахладым, йухладым
(мен сени хужахладым).

Є.Ю.Кирилова, І.М.Шаблатова;
Ялта, Є.А.Іванова

Алтын (Күмүш) йүзүк, мави таш.
Алырым, дәп айтма, йаш.
Алырым, дәп айтма, йаш,
йүрежигими (йаш йүрегми) йахма, йаш.

Новий Комар, М.П.Демішева

Ане, башым ағырый.
Хой подушка, бах мени.
Стэд'ениме вермесен
(Стээн йареме вермесен),
хой (ат) атэше (атэшке), йах бени.

*К.Д.Дарда, К.Д.Дмитрієва;
Новий Комар, М.П.Демішева,
Є.Д.Папазова*

Араба хапу ўстёне
гүль парылдай, алай.
Сусап т'ельдим, су ичтим
бал чанахтан, алай.

I.I.Попов

Ах, душенкам сен эдин,
ачылғажах д'ўль эдин.
Ачылғажах д'ўль эдин,
солмайажах д'ўль эдин.

I.M.Шаблатова

Ах, Николай-Николай,
сендирсии падышах!
Карт ойнап, рахы ичип
дүнья хурулмаз.

I.C.Гаргин

Ахмечиктэн (Ах, чечиттэн,
чечиктэн) т'ечамам —
атым ойнах, ох.
Шандым сенин дал бой(у)на —
халдым бойдах, ох.

*К.Д.Дарда, С.Г.Кирилов, К.Д.Дмитрієва;
Дніпроенергія, М.П.Алчієва, Ф.С.Алчієв;
Новий Комар, М.П.Демішева*

Ахтыр хызын билеги —
йанар йашын йүргеги.
Йанарсын-йахылырысын,
ардымдан тахылырысын.

К.Д.Дмитрієва

Ахшам олду, күн хонду
біберлере, эй, олан.
Бени бабам вережек
дүльберлере, эй, олан.

К.Д.Дарда, Г.А.Михайлова; Ялта, Є.А.Іванова

Ахшамнар олмайайды,
күннер дэ хонмайайды!
Асрет йарем д'ельд'енде
(Йалварайым мен сана),
айрылых олмайайды!

Г.А.Михайлова; Ялта, Є.А.Іванова

Ахшамнар олмайайды,
чишектер солмайайды!
Вай, асрет йарежигим,
айырлых олмайайды!

Новий Комар, М.П.Демішева

Ахыз, сана не олду?
Гүль чырайын пек солду.
Сенин гүль чырайжынын
мана эгленже олду.

*Л.А.Дмитрієва;
Ялта, М.Д.Іванов*

Ахыз, сачын сет'из хат.
Т'ес бир хатны, мана сат.
Анен-бабен хайль олса,
т'ель бөгеже мана йат.

К.Д.Дмитрієва

Ахыз, сачын ёрмезлер,
сени бана вермезлер.
Т'ель, алайым, хачайым,
хараныхтыр — көрмезлер.

*Дніпроенергія, Ф.С.Адчієва,
М.П.Алчієв*

Балда энди вар эди
бир тавуғун бох.
Шандым сенин дал бойуна —
халдым бойдах, ох.

С.Г.Кирилов

Бахчаче хабахлары,
солмасын йапрахлары.
Узахлара сойлярым —
чыннасын хулахлары.

Ялта, Є.А.Іванова

Бахченин диреклери,
шувласын йапрахлары.
Узахлара йарем вар —
чыннасын хулахлары.

К.Д.Дмитрієва

Бахчилере фишнелер
ал-хырмызы пишкеннер
(пишт'еннер).
Гүзель хызын ардындан
ат эд'ерлеп түшкеннер
(түшт'еннер).

*К.Д.Дарда, Є.Д.Папазова;
Ялта, Є.А.Іванова*

Бахыныз, хызлыр, бахыныз,
бахыныз, алдаманыз.

Мен севмейип йар сардым –
сиз дэ түшүп йанманыз.

Ах, йар, йар, аман,
йар севдасы пек йаман.

Башма т'ельмей касынкам –
бағлатыйлар, ай олан.
Севд'ениме вермейип
ағлатыйлар, ай олан.

Башымдат'и касынкам
сачахлама, ай олан.
Сырам сендэн алчах дöгүль –
алчахлама (ашалама), эй олан.

К.Д.Дарда

Бен (Мен) бöгүн öкмек йаптым –
эвельт'и күрек дöгүль.
Йырладыгыма (Йар олдугума) бахман –
эвельт'и йүрек дöгүль.

К.Д.Дарда, К.Д.Дмитриева

Бен йареме юлладым
бир алтын тарах.
Йарем ону алмады –
т'елин чыхажах.

К.Д.Дарда

Бени күлен күль осун,
күлүү кёке саврулсун!
Дүйнайсынын сонуна
(алтмыш түт'ан хурдурса да)
эльне (özne, öльсе) т'ефин булмасын!

*К.Д.Дмитриева;
Дніпроенергія, М.П.Алчіева, Ф.С.Алчіев*

Бени (Мени) күлен күль осун,
күлүү кёке саврулсун!
Меним т'ибик йар булмайып
йүрежиги хаврулсун!

*Дніпроенергія, Ф.С.Алчіева;
Новий Комар, М.П.Демішева*

Беним (Меним) йарем алчажых,
не дэ т'ийсе, йарашиб.
Сийа костюм т'ийд'ендэ
köрен кöзлер хамашый.

M.Г.Дарда

Меним йарем алчажых,
не дэ т'ийсе, йарашиб.
Мени йарем сағынса,
ахшам саба долашыр.

К.Д.Дмитриева, Е.Д.Папазова

Бизи айыран онмасын,
сырты йер танымасын!
Алтмыш түт'ан хурдурса да
(хурдурсун да) –
ольсе, т'ефин булмасын.

*Г.А.Михайлова; Новий Комар,
Ф.А.Демішева; Ялта, Є.А.Іванова*

Бийыл заре олаҗах
тарамалар ичине.
Йаштан жанмыз чыхажах
казармалар ичине.

К.Д.Дарда

Бир диреге беш (он) эрик,
биз ону күздэ йерик (ашарых).
Ойнап-ойнап алмаса,
биз она дэли дэрик.

К.Д.Дарда, І.М.Шаблатова

Бир таш аттым дэнизе –
йалдады да чыхты түзе (түбне, түпт'е).
Эр т'ези алды севд'енин –
бенимт'и халды күзе.

К.А.Коренева

Бүгүн ахшам олаҗах,
йа дэ күннер анда хонаҗах?
Йа о беним йаречигим
анды хонах олаҗах?

К.Д.Дмитриева

Д'ездим-д'ездим артына
(Йүрдүн-йүрдүн ардына) –
т'ельмедин мырадыма.
(Йездин-йездин ардыма –
т'ельдин ни мырадына?)
Асред халған йох эдин (эдим)
Шапалка даратына.
(Асред халған йох эдин ни
шапувал даратына?)

*С.Г.Кирилов, К.Д.Дарда, К.Д.Дмитриева;
Ялта, Є.А.Іванова*

Дувар түбне топ чичек –
хопардым бир чичеги.
О чичеги тахындым,
бен йареми сағындым.

К.Д.Дарда

Душенкам т'ийер ах шалвар –
т'ир (тоз) кötэрmez.
Йаны йаха йар сардым –
сöз кötэрmez.

І.М.Шаблатова

Дүн чөле дэ чыхмадым,
арпа йүзнү көрмедин.
Вай, бу меним йарем т'ибик
гүзель йисан көрмедин.

К.А.Коренева

Дүньялар дүня ама (олса),
севд'ени анан ара.
Бир дэнежик бен севдим дэ –
дүньялар арам бана (мана).

К.Д.Дарда, Л.А.Дмитрієва, І.М.Шаблатова

Дэд'еринжэз ойнасан,
олан, сени күльмезлер.
Бир түшүнүп бах, олан,
мени сана вермезлер.

К.Д.Дарда

Жирен (Минд'ен) атым ал аяах,
йылдыз (башы) хашха, эй, ахыз.
Д'имселере (Т'имселере) көзүм йох
сендэн башха, эй, ахыз.

Х.Ф.Куркчі; Ялта, Є.А.Іванова

Ич тэ элиме алмадым,
башыма бағламадым.
Өле жаңым ағырды –
тәк сөлеп ағламадым.

К.Д.Дмитрієва

Ишлер эдим ёрет'е –
башым ағырды.
Ичер эдим мен раЫы –
анем дарылды.

К.Д.Дарда

Йаваш-йаваш бас та т'еч,
тахталар салланмасын.
Т'ель, алайым хачайым,
бир т'имсе дэ дуймасын.

Ялта, Є.А.Іванова

Йанайым, дэсем, йаных чох –
йанығым сөндүрен йох,
гөнүлчүгүү сөндүрүп,
йар, бени күльдүрен йох.

К.Д.Дмитрієва

Йанды йүрек, хаврулду,
ах жид'ер (жижер) т'ебап олду.
мен ёлүнжэ(с) харғарым

(ёлүмүнже сөгежегим),
т'им бана себеп (душман) олду.

*К.Д.Дарда, К.А.Коренева; Новий Комар,
М.П.Демішева; Ялта, Є.А.Іванова*

Йандым, дэсем, бен йандым –
сиз дэ бахып йанманыз.
Варып йаманнасалар,
сиз олара бахманыз.

Йансам, дэсем, йанарым,
олурум көмүр.
Сенсиз т'ечирен күннерми
саймам öмүр.

Ялта, Є.А.Іванова

Йапалах-йапалах хар йағай,
öзен бузлай, алай.
Харт папазын хызлары
йымырта хозлай, алай.

Новий Комар, О.Мулеса; Ялта, Є.А.Іванова

Йар ўстүне (сүтне дэ) йарем вар,
йарем böгүн (ахшам) т'ележек.
Т'есе бени (Т'елип эве) булмаса,
т'ими сарып севежек?

К.Д.Дарда, К.Д.Дмитрієва

Йаш эдим дэ йаш эдим,
йашлығымы бильмедин,
күльмедин дэ, онмадым да,
дүньяма да (дүньялара) тоймадым.

Л.А.Дмитрієва

Йеже чыхтым чыхары –
ава булат, ай да йох.
Олан, йүрмө ардымдан –
мендэн сана файда йох.

Йешиль башлы гүгүржин
пенжереми хыражах.
Шини дүйдүм йареми –
айырылмак олаҗах.

К.Д.Дмитрієва

Йол бойу узун аран
(Узун аран йол бойу) –
т'есин о йаш, бойласын (бойлясын).
Шиндэн сора о йашнен
хара көпек ойнасын (ойнясын).

*Є.Ю.Кирилова, Є.Д.Папазова;
Ялта, Є.А.Іванова*

Йоллар чамур, т'ечильмей,
хойум тахта – д'ечильсин.

Йалвараныз аллаға –
дöгүш эр вазд'ечильсин.

Г.А.Михайлова

Йухлар эдим эвин чине.
Көзүн чыхсын йол чине –
наз адымы чыхардын,
наз йибердин кой чине?!

Новий Комар, М.П.Демішева

Камарадыр коййүмүз,
орта сохахта эвимиз.
Айырылдыых эт'имиз дэ –
халыр татлы тилимиз.

Л.А.Дмитрієва; Ялта, Е.А.Іванова

Картозуну [Э]гри хойай
меним йарем башына.
Сухланылар, йаречигим,
сенин хара хашина.

Новий Комар, М.П.Демішева

Кöзлерим йола халый –
бен сени көрежегим.
(ажеп, т'ими көрежеим?)
Олан, сенин севдандан (ардындан)
ажельсиз öлежегим (öлежеим).

К.Д.Дмитрієва; Новий Комар, Ф.А.Демішева

Кöк гүйгүржин кöке учай,
ханетчигини пек ачай
(ханатларыны жель хахай).
Узахлара йарем вар –
күндэ козюмдэн учай.

К.Д.Дмитрієва, Е.Д.Папазова;
Новий Комар, К.М.Александрова;
Ялта, Е.А.Іванова

Кöше башна эвлери
агарылған, айлянған.
Алыр эдим бен сени –
энди башым байлянған.

Х.Ф.Куркчі, К.А.Коренева; Ялта, Е.А.Іванова

Кöше баша эвлери,
тээектэн йапулары.
Сухланманыз о йашлара –
балыхчы папулары.

Ялта, Е.А.Іванова

Кöше башна эвлери,
т'ертикли кöшелери.
Йүрек тэ ағзына т'ирисин
пенжере шишелери!

М.Г.Дарда, Е.Д.Папазова

Кöше баштан айляндым,
түт'ан (дэрмен) ташна дайандым.
Атиrlenме, аяхташ (сен, ортах):
сен ойнадын – мен алдым
(мен ойнадым – сен алдын).

Новий Комар, М.П.Демішева

Масал-масал мас этэр.
Хайнаан көтү трас этэр.
Учар хуйай – чыхамаз,
пыр-пыр этэр – сычамаз.

А.Г.Дмитрієва

Мейдан-пейдан бойумуз,
Варшавадыр йолумуз.
Варшавадан д'ельд'ен сон
олур бизим тойумуз.

Не сёлейим бен сана,
йендими танытайым?
Олан, паран чох олса –
сатиннер алдыртайым.

Ойнай-ойнай болдурдум,
ал башмағым солдурдум.
Шиттим, йарем д'ележек –
самоварым толдурдум.

Отурдулар, турдулар,
лахырды уйдурдулар (2),
пахыллап дуйдурдулар.

Г.А.Михайлова

Öзен сүтне папийлер
йалдайлар да далмайлар.
О майленин хызларыны
(Шинт'и йашлар пек ариф –)
ойнайляр да алмайлар.

Е.Д.Папазова, Е.Ю.Кирилова;
Новий Комар, М.П.Демішева

Öлейик, öльдүрейик –
хутурайых, эй, олан.
Севд'енимизи алыш
отурайых, эй, олан.

Г.А.Михайлова

Рахы хойдум (Сүздём рахы)
шишее (сепетт'е),
тöкүльмесин кöшее (кöшед'е).
Варсын, алсын севд'енин,
öкүнмесин т'имсейе (т'имсед'е).

К.Д.Дарда, К.А.Коренева;
Новий Комар, М.А.Алчіева

Сай-сана, йарем, сай-сана
таванын тахталарны.
Анда халдын, т'ельмедин,
т'ечирдин (чечирдин) афталарны?

*Новий Комар, М.А.Алчіева, О.Мулеса;
Ялта, Є.А.Іванова*

Самвар хойдум, чай вердим дэ,
трубасындан, эй, олан.
Зенд'ин хызлар недэн сатылый –
урбасындан, эй, олан.

Сатин ёглүк алдырдым –
тит'ильмедин халажах.
Беним севд'ен йареми,
бах-т'и, т'имнег алажах.

Г.А.Михайлова

Себеп олан онмасын да,
сырты йер танымасын!
Алтмыш түт'ан хурдурса да,
ольсе, т'ефин булмасын!

Новий Комар, М.П.Демішева

Северим севеннери,
хыйбетим (хыйбетми) биленнери.
Ич первама да дёгүль
ардымдан күлленери.

*Дніпроенергія, Ф.С.Алчіева;
Новий Комар, М.П.Демішева*

Сен хара көз (хара хаш) олмасан,
мен сени сармаз эдим,
мен сени сармаз эдим дэ,
көрүп тэ йанмаз эдим.

*В.С.Борисов, К.А.Коренева, Г.А.Михайлова;
Новий Комар, М.П.Демішева*

Сиша сачым ёрмезлер,
сени мана вермезлер.
Тель, алайым, хачайым,
хараныхтыр – көрмезлер.

Сыра-сыра скамилер,
отур-сана, эй, ахыз.
Олан салдат т'итәжек –
оздур-сана, эй, ахыз.

К.Д.Дмитрієва

Таван бойу ўйк жыйдым –
насыл ѡртүнү ѡртэйим (йайайым)?
Йарем (Назлы) онда, мен мында (бунда) -
насыл ўйрек этэйим?

Є.Ю.Кирилова; Ялта, Є.А.Іванова

Тарамаче тайларым
бирер-бирер сайларым.
Сенин т'ибик йашлары
падмиткама байларым.

К.Д.Дмитрієва

Т'ерет'е кольмек, т'ен яха,
эльлерим хаха-хаха.
Бен алдым севд'еними –
сен халдын баҳа-баҳа.

К.Д.Дарда

Т'етт'ен йолун йол осун –
хардэшин беним осун.
Хардэшини вермесен,
эт'и көзүн т'эр осун.

Ялта, Є.А.Іванова

Т'исле чызығына пичен вар,
ону Семён чалажах.
Не аглайсын сен, Аньта?
Сени Семён алажах.

К.Д.Дмитрієва

Түт'андан пошум алдым
түт'анын сандығындан.
Бир дәнежик йар сардым
йүрегим йанығындан.

Түт'андан сандых алдым –
о да түпсүз.
Бир дәнежик йар сардым –
о да юксүз.

Ялта, Є.А.Іванова

Уян да уян, йарежим (йарежигим),
уйан да уян, сар бени –
(бойундан да сарайым)
йар болғанны (олдуғун) билейим,
сырмы да сана сөлейим (сөвлейим).

М.Г.Дарда; Ялта, Є.А.Іванова

Урдум тура, дурдум дура,
варсын хушлар, ашасын.
Йансын Махно, йансын кадет!
Большовизма йашасын!

Хайайа миндим анжа,
элиме алтын канжа.
Бен севдим, эльлер сарды –
атәше йандым анжа.

К.Д.Дарда

Хара дәнис ўстүне, ах, йүлүм, аман-аман,
хара су хайнатыйляр, ах, йүлүм, аман-аман.

Бахчисарай ичине, ах, ўйлўм, аман-аман,
дўльбер хыз ойнатыйляр, ах, ўйлўм, аман-аман.

Запоріжжя, Ф.Б.Куркчі

Хара кёзлў (кёзлер) чох эди,
сенин т'ибик йох эди.
Ачтым кёз(ў)мў, кёрдўм сени –
зар хысметим сен эдин.

В.С.Борисов; И.С.Гаргин

Хара пичен чалайым
хар[а] атыма хойайым.
Хара ыстван хойулса да,
мырадыма т'елейим.

Ялта, Є.А.Іванова

Хара пошум байлярым,
хара лента сачыма.
Анд'и йолнен т'итэйим,
чыхсын йарем харшым?

К.А.Коренева

Хара тавух хозлады,
йымыртасы бузлады.
Ач, Настенка, хапууу –
аяхларым бузлады.

К.Д.Дмитрієва

Хараных йежесине
вардым пенжересине.
Пенжереси мержандан.
Севдим сени бек (тек) жандан.

Г.А.Михайлова, К.Д.Дмитрієва;
Дніпроенергія, М.П.Алчієва, Ф.С.Алчієв;
Ялта, Є.А.Іванова

Хараных йежесине
вардым пенжересине,
узун чубух узаттым,
назлы йарем уйаттым.

Г.А.Михайлова

Хара-хара хазаннар,
ичи толу сазаннар.
Женнет хапу тапмасын
арамызы бозаннар.

К.Д.Дарда

Чал атым аран чине (конушнайа)
азды да семирмеди.
О беним душманнарым
артты да эксильмеди.

Х.Ф.Куркчі;
Ялта, Є.А.Іванова

Чал атым чапар т'итэр,
наллары батар т'итэр.
Асрет (назлы) йарем ардындан
йүргегим йанар т'итэр.

Є.Д.Папазова; Ялта, Є.А.Іванова

Чаптым вардым бир эве,
хамчими астым айата.
Хамчин сапу халайли.
Хомшу хызы холайли.

Ялта, Є.А.Іванова

Чектим-чектим, т'ельмеди –
ийбердим болясына (волясына):
Варсын, алсын севд'енни –
тоймасын дүньясына.

К.А.Коренева; Ялта, Є.А.Іванова

Четтэ топлар атылый –
сеси т'елий ох т'ибик.
Ташлап т'иттин, йарежигим,
дүньяларда йох т'ибик.

Л.А.Дмитрієва; Ялта, Є.А.Іванова

Шапувалға йён вердим,
базар йеже атылсын.
Мени йардан айыран
дорт базара сатылсын!

Ялта, Є.А.Іванова

Шийер йолу айлянжых (айлянған),
таш төшенд'ен, тоз да йох.
Узахлара йарем вар,
мектубу вар, ёзү йох.

Г.А.Михайлова; Ялта, Є.А.Іванова

Шийер йолу пек узах,
мен варамам, эй, олан.
Узахлара йарем вар –
дайанамам, эй, олан.

Г.А.Михайлова

Эв ардына (Узун бойлу) тал дирек,
тал диреге (тал тэрект'е) су т'ерек.
О майленин хызларна
узун бойлу йаш т'ерек
(Гүзель-гүзель йашлара
гүзель-гүзель хыз т'ерек).

Новий Комар, М.П.Демішева;
Ялта, Є.А.Іванова

Эв ардына топ чичек,
йўзңү ачты ўч чичек.

Үч чичеги тахындым,
бен йареми сағындым.

Є.Ю.Кирилова

Эв ардына тумбуйух,
олан атларны йалдатый.
Бу малленин хызларны
карман верип алдатый.

Новий Комар, М.П.Демішева
(див. також пісню "Мағдане")

Эй, хара йаш, хара йаш,
перченини тара, йаш.
Бендэн (Мендэн) сана
пайда (файда) йох та –
т'ит, хысметин ара, йаш.

С.Г.Кирилов

Элимдэг'и йүзүтүм
ал – верейим, эй олан.
Сағ тизине дайынп
жан верейим, эй олан.

Ялта, Є.А.Іванова

Эм йырлайым, эм ойнайым –
нелер халды сесиме?
Йаш эдим, бильмез эдим –
шинжик урду эсиме.

Л.А.Дмитрієва

Эт'и алма сахладым –
наз башлайым мен ону?
Алты ай бир күн ойнадым –
нас ташлайым мен ону?

Ялта, М.Д.Іванов

Эт'и атым, бир нохта –
эт'исини дэ бир тохта.
Шинди энди, сора да
олма сен дэ бир бох та.

К.А.Коренева

Эт'и атым бир түстэ,
ону йекеннер билий.
Севдалых эвалындан
ону чекеннер билий.

Л.А.Дмитрієва; Ялта, Є.А.Іванова

Эт'и бильда (стакан) балым вар.
Эт'и севда (севд'ен) йарем вар.
Не хасевет, не хайфы –
бири брахса (ташласа), бири вар.

Новий Комар, К.М.Александрова,
Ф.А.Демішева

"Арзунен -амбер" масалындан түркүлер

І.С.Гаргин, Л.А.Дарда

Сен бөгүн суйа вардың мы?
Элиң-йүзүң йувдуң му?
Мермер дашын ўстүндән дә
Билезигми алдың мы?

Бен бөгүн суйа вармадым,
Элим-йүзүм йувмадым,
мермер дашын ўстүндән дә
билезигин алмадым.

(Бен бүтүн суйа вармадым,
эльми-йүзмү йувмадым,
мерман ташын сүтүндән дә
билезигни булмадым).

Су ахар тыных-тыных,
чешмелер алтын улух.
Мермер дашын ўстүндән дә
билезигим сен булдун.

Бен бөгүн суйа вардым,
элим-йүзүм бен йувдум,
мермер дашын ўстүндән дә
билезигин бен булдум.

Су ахар тыных-тыных,
чешмелер алтын улух.
Билезигим ўстүне дә
"Арзынен -амбер" йазувлу.

Атын башын чекип тут,
öкчежигим эздирме,
öкчежигим эздирме дә,
гёнүлүнү бендэн чездирме.

Атын башын чекерим,
öкчежигин эздиррем,
öкчежигин эздиррем дә,
гёнүлүмү сендэн чездиррем.

Агадан учан хаз мы сен?
Анадан доғган хыз мы сен?
Сорма файып олмасын да,
т'елин ми сен, хыз мы сен?

Анадан доғган Арзы да бен,
анемдэн доғган Арзы да бен.
Сорма файып олур му?
Т'елин дöгүль, хызым бен.

Саба да олду – уйандым,
сағ элиме дайандым.

Бен санеттим – т’ёр пазвант та.
Хош сефайа д’ельдин, -амберим!

Ашых -ариб

I.I.Попов

БИР АШЫХ -арибин вар эт’ен, бир дэ хардашы, хыз хардаши. Özү дэ саз чалай, не стэс. Шаннаный о падышағын хызна. Варый ахшам сайын падышағын хызна.

Бир күнү т’ельгендэ хомушуя хавға. Башлайляр хавғетмөэ. Эве т’елий бу, дий: ”Маа да бир шийлер олажах. Меэм бир шийим йохтур, эбе, не-стэтсем“.

Сонуна варый, шаннисынен лафетий, уйушуй, алты йыл т’итий ишлемеэ. Эвине халдырый бир саз, т’иткендэ.

Чечий алты йыл. Халый бир күн.Ao күн янашханда падышағын хызы хыдыртый ону. Онун да вар эт’ен алтын хадэйи, пешт’еш верген – ”Ашых -ариб“ йазылы эт’ен сүтне.

Бир базирдян хыдырый Ашых -ариби. О хадэйинен шарап сүзгендэ тапай ону.

– Бу хадэй меним,— дий Ашых -ариб.— Мен алајағым.

Базирдян дий:

– Ал. Падышағын хызы сени чығыртый, шоб сен жёт бу күне, дэп.

Бир күн халған она. Чыхай саба эртэ, т’итий-т’итий. Раст’елий Ай Йөрүй баба:

– Не ағлайсын, оғлум?— дий.

– Ах, яа не чү ағламажам? Шанным т’итий-т’елин, мен дэ жетамажам.

– Ағлама да бир ший дэ. Мен сени жеттиrim.

Миний ат ўсне, т’елийлер.

– Сых көзүнү,— дий.

Сыхай.

Үлелик ачтырый:

– Ач көзлерини,— дий.

– Ачайым,— дий, ачай.

– Абрасын таныйсын?

– Арап чөль,— дий.— Йарый йол.

Ахшамных хараных олмаздан ёгне варыйляр эв йанна. Онда чохрахлары вар эт’ен. Су алыр эт’ен онда.

Хардашын да чығырғаннар дүгүне. Бит’есин чығырғаннар. О да т’ийим хушанды. Нене дэ кёзлери көрмей. Т’ёрланған ағлап та ағлап.

Т’елий мындан сора, варый о, ао хызжыга айтый, хыз-хардашина айтый:

– Ииберин хонах бөгеже.

– Йох,— дий.— Мен дүгүне т’итэжем, анам да кёзлэрнен көрмей.

-ариб айтый:

– Вар, айт анана, бир адамжых یалварый ятмаа, бет’им, Ашых -ариби дэ билийдир,— дий, бир даа йапушый.

– Айда, т’есин,— дэди ненеси.

Варый, чохтан чох лафетийлер. Танмай олар бир бириин. Йа сора – сазы халған эбет, т’иткендэ дэр эт’ен о, дээн: ”Бу сазы мен т’ельмезэн бирне дэ вермен“.

– Верин,— дий Ашых -ариб,— бу сазы, мен чалайым.

Олар да дий:

– Ашых -ариб сымарлады бирне дэ вермеме.

Бу да юене дэ یалварый:

– Верин, Ашых -арибин атирине мен чалайым.

Айда, Верийлер чалмаа. Таный оғлуну нене. Ненеси таный оғлуну. Падышағын хызы йиберий тачанка, бит’есин алмаа. Т’елий тачанка, бу да дий:

– Мен т’итмежем. Ашых -арибин ортағы т’ельди, мен шинди т’итамам.

Падышағын хызы дий:

– Варын алын эт’исин дэ, т’етириин мында. О да сазжы.

Падышағын бажанағы алый тутай чалғыжылары, эпсинин ёзү чалғыжысы осун, дэп. Буну да алый. Бу варды. Наз башлай йырламаа, башлай йырламаа:

– Не чү шандырдын? Алты йыл баҳажах эдин эвлердэ, эт’и saat халды дайанмаа — т’елин чыхтын!

Шаннисы да парлай пердэйи, чыхай, хужаҳлай Ашых -ариби. Дүгүн халхы да башлай бозушмаа. Бозушуялар бир тосат. Дийлер:

– Абелे ший олмалы йохтур — бир күндэ ўч айлих йол йүрмээ алы йохтур.

– Яа меэм анам хач йылдан көрмей? Варын т’етириин ону. Ай Йөрүй баба атын туяғы түбүн-дэн мен алдым топрах, ао топрахне мен онун кёзлериин ачайым.

Варды, алды, т'етирдилер ненесин. Ашых -а-риб ао топрахнен кёзлерини слатты ны — ачылды кёзлери. Севинч-хуванч. Башлайлар шенненмеэ, ойнамаа. Альй özü шаннисын. Хыз-хардашын да верий о күйеве. Йапайляр эт'и дүгүн бир йере дэ. Битий ишлери.

Т'өроғлу

К.Д.Дарда

ВАР ЭТ'ЕН бир байар. Онун да вар эт'ен бир ыргаты, ат бахар эт'ен. Абу ыргатын да бир оғлу вар эт'ен Т'өроғлу. Ну, Т'өроғлу оса — т'ёр эт'ен. Абу Т'өроғлуун вар эт'ен аты. Тораты вар эт'ен.

Варған дэрмене. Дэрмен — вітряк. Жельдэрмene т'итт'ен — ао атын хырслааннар. Хырслааннар атыны. О кёрмеди, т'им ао атыны хырсаалан. Со-ра энди башлаан хыдырмаа. Хырслааннар байарлар. Дэ хырслааннар ны атын, сахлааннар аран-чеэ.

Бу Т'өроғлу варған байара — о да верmez эт'еннер. Атын вермейлер ни — дэ йүрүй хыдырый, дöгүшежек. О энди байарнен лафетэр эт'ен, ао түркү чыхкан.

Йар, йене т'ельди баарылер —
ачылды д'үльдер.
йене т'ельди йазлар — ачылды сарайляр,
ичине йезеннер эбеда бўльбўльлер,
бийане хурулмуш эбеда бўльбўльлер.
Йар, бана Т'өроғлу дэрлер, ахымы йерлер,—
беле башланыр эди.

Дэгиримен хапусундан чалдырдым кератым,
ўстүне миненнер алды мырадын.
Сенин бин йўз алтын бана мал олмаз,
т'естирсем кератыма, бир тэк нал олмаз.

Йар, варын, айтын кичик Дэрбише,
хылыч-хама хушансын, т'ельсин дöгүше.
Бана Т'өроғлу дэрлер, хорхмам олумдэн.

Абларын билийим. Ао йана энди ахылма халмады. Ну, чыхарғаннар түркү. Абу Т'өроғлуун түркүсүн чыхарғаннар.

"Т'өроғлу" масалындан түркүлер

В.С.Борисов, О.М.Куркчі

Эй, йене д'елий йазлар — ачылыр д'үльлер,
бийане хурдурдум эве бўльбўльлер,
дизим-дизим олду йене д'үзельлер,
урумжас сойлешшийлер дэлиханннылар, эй.

Эй, бана Т'өроғлу дэрлер, ахымы йерлер.
Баздыриан бастыхчес ёлдурдў, дэрлер.
Баздыриан басмышым, парасын алмышым,
бир йеже хонушмаанже боржлу халмышым, эй,
бир йеже хонушмайа эдим —
боржлу халмыш эдим..

Эй, дэгиримен хапусуна байлядым кератым,
ўстүне миненнер алыр мырадын,
элимдэн чалдырдым Дэрвуш кератым.

М.И.Григор'єва

Ай, йене д'елир йазлар — ачылыр д'үльлер,
мийане хурулмуш эда бўльбўльлер,
сыра-сыра тизилир урум д'үзельлер.
Йене урум д'үзелини севдигим чохтур, эй,
кардыгым чохтур, эй.

Ай, бана Т'өроғлу дэрлер, ахымы йерлер,
базирдян бастыхчес, ёлдурдў, дэрлер.
Базирдян басмышым, парасын алмышым,
ўч кўн, ўч йеже хонушманен
борччу халмышым, эй.

П.Ф.Савин

Коқтэ йылдыз хызмет этэр айдан айляра.
Эй, д'ит, фарип, сёвлешир зенд'ин байляра.
Шинжик эд'ер салдылар тору тайляра.
Т'өроғлу дэд'еннер эди — шудур йенди.

Харши йаҳтан чыхты бир т'есек атлы,
араларына бир ид'ит аслан хуватлы,
эмир верип жыйылий эн дэмир йўрекли.
Т'өроғлу дэд'еннер эди — шудур йенди, эй.